

ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!
ВОЛЯ НАРОДАМ!
ВОЛЯ ЛЮДИНІ!

З М І С Т

О. Лубська	
ПІД ПОКРОВОМ БОЖОЇ МАТЕРІ . . .	1
Богдан Озерко	
ЗАХІД, РОСІЯ І УКРАЇНСЬКА ВИЗ- ВОЛЬНА СПРАВА	3
П. Шрам	
ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАС ДО ВІЙНИ В СОВЕТЬСЬКОМУ СОЮ- ЗІ	8
Інж. Д. Шалдій	
НОВИЙ КРЕМЛІВСЬКИЙ ОБМАН . .	9
Полк. І. Кисіль	
СОВЕТЬСЬКА ІНФОРМАЦІЙНА СЛУЖБА	11
П. Карий	
✓ ДО ТЕОРІЇ РЕВОЛЮЦІЙНОСТІ УК- РАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ . .	13
М. Верес	
СТЕЖА	15
✓ Доц. д-р В. Янів	
НОВИЙ СТАНОВИЙ ЛАД У ССРСР .	16
Ю. Клен	
МАЙЖЕ ЕЛЕГІЯ	22
Проф. Г. Ващенко	
СВОБОДА ЛЮДИНИ, ЯК ФІЛОСО- ФІЧНО-ПЕДАГОГІЧНА І ПОЛІТИЧ- НА ПРОБЛЕМА	23
Д-р Роман Могильницький	
ПРО ЛЮБОВ І НЕНАВИСТЬ . . .	25
К. Подолянин	
З МИНУЛИХ ЛІТ	32
М.	
З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ КНИГИ ДЕ КЮСТІНА	31
П. Марунчак	
ПЕРШІ ДНІ НІМЕЦЬКО-БОЛЬШЕ- ВИЦЬКОЇ ВІЙНИ	45
ПОЖЕРТВИ	47

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ LIBERATION PATH

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

Ч. 10 (73) ЖОВТЕНЬ, 1953 РІК V I

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний місячник

Видає:

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

LIBERATION PATH

Published by the

UKRAINIAN PUBLISHERS LTD.

РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ

АДРЕСА АДМІНІСТРАЦІЇ: 237 LIVERPOOL ROAD, LONDON, N.1., Tel. NORTH 1828

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: 28 MINSTER ROAD, LONDON, N.W.2., Tel. HAMpstead 1771

НАШІ ПРЕДСТАВНИКИ

АВСТРАЛІЯ: Fockhan Library & Book Supply
17 Acacia Str. Glenroy, W. 9., Vic.

АРГЕНТИНА: Olexa Buniĭ
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬГІЯ: Omelan Koval
Bd. Charlemagne, 72. Bruxelles, 4

КАНАДА: Wasyl Kuc
P. Box 391, Hutingdon, P. Quebec

НІМЕЧЧИНА: Wolodymyr Jaworskyj
Erlingen, Hertleinstrasse 39.

ПАРАГВАЙ: A. Kutchynskyj
Encarnacion.
Cosilla de Correo, 60,

США: Olexander Kobasa
936, W. 7-th St. Chester. Pa.

ДІТРОЙТ І ОКОЛИЦЯ:
S. Krupka
4519 Cicotte, Detroit 10, Mich.

НЬЮ-ЙОРК І ОКОЛИЦЯ:
H. Cebrij
721 E. 6-th Street, New-York City, N.Y.

ТУНІС: Dr. Wolodymyr Sawtshak
Berrage de Ben-Metir
Boite Postale 15. Ain Draham

ШВЕЦІЯ: Ovs. J. Kostiv
c/o Johansson
Tors. gt. 49. III., Stockholm.

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

ЖОВТЕНЬ

14. 10. 1942 р. — постановою УГВР та Головного Командування УПА проголошено днем Української Повстанської Армії, та відновлено традиційне Свято Покрови — Святом Української Армії.

31. 10. 1946 р. — згинув, застрілившись з дружиною у безвихідному положенні, сл. п. Ярослав Мельник-Роберт, член Краєвого Проводу ОУН, Крайовий Провідник КК, нагороджений Золотим Хрестом Заслуги, незвичайно енергійний організатор революційного підпілля, фанатик ідеї Української Національної Революції, революціонер з крові і кости.

На пресовий фонд »В.Ш.«

М. Василина Мавчліж — 10 ш.

На христинах Ярослава Богдана — сина П-ва Ринник, в м. Глясов, з ініціативи хресного батька Д. Свердлика, присутні гості склали на »В.Ш.« — 2 ф. 3 ш. 6 п.

Г. Зьомба, Вулей б. Вейкфілд — 2 ш.

А. Джерж Камельон — 8 ш.

Всім Жертводавцям складаємо щиро подяку.

Всіх наших Кольпортерів, Передплатників і Читачів поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Представниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

Одночасно закликаємо всіх наших Читачів і прихильників допомогти нам розбудувати журнал. Якщо Вам подобається »В.Ш.« — придбайте для нього хоч одного передплатника або читача з-поміж Ваших знайомих, чим створите тривалі підстави для існування й розвитку Вашого журналу.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Річна передплата . . . . . 1 ф. 1 ш.

Піврічна передплата . . . . . 10 ш. 6 п.

Тримісячна передплата . . . . . 5 ш. 3 п.

Ціна одного примірника . . . . . 1 ш. 9 п.

В інших країнах - у переліченні на валюту даної держави.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ LIBERATION PATH

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

Рік вид. VI. Ч. 10 (73)

ЛОНДОН, ЖОВТЕНЬ (ОCTOBER), 1953

Ціна — 1 ш. 9 п.

ПІД ПОКРОВОМ БОЖОЇ МАТЕРІ

Вернулися запорожці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовий
Образ Пресвятої;
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Отам вона й досі плаче
Та за козаками.

Т. Шевченко

Образ Матері Божої з церкви Покрови на Запоріжжі був невідступним супутником козаків у тяжкі хвилини вигнання, «як мандрували день і ніч, як покидали запорожці Великий Луг і Матір-Січ». А по Україні шалів дикий розбій московського царя-самодержця Петра 1-го. «І здалека запорожці чули, як двонили у Глухові, гармати ревнули, як погнали на болото город будувати...», чули, та нічого не могли вдіяти, не могли прийти на захист катованим і гнаним у північні сніги, «бо й їм добре на чужині мурзи завдавали». Терплячи тяжкі душевні муки козаки:

«плакали, — і з ними
Заплакала Матір Божа
Сльозами святими;
Заплакала Милосердна,
Неначе за Сином,
І Бог зглянувсь на ті сльози
Пречистії сльози!
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі».

Коли плуг у полі дооре останню скибу чорної землі, коли згасають огнища на пасовиську, а з димом розпливається смак печеної картоплі, тоді осінь вбирається в кольористі шати, обсіпає позолотою гаї, левади, луки, стелить барвисті килими; там вишиває строкатими взорами над річкою стежку, тут закосичує золотими стрічками нечесані коси беріз. А над усім бездонне небо і синьоокий обрій без берегів. В дзвінкій прозорій тиші безшелесно приходять на землю Мати Божі, сходить, благодать Її щедрот, іде тиха радість на пишне свято хлібороба, спокій і відпочинок за недоспані ночі, за працю і піт, за все, що взято від трудолюбивої людини гаряче літо.

Свято Покрови — Свято плуга. І так від віків, з покоління в покоління, на нашій мирній хліборобській Батьківщині. Силою обставин на сторожі плуга, на захист тихої радості хлібороба довелося поставити меч. На багату українську землю нападали з усіх сторін орди, що несли з собою грабунок і руїну. Конечність оборони рідної землі перед напастями випливає з прив'язання до цієї, зрошеної потом і кров'ю, землі, з любови до неї, до всього рідного. Чим сильніша любов до рідної землі, тим ясніше усвідомлюється конечність її оборони, тим більша жертвенність оборонців, а в протизвагу до цього набирає сили ненависть до загарбників. Український народ від віків загороджує мечем шлях ворогові, борониться перед знищенням духовим і фізичним.

Стоячи перед лицем Пречистої, український народ благає захисту для плуга і благословення для меча. На зміну розквітові — приходить упадок, потім знову стихійно відроджується дух спротиву, сильнішає, пориває народ до нової боротьби. Княжа доба... Козаччина... Сучасне...

Щоб перемогти, треба вірити у правоту свого задуму, а та віра і невгнутість у боротьбі, не слова, а чин, переконують також інших і потягнуть їх у вир активної дії. Божі Мати, наша неустанна поміч, благословить мечі правосуддя, благословить синів України «на святе діло».

«Нам допоможе Святий Юр і Пречиста Мати» — без найменшої тіні сумніву вірять запорожці, виходячи на герць із ворогом. А в часі трагедії України на вигнанні з козаками «заплакала Матір Божі, неначе за Сином».

Бувало й таке, що Пречиста творила чуда: «Кулі вертала, турків вбивала».

Свято Покрови — Свято меча.

А в наші часи Свято Покрови стало святом зброї, що піднялася дугою рукою новітніх месників проти найлютішого ворога Віри і Свободи. Свято Покрови стало Святом Української Повстанської Армії. Нова епоха перековує плуги на мечі і ставить плугатаря, що завжди вірний світлим традиціям прадідовської землі, з мечем у твердій правиці на захист рідної святині перед напастями.

Цілком зрозуміло, чому Головне Командування УПА віддало свої збройні сили під Святий Покров Матері Божої — відвічної опікунки української землі. Нерозривна нитка традиції і вірування українського народу, поклик шляхетного почуття стояти в обороні правди і бути в постійному конфлікті зі злом, нитка, що в'яже в одне неподільне ціле всі часи, всі епохи буття української нації, золотим променем накреслюють шлях, яким іде Україна серед довкілля тьми, облуди, підступництва, зради, іде в майбутнє бурхлива, як бунт, непереможна, як стихія, іде з палаючим смолоскипом і з мечем грізна, як помста, лагідна, як усміх Богоматері.

Сучасному світові видається дивним, а навіть і неймовірним, що в поневоленій, але непокореній, Україні одиниці повстають проти сотень, тисячі проти мільйонів, невишколені юнаки, дівчата, матері, діти — проти регулярного, добре озброєного війська. Пройде час і світ зрозуміє, що сила перемоги криється не в фізичній і матеріальній потузі, не в техніці озброєння, сила перемоги криється в насназі боротьби, в непохитній вірі у вічну правду, сила перемоги — в силі ідеї. Іншими словами, це змаг духа з матерією, змаг правди зі злом. В такому змагу відіграють вирішальну роль тільки духові вартості — надхненники чину, що творить безсмертний міт. Ось чому українські повстанці не знають полону, їхнє життя має свої, тільки їм властиві, закономірності і особливості, що їх важко зрозуміти людям вільного світу. Ось чому повстанець відкидає все особисте, зрікається всіх вигод, для нього весь зміст життя в служінні Батьківщині:

»Лиш Ти тепер; лиш Ти одна свята,
Моя хороша рідна Батьківщино:
Тебе любить клялися мої уста,
Любить безумним шалом, честю й чином«.

Ось чому дівчина-повстанка заскочена й оточена ворогами, лишивши для себе один набій, в останню мить свого життя звертається до Всевишнього: »Боже, не відкинь моєї жертви за святі руїни«.

Коли на Заході вже »спочивали на лаврах«, вважаючи війну закінченою, з маловідомої світової України, перейшовши через густо заставлені ворожими стежами кордони, з'явилися на подив західньому світові оброслі вояки УПА, члени українського революційно-визвольного підпілля і сказали, переконали світ, що »в Україні миру немає«, що війна ще не закінчилась. Українська еміграція мала нагоду почути ще раз слово правди про події в Краю безпосередньо з уст живих свідків, післанців Батьківщини. Наші очі звернені на Схід, на рідну землю, де точиться безперервна боротьба і ми з жадобою ловимо кожну нову вістку, що приходить до нас із поля змагу, ми радіємо, коли приходять добрі вісті і сумуємо разом з Краєм по втратах.

Спостерігаючи відносини між Заходом і Сходом, бачимо, на яких основах збудовано місток нетривкого миру. Всі думки і припущення перемагає свідомість, що »на фабриках і заводах, в колгоспах і одноосібних господарствах, школах і установах, в лісах і горах, в Україні, в далекому Сибіру і Казах-

стані, скрізь стоїть український народ на визвольних барикадах. Стоїть скривавлений, але не вгнутий, неподоланий, нескорений«. Він мусить перемогти, він перемаже.

Часом бачимо, як палаючим метеором перелетить у безсмертя чинсь життя, що перечає згоріло, щоб зігріти інших. І тоді вогненними буквами горить на обрії Батьківщини мечем накреслений »Заповіт Борців« повстанського поета Марка Боєслава:

Чи могилу зустрінете в чистому полі,
Чи десь кості біляві у лісі, в яру,
Чи заржавілу кров на поляночці голій,
Чи поламані сосни в старому бору, —
Знайте — ваша в боях там кувалася доля.

Якщо ми свідомі того, що там у боях кується і наша доля, тоді якою ціною зможемо ми окупити хоч мінімально ті незчисленні жертви, що їх склали і складають борці в змагу за наше вільне життя на рідній землі. Тут мало голосних слів, мало крикливих вишліфуваних фраз, тут мало обов'язку вшанування тієї чи іншої річниць посвятою на те кілька годин часу, тут треба реальної підтримки, реальної допомоги тим, що стоять у безпосередньому змагові з московсько-большевицьким імперіалізмом на рідній землі, треба допомоги моральної і матеріальної. Свою працю в ідейно-програмовій і політичній площині еміграція повинна провадити так, щоб Край, уважаючи її частиною своїх кадрів, резервою, яка на кожний його поклик готова поповнити проріджені ряди на вогневих позиціях на Батьківщині, не помилився.

Свята Покрова нехай ще і ще благословить месницьку зброю на останній вирішальний змаг. Нехай благословить на перемогу всіх тих, що вже підняли, і тих, які ще піднімуть месницький меч проти зла, які йдуть і які ще підуть, щоб вогненним мечем народного гніву навіки окреслити межі священної землі і стати на сторожі її волі, щоб не плакала Божа Мати »За Україну«.

А за тих, що на каторзі в снігах далекої півночі, хочеться молитися до Богоматері словами Т. Шевченка:

Подай їм силу
Твогого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
до самого, самого краю.

В день Святої Покрови, в день тріумфу української повстанської зброї з далеких віддалей, але близьких духом Карпат, долітає до нас відгомін звернення Головного Командира УПА сл. п. ген. Т. Чупринки до бійців і командирів УПА: »Героїчна боротьба УПА і революційно-визвольного підпілля — це найбільш героїчна боротьба України. Знайте, що такої героїської доби взагалі не знає історія людства. То ж свідомі будьте величчя тієї доби, в якій вам довелося жити і не посоромте повстанської слави, як не посоромили її ті, що вже від нас відійшли...«

Благословенна мить, коли піднісся над землею меч Правди.

О. Лубська

НА МІЖНАРОДНІ ТЕМИ

ЗАХІД, РОСІЯ І УКРАЇНСЬКА ВИЗВОЛЬНА СПРАВА

Хто є ворогом світу?

Західний світ не зумів досі точно окреслити свого ворога. Він бачить лише інтернаціональний комунізм з його осідком у Москві. Натомість, майже, не розпізнаний Заходом майстерно прихований російський імперіалізм. І в цьому, саме, велика слабкість Заходу, бо так само як революція, тобто національно-визвольна війна мусить мати ясність, хто є її ворогом, так і зовнішня війна мусить бути спрямована й стратегічно підготована проти чітко окресленого противника-ворога. Фальшиве визначення ворога призводить до поразки, бо ворог, приховавши свої справжні пляни, у відповідний час використовує дезорієнтацію свого противника. Коли ворогом є лише імперіалістична комуністична кліка в кожному народі за залізною заслоною, то відповідальність за її злочини розкладається на всю здобуту територію і на всі народи, що вилонили цю кліку, а в тому числі й на український народ. Більше того, всю стратегію війни конструюється інакше, ніж тоді, коли ворогом є один, точно означений народ. І саме такого уточнення ворога не хочуть деякі американські кола та пригтовляють план такої окупації, яка мала б проводитися з частинами якихось КЦАБ-ів під єдиномеділізмським омофором.

Точніше кажучи, пляни КЦАБ-ів—АКВНР-ів мають інший, загальніший характер, аніж план такого адміністрування території, щоб включити її в комплекс дії світового банку. Знаючи, що Росії не перемогти без «автохтонів» заздалегідь беруть власовський план Гітлера і реалізують його. Він не має в собі нічого оригінального, революційного, ризикового. З досвіду Мек-Артура в Кореї, що не в силі був дати собі раду з 30.000 комуністичних партизанів, з досвіду Франції в Індокитаї, яка без успішного воює лише проти партизанів, бо там інших військ В'єтміно Го-Чі-Мінх не має і не виставляє — роблять висновок: не допускати СС-ів і Кохів, але КЦАБ-ів відділи та його Квіслінгів, чи Гах проти можливих червоних партизанів і советської армії.

Коли ж ворогом людства є російський імперіалізм та його носій — російський народ, а всі Гречу-хи та Пономаренки є звичайні «лорди Гав-Гави», тоді план війни мусить виглядати зовсім інакше, а адміністрування окупованої території автоматично переходить у руки даного народу, його національного уряду. В ситуації такого визначення ворога, тобто визначення, хто ним фактично є — ворожою територією є лише Росія (Московія), а всі інші — це заприязнені країни, які, як напр., Франція де Голя, стоять на боці альянтів. У такій ситуації фронти ясні: крім росіян усі поневолені ними народи стають вилучені з табору ворогів Заходу, є на його боці.

За таких обставин повстанські національно-революційні армії уважаються за основу всього планування: їх скріплюється з-зовні, поповнюється кадрами з еміграції, на них організується фронт проти

росіян. Вони перебирають захист території і ведуть національну війну проти національного ворога — росіян, а не виключно соціально-політичні антирежимні кцабівські чи інші свого роду денікінські мутатіс мутандіс, екстратури проти оборонців даної системи чи захисників імперії, що сягає під Берлін, ціною зменшення її (за згодою американців) до кордонів 1939 р. Можна серйозно сумніватися, чи знайдеться російський патріот, що щиро воював би за це. Можна воювати за національну державу, щоб взагалі зберегти свою незалежність, і це дає, з морального погляду, силу; але воювати лиш з кон'юнктурних мотивів — з ласки США — за зменшення імперії, яка і так буде сателітом США, ледве чи хто серйозно схоче. При такій концепції Захід втрачає і росіян і неросіян. Воюватиме сам проти всіх, а поневолені народи матимуть два фронти, які вони, до речі, вже мали.

Політична концепція розвалу російської імперії дає у висліді такий мілітарно-стратегічний план, який діаметрально протилежний до концепції зберігання імперії. Політична концепція, яка враховує суверенітет націй і вибір ними, в резолюційній формі, свого внутрішнього соціального та іншого влаштування, яка теж ставить на революцію, на її вирошення, отже ставить на неї, як на головний фактор, а зовнішню війну трактує, як, хай необхідний, але не єдиний елемент — не розплянуватиме без господаря і не готуватиме плянів «перевиховання» націй у демократичному дусі, бо це лише фарса і претекст для нової форми панування над націями.

Крапки на «і»: КЦАБ і АКВНР — це ані суверенітет російської імперії з кордонами 1939 р., ані, тим більше, не суверенітет націй — це прямо «з'єдинені держави» якоїсь Індонезії, але під американським протекторатом, з тим, щоб москалі були «форарбайтєрами», що роздавали б неросійським народам отримувати від американців «жерпакети», які за українське залізо і за азербайджанську нафту, за пшеницю і бавовну отримували б зголоднілі колгоспники з написом «мєйд ін УСА». Те, що такий план «перевиховання» поневолених народів СРСР на демократів існує в США — доводить Гарвардський і Колумбійський університети, з проф. Армстронгом включно, який прямо сказав, що США ніколи не допустять т. зв. тоталітарних груп до влади. Нота bene — людей з хребтом.

Сама антикомуністична, а не водночас антиросійська політична концепція — повністю затемнює фронти між Сходом і Заходом. Так само, як за нацизм не відповідав, напр., норвезький народ, хоч мав Квіслінга, ані бельгійський народ не відповідав за Дегреля, не відповідає й український народ за комунізм, хоч мав Скрипника. З цього погляду треба інформувати Захід, що українських комуністів не існує, що це є запроданці Москви і зрадники

українського народу, що українці не були творцями комунізму, його не вирощували, — тільки впали його жертвою, а вся честь і заслуга у творенні й поширюванні комунізму належить москалям і жидам.

Недоцільно й шкідливо підтверджувати українську державно-творчу здібність Тимошенками і Ворошиловими. Наприклад, В. Пік німцям слави не приносить, як рівнож не приносить її німецького роду ген. Айзенгауер, що не хотів подати руки переможеному в чесному бою в Африці німецькому генералові фон Армініві.

За комунізм-большевизм несе відповідальність російський народ, всю відповідальність з інших народів — згідно з фактичним станом — треба зняти.

Перед усім російським народом можна лише поставити чітке гасло національної держави для нього — так, як для всіх народів. Це ж не до подумання, щоб винуватому в стількох злочинах промошувати шлях до дальших злочинів. При універсальному застосованні національної ідеї знаходиться розв'язання кожної проблеми того типу — без реваншів, пімсти, насильства.

Політична концепція розвалу російської імперії прийме за ворога лише одну країну; звідси мілітарно-стратегічна концепція мусить конструюватися інакше, на взір війни проти Німеччини в 1939-1945 рр., а не як війна водночас проти окупованих нею країн, які треба, навпаки, долучити до фронту союзників.

Політична концепція збереження російської імперії, тобто концепція лише антирежимної, а не антиімперіальної війни, буде мілітарну стратегію на фактичній негациї відосередніх національних процесів, отже, однаково уважає за ворога означених росіян і означених українців чи туркестанців.

Перспективи гарячої війни

Ми вже підкреслювали, що війна антиросійська і антикомуністична в її стратегічному розгляданні, мусить зовсім інакше виглядати, ніж війна лише антикомуністична. А з вибухом гарячої війни відступити від раз прийнятого плану дуже важко. Коли атомові бомба впаде на Одесу так само, як на Москву, того вже не можна буде завернути.

Роля повстанців при модерних методах війни ще більша, ніж була в минулій світовій війні. Напр., загроза атомових налетів приневолюватиме заховати регулярні армії осторонь від міст, а це означає виставити їх під кулі повстанців, яким на зустріч, ховаючись від атомової бомби, вони муситимуть іти в ліси і гори. При існуванні національних армій, що отримали б технічну допомогу Заходу, зайві є, в основі, окупаційні війська, які мали б заправлятися передусім лише з московськими арміями на їх етнографічній території, отримавши право перемаршувати в подібному плані західної кампанії Айзенгауера у Франції. Концентрична атака півночі і півдня (Чорне море — Кавказ) при співдії другого фронту повстанських армій, розв'язує справу конфлікту і ліквідує ворога. У випадку єдинонеділимської політичної концепції чи радше, протекторату — немає фронту повстанських національно-виз-

вольних армій на рідній території, більше того — цей фронт може бути скерований рівнож і проти Заходу так, як це було під час другої світової війни: проти большевиків і проти німців. Рівнобіжність і протилежність поглядів серед західних альянтів можуть творити основу для деякої гри з боку поневолених народів, як це робила й УПА під час німецько-совєтської війни, вигрававши навіть мадярів проти німців.

Наставлення Туреччини є очевидно антиросійське, сприяє розвалу російської імперії. Це створюватиме також сприятливі умовини для нашої визвольної дії. Можливий наш конфлікт з Туреччиною за Крим, який альянти можуть обіцяти туркам, все ж не прикриє перед турецькою політикою безмірного позитиву відтиснення Росії від Чорного моря. Дружба чорноморських країн, Туркестану та інших поневолених Росією народів, створить такий могутній воєнний потенціал, що доконані факти приневолять західних альянтів зревідувати своє становище до збереження російської імперії. Навіть якщо альянти почнуть від власовщини, то під тиском життя й боротьби, під тиском доконаних фактів муситимуть еволюціонувати до концепції УПА. Нам у допомогу стоїть в ідейній площині вся національно пробуджена Азія. Те, що українська держава постане у вирі цієї завірюхи, коли ми самі її не розбазаримо зрадою, опортунізмом, нерішучістю — є аксіомою. Ми ще ніколи не мали такої шанси, як тепер, в епоху пробудження, нової весни народів — цим разом уже цілого світу, включно з усіми континентами. Тільки не тратьмо віри і не йдімо на жодні гандлі ідеями і кров'ю нашого національно-визвольного руху. Остання спроба — творити світову імперію, щоб заглушити нуртуючий під поверхнею вулкан, бо ідея волі шириться як пошестя — не видержить і розвіється як чад, який хвилює декого з нас задурмане перед силою США чи СССР. У нас є більша сила, бо духові. Жадні технічні досягнення з водневими бомбами не зрівноважать її. 1917 р. Росія була в таборі переможців, але її розсадила з-середини національна ідея. І може сьогодні цілий офіційний світ стояти за збереженням «демократичної» російської імперії, можуть США плянувати протекторати чи мандати ООН на нашій території, — але завтра все те перевернеться догори коренем, коли події принесуть доконані факти, коли ми самі не поступимося з наших позицій. Наша непохитність струсне нові потенції, зрушить нові сили, лавіна визвольної революції котитиметься, як за Хмельницького, коли також проти нас стояв майже цілий світ. Зрушена стихія допомогла німцям усамостійнюватися, а Кромвеля спонукала орієнтувати свої пляни на Україну. В найважчій добі нашої історії, тобто в 1939 р., коли ми були між молотом і ковадлом, коли проти нас ішов дослівно весь світ із двох боків — тоталітарна Німеччина з камерами смерті й крематоріями, з всіма своїми союзниками, що мимоволі стали нашими ворогами, і тоталітарна Росія з концтаборами, тюрмами, терором і насильством з її союзниками — США, Великобританією і Францією, — в тій жорстокій добі ми витримали і поставили власну армію — УПА,

єдину цього роду в світі, яка досюгодні бореться. Сьогодні ситуація безмірно краща: Росія — єдиний наш ворог — є ворогом усіх народів. Це ствердження є ключеве для всіх міркувань. Та тим дивніші є розтіч і безвір'я, що поширюється в нас, коли обставини для нашого визволення, якщо ми самі себе незаперечно, дають нам одноразову шансу. В міжнародному укладі відносин наша національно-визвольна боротьба і революційна стратегія доканих фактів, досягнених власними силами, має, отже, сприятливу ситуацію; але якщо ми тих власних сил і самостійно доканих фактів, як це було 1941 р., не матимемо, то з самої лише сприятливої кон'юнктури ми своїх цілей не досягнемо. За самостійність нашу ніхто в конфлікт з США не вступить; але нас підтримують різні держави і свободолобні країни, різні нам прихильні кола Заходу, якщо ми диспонуватимемо хай невеликою, але реальною і ефективно діючою силою, власною суверенною армією в Україні, армією, яка стоятиме проти всіх чужих ворожих сил за УССД. Опінія світу надто вже вразлива, щоб спокійно знести ліквідацію нашої армії американськими бомбами в час війни проти Росії. Треба чекати, що довкола УПА-ОУН, особливо у вирішні дні, відбуватиметься гостра розгра, скерована на те, щоб нашу силу, передусім, збройну, перетворити на диверсійну агентуру й елемінувати людей, що стоять цьому на перешкоді. Намагання опанувати зсередини крайову боротьбу, зокрема її репрезентантів за кордоном, ідуть за сильно, щоб їх не бачити. Але політичною маріонеткою український визвольно-революційний табір ніколи не стане.

Політика доканих фактів прихилить на наш бік в остаточному рахунку, треба сподіватися, і американців, які як народ — є народом, що шанує свободу.

Росія, комунізм і антикомуністичні сили

Є незаперечною аксіомою, що носієм поневолення є російські імперіялісти і російський народ. Окремою справою є відділяти в тактиці та акції розкладу і демобілізації російських імперіялістичних сил російський народ від «власть імущих». Майстром у цьому був виявився Черчилль під час другої світової війни, закликаючи у своїй славетній промові до італійців скинути Муссоліні з прем'єрства. Але в стратегічному плані мусить бути якийсь пункт атаки, чіткий противник.

Носієм комунізму-большевизму і колективізму є теж російський народ. Отже, атака проти російського імперіялізму є одночасно атакою проти комунізму-большевизму. Носієм і заборолом ідеї розкладу, деструкції, нищення — є Росія, отже, ліквідація зла в центрі є одночасно його ліквідацією на периферіях. Ідеологічна війна йде таким чином проти носія ідеї деструкції, знищення, руйни, отже — проти Росії.

Конечною є чіткість конструктивних ідей, бо вплив російської ідеї, тобто вплив комунізму, сягає дуже далеко в світі. Комунізм став російською ідеєю теж тому, що Росія сама явно-славно проголосила себе його захисником, носієм, прапороносцем. Російський месіанізм — це комуністична віра.

Ці самозрозумілі ствердження тому важливі, що ідеї майбутньої війни мусять бути інші, ніж досі бували у війнах. Колись були у війнах лише зрадники за гроші, з боягузства і т. п. Сьогодні є зрадники з ідеї!

Колись плянувалося, підшукуючи різні комбінації союзників — сьогодні треба кинути властиві ідеї.

Ще ніколи зовнішня політика не була такою еміненною функцією внутрішньої сили народу, сили ідейної, політичної, як сьогодні. Ідейний бік визвольного табору, зокрема на еміграції, тому такий важливий, що він зорієнтовує Захід на ідейний бік конфлікту, на те, з якими гаслами йти. Правильне ведення натеper зовнішньої політики вимагає передусім ідейно-політичної чіткості в того, хто її веде. Захід має на Сході за собою цілі народи, але він з різних причин не хоче мати їх союзниками ані активізувати їх, коли СССР у нього вдома веде громадянську війну. Треба твердо стояти на наших ідейних позиціях, щоб не завести в блуд Захід, який маневрує інколи в несвідомості — з тітоїзмом-соціалізмом-колективізмом. Допасовування деяких західних кругів до таких хвилевих поглядів приносить шкоду цілій антибольшевицькій боротьбі. Було б трагедією, коли б майбутня війна йшла під іншими ідеями й гаслами, ніж визвольна війна Заходу, і навпаки. Зовнішня політика мусить повністю гармонізуватися зокрема в ідейно-політичній площині з моторичними ідеями революційно-визвольного процесу. З цього погляду, ЗП УГВР, як формально управлений речник Краю, робить своїм наближуванням до майстренківщини трагічну помилку — авторитетно запевняючи західний світ, начебто його ідейний шлях боротьби з большевизмом на базі тітоїзму є правильний.

Фальшивість ідейно-політичної системи, яку протиставляється большевизмові з боку деяких західних кіл — дуже небезпечна річ; заки її виправиться, багато прихильників Заходу серед поневолених народів дезорієнтується, насторожиться до Заходу.

США мають технічну перевагу, але геополітично і людською масою переважає СССР. Отже, треба перехилити терезки, здобуваючи маси від СССР. І в тому ключ перемоги; а це спроможна зробити лише ідея! Це зовсім очевидне, що СССР може сьогодні захопити всю Європу, та навіть Азію, за винятком Туреччини. Стратегічно, на перший час, це не важко зробити. Атомовими бомбами можна блокувати порти так, що США будуть довгий час здані на літунську доставку постачання. США, отже, можуть воювати лише такими масами, що є під СССР, і то передусім повстанською метою, як це большевики документують в Індії-Китаї. Отже, найважливіша і єдина стратегічна ціль мусить бути в тому, щоб здобути душу народу. Це мусить тямити рівнож і Англія, якій нічого не допоможе лавірування, опортунізм і залицання до большевизму; бо Маленков однаково її не пощадить, і атомові бомба не мине Лондону. Не допоможе перемир'я в Кореї, а навпаки — пошкодить, бо скривавленим південним корейцям лишають нез'єдинену Корею, попереду розсікши її, бо це Рузвельт віддав був Північну Корею

під владу ССРС. На тілі малого народу годяться великі. Тафтових ізоляціоністів не забезпечить ізоляція, бо Маленков знайде їх через Розенбергів в Нью-Йорку, а без вільної торгівлі економіка США лусне, бо з зайняттям Європи та Азії советами вже не буде куди плисти американським кораблям. Отже, ізоляціонізм — це вже мертва річ. США мусили і мусять боронити Європу, чи хочуть вони цього чи ні. ССРС ніколи не зможе добровільно здати ані сателітів, ані Східньої Німеччини, без большевизації Німеччини в цілому. Тому ця загра Черчіля безуспішна. Треба тут відзначити, що США своєю, бодай релятивною, а все ж безкомпромісовою твердістю, ближчі до нашої антибольшевицької лінії, ніж Англія з її лявіруванням і перепльовуванням навіть Ечісона. Всі ці загри — даремні: є одна база злагоди — капітуляція перед Кремлем або капітуляція Кремля, якби він погодився на зречення з Німеччини, яка вже завтра створила б аналогічну ситуацію до 1941 року, але вже на спілку з Англією та США. Є ще й такий варіант: обидві сторони свідомо йдуть на відбудову Німеччини. Через 20 літ її «пускають» на чергову розгрізку з Росією, яка в міжчасі перетравлює сателітів, мобілізує Азію до остаточної розправи, а Захід у міжчасі, торгуючи з ССРС, допомагає йому загнущати нас, бо при обопільному винищуванні нас у мирний час, ледви чи буде рація підійматися зі зброєю, щоб приглядатися новій українській Корей, а потім погодитися. Але ця стара англійська рецепта вже нереальна, бо Англія сьогодні вже не в силі задержати рівновагу. Німеччина, при незмінній силі Росії, переросте Англію понад голову; старі порядки вже ніколи не повернуться. Америка ж, з Німеччиною спільно, на старій британсько-французькій тезі будувати не будуть, бо ця конструкція була застосована до зовсім інших умовин — до ситуації існування світової британської потуги, якої вже немає, а її місце перебрала Америка, що геополітично мусить захищати інші, а не британські концепції. Лишається незмінною дилема: або США силою відкриють залізну заслонку, або вони будуть знищені. Все третє є лише переходового характеру, включно з Бермудами, зустрічами (чотирьох) і т. ін. — це гра на час. Звідси легкі поступки з боку ССРС в жестах, щоб сіяти дезорієнтацію, але від лінії не відходити. Вчора розтрубили про розстріл т. зв. американських шпигунів — нині подали про розв'язання Контрольної Ради — завтра може бути чергова позірна поступка, але факт є наявний — чотири розстріли, а Розенбергів стратили з трирічним опізнанням, хоча їх зрада коштуватиме життя мільйонів невинних людей.

Сьогодні обидві сторони мобілізують сили до остаточної розправи, не полишаючи жодної нагоди, щоб виправдати себе перед народом, намагаючись спробувати всього, аби припізнити неминуче. Тому, з погляду цього, вже долею призначеного кривавого удару Заходу з большевизмом, для нас немає суттєвого значення — примирлива на словах — політика Черчіля, бо це замирення неможливе, а всі промови є лише тактичними маневрами, хоч, з другого боку, безперечно симпатичніша нам розкішна постава Айзенгауера, хоч ні той, ні той України і не згадують

— хіба, щонайбільше, сателітів. Проте в основі, без порівняння кориснішою буде для нас антиукраїнська активізація політики США стосовно до нового порядку на Сході після знищення большевизму. І тут, передусім, розходяться уми. Не можна нікому заборонити триматися власних інтересів, або відчувати страх за вислід війни, відповідальність за ризик і т. ін. Але приневолювати в'язнів боротися за нову тюрму, перемальовану на біло, з триголовим орлом і кількадесятьма зірками, замість однієї — це вже верх несправедливості. І, власне, ця проєкція американської політики затривожує нас і наставляє негативно до замірів США. Ніяка офіційна постава Британії, що вичікує, з тихою доброзичливістю стосовно до деяких самостійницьких рухів, Туркестану, Кавказу, не є загрозливою, бо є ще вигляди прихилити її до нас — принаймні теоретично.

Кінцева оцінка

Кінцева оцінка: було ясно, що у випадку пропозиції Айзенгауера — двоподілу світу — Черчіль мусив йти за триподіл, Піне — за чотириподіл, Аденауер і де Гаспері — за п'ятиподіл і т. п. Отже, всі пропозиції треба трактувати, як маневри в психологічній війні, перед своїми суспільствами і перед ворогом, щоб довести, що всі заходи вичерпано, а друга сторона відмовилася. Це має бути виправданням необхідності збройної розправи. Не треба вірити словам, треба дивитися на діла, на машину озброєння. З тієї причини не те нас тривожить, а тривожить нас відсутність правильної концепції боротьби — її плани стосовно до поневоленого світу і до визначення його ролі в цьому світовому змаганні. Ані промови Айзенгауера, ані Черчіля, ані ідея ізоляціонізму Тафта не повинні нас хвилювати, бо ані двоподілу, ані триподілу світу реально не постане. США не видаляться з Європи, ані з Азії, а все це є роблене у великому плані підготовки остаточної розправи. Ідея Тафта тисне тим чином на Європейську Оборонну Спільноту, за ради зміцнення власних ресурсів мілітарної сили Європи, і напевно Тафт був оголосив свою промову за згодою Айзенгауера, як от у Британському парламенті ставлять заздалегідь замовлені запитання, щоб інколи маркувати розбіжність, для роз'яснення чи заатакування когось чи чогось при незручній позиції урядових кіл. Єдине, що нас нині мусить тривожити, це позитивні плани Заходу стосовно до Росії і призначена для них роля. Це те, що ми маємо пильно розважати, добиваючись правильної постави до нас. Це питання політичної і мілітарно-стратегічної концепції війни і її цілей! Якби мир тривав далі, ми мали б метою провокувати війну різними засобами, до тактичних революцій включно, які водночас своєю ідейно-політичною демонстрацією впливали б та визначали б ідейний бік війни.

Політична концепція і похідна з неї стратегічна — це співпраця двох фронтів — вільного світу і повстанських армій поневолених народів; ідеологічна база війни — ставка на протилежні, а не на подібні до большевизму-комунізму ідеї, та відродження на Заході віри в свої правди проти сумні-

вів і зневіри. І слушно відзначив др. Гундгаммер — голова Баварського парламенту — що «сумнів — це язва нинішніх днів». Це є загальні перспективи і оцінка ситуації на дальшу мету.

Смертельні горизонти розкриваються в Азії перед Заходом у випадку теперішнього порозуміння в Кореї — точніше, перемир'я, бо Москва завжди матиме змогу відновити бій, зреорганізувати свої сили в Кореї та, впорядкувавши постачання, яке є тепер утруднене американськими літаками, використас перший з черги момент, щоб розпочати війну наново. Будуть у безконечність воювати азійці з азійцями. Коли ж перемир'я в Кореї мало б бути куплене ціною входу червоного Китаю до ОН, тоді ціла організація ОН була б підмінена: у великій п'ятці були б троє завжди проти, при хиткості двох інших.

Визнання червоного Китаю комплікує справу Формози та Індії, які орієнтуються на Захід — це революція в укладі сил в Азії, приникнення там прозахідних настроїв, послаблення надії поневолення більшовизмом народів в Азії на допомогу для їх визволення, безмірне скріплення позиції Росії. Це фактично програна в Азії на дальшу мету. Замирення в Кореї — це удар по всіх антибільшовицьких рухах в Азії — в Індо-Китаї, Малаї, Бурмі, — це руїни на півдні Кореї, занепад надії на визволення в Північній Кореї, резигнація з корейської соборності, яку поставили були собі західні альянти, це мир на покрайному тілі народу — грізне мементо для Заходу!

Смерть Сталіна повинна бути використана для нанесення нищівного удару. Тим часом Захід приглядається процесам в СРСР і дурить себе надією на миролюбність Маленкова чи Жукова. Що довше це триватиме, то його жертви будуть більші, а війни однаково не уникнути. Ніщо в світі не може її здержати, а можна лише на деякий час відсунути її, зі шкодою для Заходу. Час не працює для вільного світу, бо відсування війни послаблює визвольні рухи і довір'я до Заходу. Відсунення війни лежить сьогодні в інтересі СРСР. Відпруження не означає миру: до миру не йде.

До сил, які в ідейній площині піднялися на бій з більшовизмом, належить Церква. Проте, треба відзначити, що її агресивність змаліла. Католицизм на Заході перестав бути войовничим рухом, Ватикан шукає компромісу в сателітних країнах і в певному сенсі навіть гальмує агресивність деяких західних крутів. Релятивізм закрався і в його ряди. До болючих проблем дня він не нав'язує, бувши фактично, в деякому відношенні абстрактним рухом, що не добачує національних і соціальних перемін у світі. До українських визвольних змагань він досі підходив радше з американської точки зору. Проте, Ватикан є великою силою в світі, і було б помилкою нехтувати його. Не зважаючи на його, в певному сенсі, кунктаторське ставлення до ідеї хрестового походу, він є найпевніша ідейна антибільшовицька сила, хоч досі на фальшивих єдинонеділимських рейках. Протестантська церква в цьому відношенні ще податливіша, і обличчя її неясне, її загравання з казньою московською це-

рквою — ще донедавна — свідчило про повне нерозуміння духу російськості. Нині протестантизм поволі випростовує свою лінію і твердо переходить у табір безкомпромісових борців проти більшовизму. Православні церкви, на жаль, розбиті, і їх вклад в антибільшовицьку ідейну боротьбу міг би бути багатим, якби відродилися люди, що стоять на їх чолі. Сьогодні велика більшість європейських країн, що поневолені більшовизмом, є православного віровизнання. З цього погляду, відповідна постава православних ієрархів була б найбільшого значення, більшого за поставу інших віровизнань. Боротьба проти Росії мусить бути тотальна, всього світу і на всіх ділянках життя, бо Росія наступає ідейно, політично, мілітарно, економічно. Готуючи революційний зрив, змагаємо до прискорення зудару різними приступними нам способами. Зудар трактуємо, як нагоду до розгорнення революційної повстанської акції в пригожому нам моменті. Коли вільний світ не хоче війни, ми сприяємо їй, а сприяючи їй, ми змагаємо до того, щоб ідейний бік конфлікту, його політична мета, а через те й уся стратегія були базовані на приятих для нас основах. Щоб перший фронт, який ми творимо, був координований з Заходом, але за належною передумовою. Інакше не буде основ для співпраці. Ні на які половинчасті розв'язання не йдемо, тому наша постава до теперішньої політики США — АКВНР — КЦАВ ясна й проста — негативна. Ми не маємо в плані ні з ким загравати, ані нікого спеціально підтримувати в якійсь розгрі. Ми негуємо сучасну політику США стосовно до нас, покищо лише теоретично висуваючи наші позитивні проєкції, бо не існує бази для співпраці з США.

Українська держава — це революція на мапі світу, бо це розвал російської імперії, яка сьогодні загрожує всьому світові. Або буде радикальний поворот тієї політики — тоді США підуть з українськими революціонерами, або ж буде й далі передпокоєва політика — тоді партнерами є лише дрібні дүші. Які люди можуть спричинитися до ліквідації тиранії на одній чверті земної кулі? Треба революційних характерів і ясних ідей, щоб стати переможно на прох з Москвою. Такі люди не містяться серед опортуністичного табору. Доки Захід не почне шукати таких людей, він негуватиме нас. Наше завдання полягає не в тому, щоб просунутися якимось у ряди американських чи англійських вибранців за допомогою, або без допомоги УККА, аби лиш бути при «чомусь», але в тому, щоб, ставлячи божкомпромісово проблему суверенності України, спричинитися до основної зміни політики офіційного Заходу супроти України, і то не достосованням до актуальної кон'юнктури, але протиставленням їй наших концепцій і метод, нашою окремою політичною — ніким нев'язаною дією.

В кожному народі мусить бути група чи гурт людей, що є прапороносцями: вони падають на шляху, але прапора не кидають. За впавшими, його підіймають нові і несуть до мети...

Було б добре і честю для нас, якби ми й надалі такими лишилися.

Богдан Озерко

П. Шрам

Психологічна підготовка мас до війни в Советському Союзі

Коли Советський Союз вимовляє слово «мир», він сам того слова, мабуть, боїться. Боїться тому, що вимовляє те слово нечесно, фальшиво. Кожний же суб'єкт, який будь-що чинить не чесно, лицемірно, є великим боягузом, бо знає, що рано чи пізно його пухир брехні прорветься. Комуністична партія і уряд СРСР якраз і граються тепер у руках отим до останку надутим пухирем «миру», тобто брехнею про мир, за чим, насправді, в усій своїй величчї стоїть моторошне — війна!

Але нічого іншого вдіяти не можна. Хотіли б совети війни чи ні, вони її оминати не можуть, як не можуть оминати суворої справедливої кари в тій війні, скільки ніхто інший, як совети (одна з форм російського імперіялізму) більш ніж на одній щостій земної кулі посяли противселюдське зло: сваволю, хаос, терор, насильство і вбивство. Добре знаючи свою провину, совети буквально тремтять перед страхом: ану ж не сьогодні-завтра на них обрушиться вселюдський гнів і розвалиться тюрма народів — СРСР, впаде неволя і засяє сонце волі, де всій зграї московсько-большевицьких нагледачів не буде що робити — муситимуть погибати.

Щоб бодай якоюсь мірою відтягти (бо зовсім уникнути не можуть) свою ганебну загибель, совети ось уже десять років по закінченні другої світової війни шалено ведуть підготовку до третьої. Ця підготовка зокрема посилилась останнім часом. Якщо проаналізувати стан усього комплексу советської системи за останній короткий час, вірніше стан провадження цієї системи Кремлем, можна з твердістю сказати, що СРСР перебуває буквально в передвоєнній пропасниці. Все — політика, економіка, побут, культура, література, мистецтво — підпорядковані одній єдиній меті — підготовці до третьої світової війни. Скільки ж Советський Союз, як і колишня біла російська імперія, завжди провадив війни просторами та масами, а не технічними засобами, в противагу, скажімо, Америці чи Англії, то й питання психологічної підготовки людських мас до майбутньої війни набуває в Советах особливої ваги і розміру. «Защитим Отчизну-Мать грудью» — таке домінуюче гасло колишніх російських білих і сучасних большевицьких червоних офіцерів. Коли немає автомата, міномета, танка — «на штики», «на кулачний бой» іде російський солдат. Не даром совети так широко пропагували, в останній другій світовій війні, оте героїство «рукопашного боя», горлогризство.

Покладаючи велику надію на маси, совети, самозрозуміло, ведуть шалену психологічну «обработку» цих мас. Цей психологічний наступ на маси ведеться не лише в так званих духових ділянках людського життя (мистецтво, наука, література, тощо), а і в економічно-господарських. Тому останні рішення Кремля збільшити в країні виробництво речей так званого «ширпотребу» (російське: «широ-

кого потреблення», по-українському — широкого вжитку), посилити житлобудівництво тощо, мають не лише практично-господарське, а й психологічно-пропагандивне значення. Ба, більше: другий бік справи грає важливішу роль, ніж перший, вірніше — другий бік справи має більш реальніше значення. Бо советський громадянин упродовж кількадесятилітньої неволі під советами добре знає ціну всім рішенням московсько-комуністичного уряду. Скільки б уряд не ухвалював постанов про піднесення добробуту трудящих, все одно той добробут не буде піднесений до такого рівня, який можна вважати за нормальний. Через те всі такого роду рішення мають, головним чином, морально-психологічні та пропагандивно-агітаційні цілі. Мовляв, дивіться, люди, як советська влада піклується про ваш добробут! Зрештою, в «подаку» партії і урядові Кремль стягне з населення за такі «доброзичливі» рішення вдсятеро більше продукції, ніж в нормальних обставинах, а збільшить виробу в пів чи один раз. Держава, таким чином, все одно скористає з цього. Оце і всі «вигоди» населенню Советського Союзу від рішень його влади.

Але ми не про це хотіли сказати. Ми лише підкреслили, що навіть чисто господарські питання в советах спрямовані Кремлем на пропагандивно-психологічні впливи на населення в корисний Москві бік. А вже особливо веде Москва психологічний наступ на широкі маси советського громадянства через літературу, мистецтво, науку, культуру. З цього приводу характеристичний той факт, що ось уже майже після п'ятнадцяти років занехання давніх советсько-революційних пісень, які вже були «віджили» свій час, — знову оце витягається їх на поверхню. В літературних радіопередаваннях та навіть коцертних виступах співається стара революційно-большевицька пісня з таким приспівом:

«Ми смело в бой пойдем
За власть советов
И как один умрем
В борьбе за это!»

Очевидно, большевики дійшли до висновку, що ніяка нова пісня Дунаєвського, на зразок «Москва моя могучая», не може замінити старої красногвардейської і красноармейської, широко популярної в 1917-20 роках, пісні. Піснею «Ми смело в бой пойдем за власть советов» Москва хоче викликати в людей спогад про стару «отечественную войну», коли то «власть советов» громила поміщиків і капіталістів та наділяла біднякам землю. Це намагання нагадати втомленому від сталінсько-маленковського варварства населенню про старі «лучші часи».

Так само культивуються інші старі пісні, як наприклад, «Вишли ми все із народа, діти сем'ї трудовой», «Ви землю просілі, ми землю вам дали, а волю на небо найдьоте» і т. д.

Разом з тим, як плекається дух віддати все за «власть советов», за «рабоче-крестьянское государство», тобто за московську комуністичну імперію, культивується глибока ненависть до внутрішніх і зовнішніх ворогів советської влади, в тому числі проти закордонних шпигунів і диверсантів, які, начебто, цілими «пачками» пакуються з-за кордону до СРСР. Нещодавно Московське радіо передавало п'єсу «Счастье надо беречь» («Щастя треба берегти»). Зміст цієї п'єси нехитрий: в одно з кавказьких сіл пробирається, непомітно перейшовши кордон, шпигун, «неизвестный человек», «недобрий гость». Начальник прикордонного загону, Іван Фьодоровіч, просить місцевого горянина Джалава простежити, як, куди міг пройти диверсант. Але ось він сам, шпигун, приходить до хати дружини одного советського начальника «води попити». Подія розгортається так, що Джалава теж опиняється в цій же хаті (як же інакше може бути!), нав'язує розмову з «недобрим гостем» і впізнає в ньому шпигуна, який просить Джалаву провести садками вночі на дорогу. Господиня, що мала новонароджену дитину, пішла була

по вино для «гостя». В цей час зав'язується боротьба Джалави з шпигуном, і Джалава душить його, поки приходить прикордонна застава, викликана господиною, на чолі з тим же Іваном Фьодоровичем. П'єса кінчається звичайною советською мораллю: советського «щастя» нікому не відібрати. При цьому ж клянуться закордонних імперіалістів-капіталістів за їх доляркову допомогу внутрішнім і зовнішнім диверсантам.

Таких «творів» у Советях тепер продукується багато. Всі вони мають викликати в людності СРСР ненависть до закордону і любов до советської «родіни». Мета цього очевидна: підготувати маси в такий спосіб, щоб вони, на випадок прийдешньої війни, могли «горло гризти» тим, які йтимуть за свободу народів, проти неволі московсько-большевицької імперії. Щоб могли болотами, багами та ярами іти босими, обідраними й голодними за «власть советов», так, як уже гнано советсько-російські солдатські маси на захист російської імперії нераз.

Перед таким майбутнім Кремль лякається сам себе.

Инж. Д. Шалдйй

НОВИЙ КРЕМЛІВСЬКИЙ ОБМАН

Промова Маленкова на другій сесії Верховної Ради СРСР збаламутила розум українських еміграційних кон'юнктуристів чи «наших рідних» еміграційних націонал-комуністів, які все мріють про еволюційне переродження советського режиму. Вони доміркувалися до «далекосяглих потягень» після-сталінської влади, яка веде, так би мовити, всю країну СРСР новими «непівськими» шляхами.

Між сучасним «НЕП-ом» Маленкова і НЕП-ом Леніна є дуже велика різниця. Ленінський НЕП дійсно підніс економічно країну. І коли б не брутальний жажливий терор, страшна колективізація, безконечні чистки, розкриття «ворогів народу» та страшний штучний голод в Україні в 1932-33 роках з наказу Москви, то невідомо чи утрималася б досі советська влада в Україні. Бо ж 90 % українського народу була за те, щоб вона не утрималася.

Сучасний «НЕП» зовсім інший. Він абсолютно не розв'язує виробничих сил робітництва і селянства, абсолютно не дає можливості виявити власну приватницьку ініціативу, піднести продукційність власного господарства. Такого немає. Є господарства колхозні, на які вже навіть, згідно «Економічних проблем в СРСР» Сталіна, московська влада замахнулася, щоб зробити їх державними. Отже, нині не може бути й мови про якийсь НЕП. Зрештою, якщо говорити про ленінську нову економічну політику, то вона в марксо-ленінському вченні абсолютно не передбачена, якщо ми твердимо, що комуністична влада поступає за вченням Карла Маркса. Сучасний «НЕП» далі прямує до побудови комунізму, якого, ми впевнені, Москва й не побудує, бо комунізм, як ідея, в житті нездійснима чи він буде інтернаціональний, чи лише «в одній країні», як

напр., в СРСР, чи навіть «наш рідний» український націонал-комунізм. Ми знаємо, що московський комунізм прикриває в собі великодержавний російський шовінізм.

Маленков поділив свою промову на дві частини: зовнішньополітичну і внутрішньополітичну. Те, що Маленков знову декларував про «мир» та про «мирну» політику СРСР, а вкінці загрозив водневою бомбою, нічого нового не дає. Молотов теж колись заявляв про те, що СРСР вже має атомову бомбу. А Сталін договорився до того, що проповідував «мирну співпрацю двох систем — капіталістичної і соціалістичної».

Маленков нічого не сказав про події в сателітних державах, про ліквідацію Берії, який належав до «колегіального» керівництва, не сказав про спротив, який чинять працюючі маси в «странах демократії». Багато дечого не сказав Маленков, хоч новий «НЕП», про який тлумачать нам наші емігрантські українські комуністи, вимагає того, щоб сказати більше. Зате Маленков дуже багато говорить про піднесення добробуту советського населення та про ті пляни, які партія й уряд накреслили, щоб той добробут був ще ліпший.

Отже, коли взяти й уважно прочитати та проаналізувати промову Маленкова, то вона вся заперечує сталінське «життя стало лутше — життя стало веселее».

Маленков сказав, що за останні 28 років продукція середників виробництва зросла приблизно в 55 разів, а виробництво середників споживання лише в 12 разів. Отже, спрощено кажучи, коли тепер на 1953 рік заплановано виробити, наприклад, взуття

на одну особу населення за рік 1,5 пари, то тоді, коли було «жити краще і веселіше», ніяких чобіт і черевиків не було. І це є правда — не було. Та Маленков каже, що тепер СРСР цілковито незалежний від капіталістичних країн і можна повернутися до справи поліпшення матеріального стану населення.

За рахунок чого і яким шляхом буде поліпшене це матеріальне забезпечення? Чи за рахунок «соціалістичного нагромадження», чи за рахунок всіх працюючих мас, забираючи в них усі плоди праці й продукцію? Якраз і тільки за рахунок цього.

Не згадуємо тут про ударництво, соцзмагання, зниження цін, новий закон про податок, додаткове асигнування на 32 мільярди рублів більше для виробництва товарів ширшого вжитку і т. д. Це все є чергові блефи пропаганди, щоб зміцнити свою владу, щоб заховати від народу глибоку кризу в СРСР, що тисне нову післясталінську більшовицьку владу в Кремлі.

Фінансовий тягар, який наклала ще сталінська влада на народ для розвитку індустріалізації в часи першої п'ятирічки, довела до того, що замість піднесення добробуту населення в півтора рази, як це передбачалося за першою п'ятирічкою, життя населення погіршилося майже на $\frac{2}{3}$, а в Україні, як наслідок виконання першої п'ятирічки, згинуло від голоду до 7 мільйонів населення. Але п'ятирічка була виконана за 4 роки. А в час уже другої п'ятирічки Сталін оголосив, що «жити стало краще, жити стало веселіше».

Друга п'ятирічка передбачала піднесення добробуту населення в 2 $\frac{1}{2}$ рази проти рівня 1932 року, але плану не виконано. Якщо в місті «жити стало краще» лише на 10-12% проти 1932 року, під час карткової системи, то на селі жити було так, що тільки не було випадків смерті від голоду, але селянство систематично не доживлялося. Про це було навіть сказано на 18-му з'їзді ВКП(б).

План третьої п'ятирічки не виконано через другу світову війну, а виконання плану четвертої п'ятирічки зірвано через повсюдну розруку. Завдання ж п'ятої п'ятирічки фактично нічим не відрізняється від завдань минулих п'ятирічок. Отже, чого можна чекати? Нічого. Можна чекати лише гіршого.

Директиви 19-го з'їзду партії визначають, що реальна платня робітників і службовців за п'ять років мусить вирости на 35%. Але вона буде назад забрана державними щорічними позиками та іншими добровільними і недобровільними відрахуваннями. Це факт, який заперечувати не можна. Фонд платні всіх робітників і службовців мусів би зрости за п'ятирічку на 55,2%. Для колхозників зріст прибутків, у грошах і в натурі, мусів би бути на 40%. Якщо податки та інші, добровільні й недобровільні стягнення, будуть зростати нарівні з прибутками та якщо збережеться співвідношення для селянства поміж фінансовими й натуральними прибутками, то й купівля в дрібничковій торгівлі робітників і селян мусить бути вищою: для робітників 55%, а для селян 40%. При таких умовах ку-

півельна спроможність населення зростає на 50%, але директиви передбачають аж 70%. Розходження в 20% це більш, як реальний зріст купівельної спроможності населення. За рахунок чого будуть покриті оті 20%? Пояснення знаходимо в праці Сталіна: «Економічні проблеми соціалізму в СРСР». Сталін написав, які причини заважають партії зреалізувати перехід СРСР від соціалізму до комунізму. Колгоспи, на думку Сталіна, ще й до нині є власниками залишків власної продукції та розпоряджаються нею на власне бажання, навіть продають її на базарах, державі чи кооперації. В цьому й зарита собака. Сталін поставив справу так, щоб і ті «залишки» в селян забрати «шляхом поступового перетворення колхозів у державну власність». Отже, перетворити колхози в державні фабрики хліба, а селянство в робітників, з платнею не натурою, а грошми. Колхоз не має права розпоряджатися своїми продуктами праці навіть тоді, коли він виконав перед державою всі свої зобов'язання.

Удержавлення колхозів, це є те, що всю колхозну продукцію забирає держава, а т. зв. селяни одержують за свою працю гроші, як це одержує робітник підприємства. Сталін стверджує, що в такій системі колхозників буде дуже вигідно, бо він за гроші одержить від держави більше продукції і по дешевих цінах. (Здасть чи віддасть державі 100 кг. збіжжя за 90 коп., а печений хліб купуватиме в державі по 3 руб. за кілограм. Дешевше, більше і вигідно!!!). Отже, за рахунок цього й будуть покриті оті 20% зросту купівельної спроможності населення. Тому й готують московські володарі таку пастку селянству. Це в прямій відношенні стосується України, бо ж в Україні найбільше колхозів. До того самого було спрямоване й укрупнення колхозів.

Як удержавлення буде виглядати на практиці, тепер важко сказати. Це може відбуватися ступнево так, як переводилася колективізація або в усіх колхозах разом, поступово зменшуючи натуроплату колхозного трудодня й компенсуючи його грошми. З удержавленням колхозів, селянин змушений буде купувати у держави не лише товари промислового виробництва, але й власний хліб та інші власні продукти сільського господарства.

Отже, якщо колхозник мав би одержати за всі свої трудодні $\frac{1}{2}$ тони пшениці, то після здачі державних зобов'язань, податків, «добровільного» продажу (знову державі), підписки на державну позику і т. д., для нього залишиться тієї пшениці приблизно 600 кг. Тепер, коли держава забере в нього ту пшеницю, то виплатить йому в найліпшому випадку 100 рублів. За ті 100 рублів селянин зможе купити у держави 35-40 кг. печеного хліба. Повний грабунок! Виконання сталінських вказівок про перехід від соціалізму до комунізму шляхом удержавлення колхозів зліквідує і ту мізерну колхозну торгівлю в містах. Населення міст мусить «брати» те, що йому «дають» державні крамниці і по тій ціні, які встановить держава.

Сталінські «історичні завдання» передбачають повне зруйнування села, ліквідацію селянства, як окремої виробничої групи, пролетаризацію його,

повну совєтизацію та знищення приватно-власницьких тенденцій у селянина. І знову без чисток і терору не обійдеться. Знову з'являться чергові «вороги народу» та «запоморочення від успіхів».

Сталінська теорія «економічних проблем соціалізму в ССРСР» спрямована на те, щоб ще більше зміцнити й підняти військовий потенціал ССРСР на випадок третьої світової війни й уникнути того ворожого ставлення до влади, Москви і взагалі Росії, яке було з боку України і других поневолених Московою народів під час другої світової війни, бо не буде тоді селянства, будуть всі рівні, всі робітники — пролетаріат.

«Економічні проблеми соціалізму в ССРСР» спрямовані в першу чергу на ліквідацію націоналістичних спротивів у союзних республіках, спрямовані на те, щоб «перевиховати» селянство. Тим більше

це «перевиховування» небезпечно для молоді, яка виростає в повоєнних часах.

«Турбота за людину», «поліпшення» добробуту населення країни, директиви про збільшення виробництва продуктів стверджують, що в своїй ідеологічній кризі комуністична влада в ССРСР і вся компартія й далі твердо стоять на шляху імперіалістичного російського державного шовінізму.

Немає ніякого нового «НЕП-у» чи економічно-політичної еволюції, як про це міркують «наші рідні» українські націонал-комуністи, а є звичайний черговий маневр влади, який треба вивчати й демаскувати.

Він є дуже небезпечний для нашої національної української визвольної революції і йому треба практично протиставитись, щоб зміцнити і конкретизувати нашу боротьбу за Українську Державу.

П-к І. Кисіль

Советська інформаційна служба

Советська імперіалістична стратегія — це мистецтво керування діями великих колективів (націй, народів, клас, партій, збройних сил та інш.) з метою досягти певних головних цілей у боротьбі з головним супротивником, а в даному випадку — з «капіталістичним» світом на головному напрямку.

Тому вона займається:

а) визначенням загального напрямку генеральної дії;

б) розробленням плану розташування активних і пасивних сил та резервів, першорядних і другорядних засобів досягнення головної мети;

в) координацією ударної потужності активних сил, резервів збройних сил ССРСР та країн сателітів з гегемоном боротьби робітничої класи — за «диктатуру пролетаріату», селянства — за землю, інтелігенції — за ліберальні свободи, колоніальних та залежних країн і народів — за досягнення національної незалежності;

г) вмільм використанням пасивних резервів, наприклад, протиріч між державами супротивниками і в державах-супротивниках — страйків, опозиційно-партійних пристрастей, в інтересах гегемону активних сил.

Отже, вказані елементи советської стратегії неофіційно підкорені інформативній службі та контролі органами МВД і МГБ, що діють поза конституцією і впливають на дію советської стратегії.

В другій половині тридцятих років спалахнула советсько-японська війна в районі Халхін-Гол. Ця війна була за опанування трамплінових позицій супроти Китаю та всієї південно-східної Азії. Багато советських офіцерів тоді були спрямовані до розпорядження генерального штабу Чан-Кай-Шека, формально — для допомоги в антияпонській боротьбі, а фактично — для використання ситуації, що витворилася в інтересах советського імперіалізму. Одним із їхніх завдань, було придбання військо-

во-стратегічних плянів китайської армії, підготовки ґрунту для перемоги Мао-Тсе-Тунґа, морально-політичний розклад офіцерського корпусу Чан-Кай-Шека та насадження шпигунських гнізд у різних кутках азійської імперії.

Тому велика кількість посланих офіцерів ССРС складалася з професійних розвідників та шпигунів НКВД. А коли ці офіцери повернулися до ССРСР з Китаю, то багато з них одержали нагороди за вдалу інформаційну працю про Китай.

В той час советська інформаційна служба виконала з успіхом свою роль, але це ще не дає доказів, що советська інформаційна служба стоїть досить високо, якщо порівнювати з Заходом.

Події в Європі, Америці й Азії, від 1945-46 рр. і до кінця 1948 року, доводять яскраво, що советське шпигунство має таку мережу агентури, яка поширюється на весь світ. Серія викриттів розпочалася 27-го липня 1946 року «Звітом Королівської Комісії», що виявила діяльність советських агентів у Канаді. Встановлено, що там існувало щонайменше чотири різних і одна від одної незалежних інформаційних служб, і що вони діяли вже за війни, коли Канада підтримувала Советський Союз воєнними матеріалами.

Два роки пізніше виявилось, що найважливіші папери Державного Департаменту й Військового Департаменту США були доступні для советських агентів.

Велика кількість американців і англійців була переконана, що совети «все» знали і що їм відома й таємниця атомової бомби. Але всезнайство деяких советських розвідників обеззброювало велике число советських агентів, що появлялися скрізь. Отже, таке велике число розвідників повинно було викликати сумнів у всезнайстві большевиків.

Але американці, після такого випадку, почали придивлятися і вивчати методи советської таємної

служби, а в 1953 році, як Айзенгауер прийшов до влади, навіть практично почали поборювати та приміняти міри ізоляції советських інформаторів. Наприклад, советські футболісти, що приїхали до Америки грати в футбол, дозволили собі їздити й пробували дещо вивчати, але їм було заборонено й запропоновано займатися лише грою та не відлучатися від місця розташування команди. Це советським футболістам дуже не сподобалось.

Большевики всіма способами намагаються вислати своїх агентів під виглядом всяких комісій, екскурсантів, туристів і т. п., але на сьогодні стали всім зрозумілі ці махінації і большевики мають менше успіху.

Інформаційні організації західних держав у Відні й Берліні, після закінчення другої світової війни, в справі советської інформації безумовно зібрали багатий матеріал і досвід. Навіть досягли того, що змогли спостерігати дії десятків і сотень советських агентів.

Советська розвідка, звичайно, арештувала якогось американського військового урядовця з військового управління, що жив у советському секторі Берліну, загрожувала, що він буде покараний, як американський агент, а після того, як він давав згоду й підпису про «все» повідомляти советську інформаційну службу, випускала його. Або якийсь чеський чи польський торговельний представник наймав помешкання поруч із віллою високого офіцера американської чи англійської інформаційної служби, бо, мовляв, його донька потребувала свіжого повітря, а потім цілісіньку добу сидів біля вікна й спостерігав, хто заходив чи виходив від того офіцера. Але, коли помічалось те зацікавлення «торговельного представника», то зразу ж виселяли американці чи англійці цікавого сусіда. Були ще й німецькі науковці та інші фахівці, що «з небезпечкою для їхнього життя» втікали з советської зони Берліну, шукаючи праці в англо-американців. Але вони й не догадувалися, що їх підслухували навіть тоді, коли в кімнаті нікого й не було з альянтських офіцерів. Таким чином довідувалися, хто це були ті «пані», які мусіли б розповідати большевикам про все, що робиться в американських або англійських установах, штабах і лабораторіях.

Але кремлівська таємна інформаційна служба — це також переоцінена таємна зброя, бо большевики знають багато менше, ніж ми думаємо.

Вони не мають світового досвіду відрізняти основне і другорядне. Коли треба про щось дізнатися, то для того потрібна величезна інцідентива і проникливість, а їх бракує советським агентам.

Советські офіцери інформаційної служби не можуть ужитися в наш спосіб думання. Наприклад, коли советські розвідники хочуть про щось або про когось довідатись, то загрожують сусідам, портєрові а навіть листоноші.

Отже, советські офіцери інформації повинні знати, що з цього джерела неможливо повністю й досконало черпати матеріяли. Працюючи в Європі, напевно не можна діяти в той спосіб, щоб заляку-

вати того, від кого вони бажають дістати відомості. Європа потребує поведінки з людьми ввічливої, і лише тоді від них можливо щось довідатись.

Советські агенти більше кричать про свою роботу, ніж дістають інформацій, якщо і мають їх, то фальшиві, а це є ще гірше. Вони не можуть, та навіть і не вміють, працювати в Європі, бо вони тут, як риба викинута на суходіл.

Наприклад, німці в другій світовій війні робили допити советським полоненим й за день допитували не одну сотню людей і досить швидко мали дані про економічні бази СССР, а на другий день ці бази вже були збомбардовані. Советські ж фахівці з розвідки (фахівці з упередженою думкою) допитували німецьких полонених цілими роками, а по роках допитів, знову вирішали ті самі питання, які не мали нічого спільного з дійсністю.

Звідки в них ця упереджена думка? Невже ж кремлівські агенти шпигунства й контршпигунства нічого не могли навчитися від дійсності? Ні, справа йде про загальну оцінку та про те, хто виховав советських шпигунів? Яка система?

А справа виглядає так: а) терор — це є інтегральною частиною кожної диктатури; б) понад тридцять років народи СССР живуть під страхом і всі вони, незалежно яких поглядів, гноблені.

Невільна людина не може зробити доброї інформації. Прикладом може бути таке: ось зловили советську шпигунку на чорному ринку в Австрії. Вона розповідає альянтському офіцерові все, що вона знає, бо боїться ще гіршого, а особливо, щоб її не передали до советської комендатури — це є страх.

Советський майор чи полковник, особливо ті, що працюють в інформаційній службі в Берліні чи Відні, не відважуються випити з американськими старшинами, бо не мають дозволу від свого зверхника, що теж мусить дістати дозвіл, аж з Москви. Взагалі, кожний советський розвідчик розуміє і добре знає, що рано чи пізно його теж не мене арешт. Наприклад, советські агенти, що працювали в Базелі, Парижі й Нью-Йорку, коли повернулися до СССР, їх всіх арештували тільки за те, що вони багато зустрічалися з альянтами. Отже, якже можна щось довідатись, коли немає права зустрічатися з тим, про кого і через кого потрібно щось довідатись?

Офіцери советської інформаційної служби, щоб не втратити своєї посади, підтверджують все, що хоче Кремль, бо їм надсилають анкети для виповнення за відповідною формою, які творять цілі гори паперу, що поки дійдуть до Москви втрачають всю свою цінність і стають старими.

І ніхто з советських агентів не відважиться написати до Москви, що така форма праці є погана і не дає успіху, бо кожний боїться й дрижить за свою голову.

Безсумнівно, що советська інформація має частину правдивого й цінного матеріялу, але в горах паперу хіба знайдеш швидко його. І те, що, можливо, подане розвідкою як правду, в Москві зрозуміють фальшиво. Взагалі оцінка інформацій та опрацю-

вання їх була й залишається слабким пунктом советської інформаційної служби.

Москва основну увагу звертає на комуністичні партії та покладала й покладає на них велику надію, але не в силі ними керувати, бо має свої внутрішні клопоти. Крім того, Кремль завжди переоцінював силу комуністичних партій в Європі, які фальшиво були поінформовані про могутність альянтських збройних сил, розташованих в Європі, зразу по закінченні другої світової війни.

Найлегше Москві було діставати відомості через комуністичні партії в різних країнах. Тут безсумнівно були необмежені можливості для вивчення сучасного й майбутнього, але тепер тієї можливості вже такої немає. Советська політика чим далі робиться російсько-національною, а тому советські агенти, що працюють від комуністичних партій різних країн, видаються дедалі Кремлеві все підозрілишими. В советській інформаційній службі ніхто нікому остаточно не вірить, особливо в цей час, коли виникла справа Л. Берії. Тепер мусить прийти цілком новий склад працівників і керівників до

таємної служби. Органи МВД і МГБ тепер переживають «оновлюючий період». За кожним агентом пильнують інші агенти, за якими стежать ще інші. Усюди за кожним агентом бродить тінь комунізму, всюди советські агенти бачать щось підозріле і їх «щось» переконує, що там «щось» ховається. В думанні советського агента закладена форма сатанізму про те що всі люди в СРСР є вороги, але їх зразу всіх не можна виявити, а по черзі — зразу слабших, а пізніше — сильніших.

Одного й основного комуністичні кремлівські керівники ніяк не можуть зрозуміти, що кожному завербованому альянтському агенту, даючи завдання, треба пояснити, що як немає матеріалів, то й не потрібно присилати й ніяких звітів, хоч би так тяглося й п'ять років.

Щоб добре вести розвідку, потрібно мати сильні нерви, а в Кремлі, сьогодні, ніхто не має сильних нервів, а особливо по смерті Сталіна.

Всі советські агенти залежні від Кремля, всі вони по черзі, як Ягода, Єжов, Берія — покладуть голови під диктаторський чобіт комуністичного ідола.

П. Карий

ДО ТЕОРІЇ РЕВОЛЮЦІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

(Стаття дискусійна)

«Наш націоналістичний рух, репрезентований ОУН, під керівництвом Степана Бандери, ми називаємо революційним рухом, нашу національно-визвольну підпілну і повстанську боротьбу — революційною боротьбою». (П. Полтава: «Елементи революційності українського націоналізму», Ідея і Чин, ч. 10. Видання ОУН, 1946 рік).

Ідея націоналізму, яка сьогодні як ідея набирає панування в світі, не виникла наслідком першої чи другої світових війн. Ідея націоналізму сягає в далеку давнину, до тих старовинних часів, коли той чи інший нарід розпочав процес власного оформлення в окрему націю. У віковичній давнині, до якої сягає сучасна наука, основою кожного народу була родина. Вона була тим формуючим чинником, тією клітиною, що потім переросла в плем'я, в націю. Родина — найпростіша суспільна і національна організація глибоких віків. І як така, вона залишилась і до наших часів господарською одиницею кожної нації, соціальним чинником суспільства. Розвиток культури цивілізації, зростання і збільшення родини чисельно, створює вже не одну, а декілька родин, що пов'язані між собою кровно й духово. Родини творять плем'я. Плем'я — це родини, біологічно з собою споріднені. Нарешті, племена виростають у нарід, оформлюються в націю. Нація — найвища організація народу, що міцно злотована як у взаємовідносинах між родинами всередині нації, так і у відношенні до інших націй, до інших народів, до зовнішнього оточення.

Племена, споріднені між собою духово і кровно, зливаються в одну цілість. Та цілість (нація) живе

власними її обичаями, звичаями, традицією, культурою. Духовість, культура, територія, що їх посідає нарід-нація, для того народу стає його власністю, як своє рідне, притаманне, і він на життя і смерть захищає це, як свої права, як свою національну власність.

Звідси і має свій початок націоналізм кожної нації, що в сучасну добу оформився в ідею націоналізму.

Ідея націоналізму не є вигадкою чи твором капіталістичного або феодального устрою суспільства. Це — відвічна, живуча правда кожної нації. В своєму ґрунті, в заложенні, в своїй чистоті, ідея націоналізму не має елементів шовінізму, фашизму, расизму, націонал-соціалізму, а тим більше соціалізму чи комунізму. Ідея націоналізму — це ідея того найвищого справжнього демократизму, про який мріє все сучасне людство.

За право існувати нацією, за право жити власним самостійним національним життям, кожний нарід-нація жорстоко бореться проти всяких намагань поневолити його. В боротьбі за національне існування нація йде на найбільші жертви. Історія свідчить, що навіть на найнижчих щаблях розвитку, коли не було ще племен, а існували тільки окремі родини, кожна родина захищала власне право на родинне існування. За родину, а пізніше за плем'я чи племена, її окремі члени, а то і ціле плем'я віддавали власне життя. І коли розглянути процеси формування племен в окремі нації, коли ще не було ніякого капіталізму, чи навіть феодалізму, вже тоді, нехай і в примітивній формі, але існував націона-

лізм, як рух, як ідея. Він був теоритично не оформлений — але існував, як дух нації.

Націоналізм не є твором окремих людей, як та кож не є щось таке, що існує поза буттям нації. Націоналізм — духове і фізичне незаперечне право кожної нації, а в нутрі нації, кожного її члена — на власне національне існування. Отже, оту історичність, духовість, національну біологічність кровного споріднення, тобто націоналізм, цілковито заперечує вигаданий комунізмом інтернаціоналізм, який не знаходить свого підтвердження, ані в історії, ані в минулому і сучасному розвитку націй.

Теоретики і творці комунізму, Маркс-Енгельс-Ленін-Сталін, багато труду і часу прикладали справам перекручування ідеї націоналізму, підтасовуючи під неї свою теорію інтернаціоналізму. Глибше розглянення інтернаціоналізму виявляє, що він також спирається на фактори націоналізму. За своє право на національне існування, за існування як нації, бореться і український нарід, який пішов шляхом революційної боротьби. Теорія без практики — мертва. Практика боротьби українського народу показала, що український націоналізм може бути тільки революційним. Він не може стати на шляхи еволюційности, опортунізму, компромісовости, бо ті шляхи як правило ведуть до заперечення українського націоналізму, до заперечення права української нації на самостійне існування, до заперечення Української Самостійної Соборної Держави.

Національна боротьба не є якоюсь новинкою в історії людства. Тяглість її споконвічна, від моменту, коли та чи інша нація розпочинає висовуватись на арену світової історії, як окрема нація. Особливе значення набрала вона в сучасну добу найбільшої ідеологічної кризи людства. І в цій кризі нову епоху розвитку людства творить революційність націоналізму, а не теорії пролетарських революцій за вченням Маркса-Леніна. Нову епоху світу розпочали національно-визвольні революції поневолених народів усіх континентів світу. (Далекий і Близький Схід, Східня Європа, Африка і т. д.). Національно-визвольні революції існували ще задовго до часів Маркса, існували за нього, існують і тепер. Пролетарські ж революції відомі історії лише, як унікал у бувшій царській Росії, яка фактично також не була пролетарською. В своїм ідеологічному революційнім змісті українська національно-визвольна революція не лише спрямована проти теорії Маркса-Леніна, але історично, життєвим досвідом і практикою, зовсім заперечує теорію переростання капіталістичного суспільства в соціалістичне. Так звана московська жовтнева революція 1917 року, багнетами і гарматами накинула «пролетарську революцію» українському народові. Московська «пролетарська революція» в Україні була спрямована на знищення української національно-визвольної революції.

Теорія пролетарських революцій перекручує і фальсифікує дійсність історичного розвитку суспільства, а тим самим фальшиво доводить, що все людство, завдяки сучасному існуванню капіталізму, прямує до пролетарських революцій. За ґрунт своїх доказів, пролетарська революція взяла так звану

класову боротьбу. Не заперечуючи економічної боротьби суспільних класів за доби капіталізму, теорія революційности націоналізму навпаки стверджує, що «працюючі маси опинилися при капіталізмові на становищі визискуваних економічно і безсильних політично громадян. Це допровадило до гострої міжкласової боротьби: робітники і селянство борються за покращання свого економічного становища, а буржуазія боронить своє панівне економічне становище... Класова боротьба дуже небезпечна для народу. Вона його руйнує, розкладає, загрожує втратою незалежності» (П. Полтава: «Елементи революційности українського націоналізму», Ідея і Чин, ч. 10. Видання ОУН. 1946 рік.).

Отже, економічна боротьба класів не базується на теорії пролетарських революцій, тобто в боротьбі не йде справа про захоплення політичної влади, а лише про поліпшення економічного стану життя класів. Класи є соціальними, а не політичними складниками нації. Робітники, селянство, інтелігенція, службовці, капіталісти і фабриканти та поміщики — всі вони творять власну націю (звичайно, якщо вони не є зайди а належать духово і біологічно до одної нації). Класи, чи професійні прошарки кожної нації — це внутрішня справа нації. Класова боротьба може існувати в середині кожної нації, навіть коли у владі буде «пролетаріат», при умові що працюючі опиняться на становищі визискуваних економічно. Коли ж, як пише Полтава, український нарід побудує справді справедливий, справді прогресивний суспільний лад на ґрунті соціальної справедливості, національної солідарности — в Українській Самостійній Соборній Державі не може бути і не буде класової боротьби, ані гострого економічного антагонізму між професійними прошарками українського населення.

Знаючи зміст класової боротьби, як боротьби економічної, теоретики комунізму створили теорію, що в кожній економічній боротьбі нуртує політичний зміст. Конкретно ж політичний зміст для большевиків, в класовій боротьбі робітництва, виглядає, як захоплення влади не робітництвом а тими ж таки большевиками. В СРСР, як відомо, існує економічна боротьба поміж експлуаторською класою большевицьких партійних вельмож і експлуатованою масою працюючих. Московські володарі це добре знають, тому вони й втлумачують, що «жити стало краще, жити стало веселіше». Тому їхня пропаганда сьогодні спрямована на те, щоб довести народові, що постанови партії і уряду про піднесення добробуту працюючих не є вислідом злиденного життя народу, при якому може дійти до гострої відвертої боротьби-бунту населення СРСР проти уряду, а є вислідом високого добробуту, досягненого побудовою соціалізму. Партія ж і уряд, турбуючись про ще кращий добробут, ухвалили тепер ще низку економічних постанов та законів, які забезпечують трудящим ще вищий добробут.

Теорія революційности українського націоналізму стверджує що національно-визвольні революції, як і інші визвольні революції, навіть ті, які переростають з економічної класової боротьби, в загаль-

но-народню революційну боротьбу, набирають у своєму розвитку ідей національно-революційної боротьби. (Напр. боротьба проти чужого капіталізму на власній національній етнографічній території). Український націоналізм своєю революційністю, самим життям покликаний перебудувати до найглибших підвалин, не лише національне життя української нації, але своїм впливом діяти на перебудову політичних міжнародних і міждержавних стосунків і в усьому світі. В першу чергу в Європі і Азії.

Це не свідчить про те, що національна революція України перманентно перекидається, напр., на Туреччину, Арабію, Палестину, Німеччину, Англію чи Францію. Національно-визвольна революція — це революція тих народів, які живуть під політичним і економічним гнобленням іншого народу. Це — революція, що рухає націю до власного, самостійного, вільного, державного життя нації, у власній державі. Національно-визвольна революція — це революційний процес всієї нації, яка відбуває прогресивний перехід свого розвитку з нижчого щабля на вищий.

П. Полтава пише, що «український націоналістичний рух виник і діє як: 1) суспільно-політичний рух, 2) духово-світоглядний рух».

Корінні зміни український революційний націоналізм, у своїй практичній дії, робить не тільки в галузі економічних та суспільно-політичних відносин нації але також і в ідеології і в розумі українського населення. Це революція за духовий національний зміст, за відродження української нації, що перебуває віками в чужому ярмі, яке спрямовує українську націю на шляхи почуття меншевартості, асиміляції, занепаду як біологічного чинника.

Ідеологія українського націоналізму, теорія його революційності, конкретніше викристалізовується, зростає, набирає більшої сили і практично перевіряється на Рідних землях і на чужині Організацією Українських Націоналістів. Питання революційності українського націоналізму стали підвалинами всієї боротьби української нації проти гнобителів у всіх площинах її поневолення. Кардинальним питанням не лише поневолення, але і вільних народів, в разі їхнього поневолення іншою нацією, буде завжди революційність їхнього націоналізму.

В процесі свого розвитку, кожна революція вимагає збройних дій спрямованих проти ворога. Чи це буде підпільна збройна боротьба, чи терористичні акти, чи повстанські дії, партизанка, чи навіть відверта регулярна війна всієї нації (національна армія), але всі вони будуть революційними діями поневоленої нації. З ними не можна змішувати війни однієї держави з другою. Друга світова війна Німеччини з СРСР не була абсолютно національно-визвольною революційною війною однієї нації проти поневолення другою. То була війна за державне панування в світі, за поневолення народів, за захоплення чужих територій. То була війна імперіалістична, і в своїм змісті не мала ніяких національно-визвольних елементів. Те, що під час другої світової війни виявили себе збройно національно-визвольні рухи поневолених Німеччиною та СРСР народів, ще раз свід-

М. Верес

Стежа

Перший стежі УПА, що пробілась на Захід восени 1947 р.

Крізь гук і вир боїв, крізь штурми і пожежі,
Ночей і днів заграгну круговерть,
Звитяжним рейдом подолавши смерть,
Прийшла сюди завзята перша стежа.
Було їх тридцять шість — смаглявих і чубатих,
Один в один поставні, гей би дуб,
В руках пістолі, за поясом гранати,
А на шапках красується тризуб.
Таких не бачив світ. Пита незрозуміло —
Звідкіль? Куди? Хто їхній командир?...
Війни ж нема. Давно вже спокій, мир,
Мерщій сюди! Алярми! Скоростріли,
А хлопці, знай, стоять: ні ляку, ні тривоги,
Боятись їм — незборним — перепон,
Коли в пробії пройдемо дорогою,
Карпатський кряж — Баварії кордон?...
Важкий то іспит був. Та справились героїди,
Пройшли в ім'я страждальної землі,
Нехай і кров, і втома на чолі
Та погляд в кожного, мов сонце, гордий.
Бо в ньому штурми і марш, дроти й тюремні

мури,

І віра в правду й міць, і криця, і алмаз,
І рвinnий клич безсмертного Петлюри,
І гнів Дніпра і нації наказ.
Із ним рушали в бій, боролись, а вмирати
В тяжку останню мить усяк завжди вмів
І нищачи довкола ворогів,
Під серце відбезпечував гранати...
Хмурнів старий Дніпро. Курилися руїни.
Гучнішав клич з вітрами поміж стріх,
Коли ж в бою один повсталець гинув,
Йому на зміну десять йшло нових.
І крок шеревів УПА дорогами рознісся
У далич, ген, від Курська до Карпат
Заграв, збудив бунтарний автомат
Межигір'я Татр і плавні на Поліссі.
Так в хлопців кріпшав дух. Росли дужі крила,
Міцнів полету юного розгін,
Земля борців нову плекала силу
З пожарищ хат, із пустки і руїн...
Сплива за роком рік. А сотні орд ворожих,
В розгулі тризні шматуючи тіла,
Душі УПА знеслили не можуть,
Не вирвуть з неї чину на діла!
Я вірю, браття, в те — прийде свята година
І злитий в сотній, тисячі тих стеж,
Народе мій, ти волю принесеши
В найдальшу п'янь воскреслої України!...

чить про революційність ідеї націоналізму, а особливо націоналізму українського.

Основні першопочаткові ідеї українського національно-революційного руху не були винаходом Організації Українських Націоналістів (ОУН). Вони жили в народі, нуртували за часів Хмельниччини, в Братстві Тарасівців, в РУП, під час визвольних змагань 1917-1922 років, в УВО. Але ОУН, ставши на практичний шлях підпільної визвольної боротьби, об'єднала і повела за собою маси українського народу, який, своєю поставою та беззастережним довір'ям до ОУН, ствердив правильність теорії і практичних дій ОУН.

(Продовження буде)

ДО ПИТАННЯ СУСПІЛЬНОЇ СТРУКТУРИ В УССР

Володимир Янів

НОВИЙ СТАНОВИЙ ЛАД У ССРС

В попередній статті*) виказали ми, що жовтнева революція знищила останні залишки давнього станового ладу, нищачи до речі враз із становими привілеями теж поважний відсоток репрезентантів упривілейованих станів. Другим наслідком жовтневої революції було наближення суспільства до безкласового становища.

З цього короткого резюме можна подумати, що жовтневу революцію треба б розцінювати як прогресивний акт. Насправді є якраз противно. Наближуючи суспільство до безкласового стану, реалізовано ту частину програми, яку можна б уважати (згідно з теорією большевизму) — засобом знесення приватної власності на засоби продукції і заведення одностайної форми винагороди за працю у виді платні, але не досягнуто самої цілі: не знівельовано експлуатації і не досягнуто зрівняння висоти винагороди, тобто рівності платень, не говорячи вже про затримання різних місць при поділі праці.

Що ж до знесення станів, то треба сказати, що на місце давніх перегородок між суспільними верствами прийшли нові, що, отже, можна говорити про виникнення нових станів у ССРС. Цьому питанню буде в основному присвячена наша теперішня стаття.

Але наперед треба ще ствердити: Станові перегороди, чи пак їх останні залишки, впали **скрізь в Європі** у висліді закінчення першої світової війни. При тому в Європі ніде не видно повороту до станового ладу чи пак до творення якихсь соціальних бар'єр між суспільними верствами. В США взагалі і до війни цих перегородок не запримичувалося. Еволюція в Європі від французької революції є послідовно **однокерункова**, а в останнім півстолітті не зазнала вона ніяких поворотів.

Подруге, в Європі, чи вірніше в цілій Західній Гемісфері, не слідно поважніших тенденцій до знесення різниць у віднесенні до засобів продукції, чи пак до знесення приватної власності на засоби продукції (за винятком удержавлювання копалень і деяких заводів важкої промисловости); натомість іде послідовне намагання **ограничити експлуатацію** й **запевнити високий життєвий стандарт робітників**.

Треба додати, що на Заході це все відбувалося в основному без **кровних жертв**, тоді як жовтнева революція започаткувала серію самознищення суспільства на терені ССРС, яке, мабуть, кульмінує у викликанні штучного голоду на Україні, якого сумне двадцятиріччя саме відзначаємо.

В світлі цього протиставлення наявно виходить, наскільки **ретроградною**, **назадницькою** виявилася **большевицька революція**.

По цім загальнім ствердженні приходимо до основнішого обґрунтування твердження про відродження станів у ССРС.

Якщо пригадати, що основною характеристичною рисою стану є упривілейовання одної верстви, тоді стани в ССРС кореняться вже в самій большевицькій доктрині про упривілейовання **пролетаріату**.

Три головні завдання диктатури пролетаріату визначив Сталін*) у наступний спосіб: а) зломити опір скинутих і експропрійованих революцією поміщиків і капіталістів, ліквідувати всі і всякі їх спроби до відновлення влади капіталу, б) організувати будівництво в дусі згуртування всіх трудящих навколо пролетаріату і повести цю роботу в напрямі, який підготовляє ліквідацію, знищення класів, в) озброїти революцію, організувати армію революції для боротьби з зовнішніми ворогами, для боротьби з імперіалізмом».

З цих слів видно виразно, що диктатура пролетаріату мала **запевнити класі пролетарів керівну** роллю в найважливіших секторах державного життя: **війську й економіці**. Коли зважити, що **військова служба** колись була привілеєм шляхти, а і згодом **шляхта** мала у **війську** (аж до першої світової війни) **вирішний вплив**, коли зважити даліше, що в **економіці** мала раніше вплив **класа капіталістів**, то диктатура пролетаріату мала б **запевнити, за вченням Сталіна, основні привілеї і шляхти і капіталістів**, отже **запевнити пролетаріатові силу**, якої досі **властиво не було**.

Рівночасно програма «диктатури пролетаріату» щодо значення опору давніх поміщиків і давніх капіталістів — це доволі виразна **алюзія до того, що ці давні упривілейовані верстви мають бути в новій системі виразно упосліджені**.

Але одночасно в теорії большевизму маємо відразу і докладніше визначення, **хто саме має цю диктатуру реалізувати**. «Політичний словник» по зацитованні наведених угорі вказань Сталіна додас дослівно таке: «Найвищий принцип диктатури пролетаріату — **зміцнення союзу робітничого класу з селянством при керівній ролі робітничого класу в цьому союзі**. В системі диктатури пролетаріату **комуністична партія — основна керівна сила**».

Ось і маємо виразну вказівку, який це є **основний керівний стан у ССРС**. Отже, передусім треба б відразу вказати на **другорядну роллю селянства**. Бо як має виглядати «зміцнення союзу робітничого класу з селянством», коли змісця **керівну роллю** **призначається робітництву**, це залишиться **тайною (нерозв'язаною) теоретиків**, тим більше, що між селом і мі-

*) Гляди попереднє число «Визвольного Шляху» стаття п. 3. «Проблема безкласового суспільства в ССРС».

*) Цитований в попередній статті «Політичний словник», стор. 164.

стом (отже робітництвом), існує споконвічна, природна контрверсія, базована, м. ін., значною мірою на протилежності економічних інтересів, (які так дуже важливу роль грають у теорії більшовизму!), а ножиці цін між селянськими і промисловими продуктами були здавна предметом теоретичних спорів і вели до ударів у житті.

Коли зважити, що до війни цілий терен ССРСР був мало упромисловлений, тоді провідна роль робітництва зразу ж припадала **невеликій** верстві людей. Якщо іде конкретно про Україну, то ми вже знаємо з попередньої статті, що робітництво творило ще 1926 р. не цілих 6 % zatrudненої людности і що серед робітництва українці (звичайно з «малоросами») мали всього 54 %.

Але треба йти далі: «В системі диктатури пролетаріату — **Комуністична партія — основна керівна сила**».

Коротко: новою упривілейованою верствою в ССРСР є члени комуністичної партії. Марксист Кавтський, характеризуючи стан робітництва (треба б вірніше сказати: членів партії — В. Я.) в ССРСР у 30-их роках, прирівнює його до своєрідного дворянства, чи вірніше до нижчої його ланки. Це нове дворянство — партійці мають свою аристократію, а навіть магнатство: це є вища партійна ієрархія і апарат МВД. Вони вправді не посідають засобів продукції, але їх місце в системі продукції і в державній системі є майже безприкладне.

Ця привілейованість нагадує стани не тільки положенням нової панівної верстви в сучасному соціальному перекрої суспільства, але й тим, що привілейі до деякої міри набирають характеру **ділчності**. Вже система освіти побудована так, що висока освіта забезпечена передусім для дітей нової советської аристократії*); для них існують теж особні школи.

Це явище було, м. ін., проаналізоване на II ВЛКУ в одній з доповідей студентів **). О. Зінкевич захищував наперед 121 статтю нової (сталінської) конституції з 1936 р., яка запевнювала громадянам ССРСР право на освіту. Це стосувалося передусім безплатної й загальнообов'язуючої нижчої освіти. Безплатною мала бути і вища освіта, при чому більшості студентів вищих учбових закладів мали бути запевнені стипендії. Коли, однак, виявилось, що нове покоління не є беззастережно віддане режимові, Рада Народніх Комісарів ССРСР змінила вже за чотири роки (2. X. 1940) постанову декретом про встановлення **заплати за навчання** у вищих класах середніх шкіл, у вищих учбових закладах ССРСР та про зміну системи надавання стипендій. В постанові говорилося: «Веручи до уваги ріст життєвого стандарту трудящих і справжні витрати, несені советською державою при кількості середніх і вищих учбових заведень, Рада Народніх Комісарів ССРСР вважає потрібним, щоб частина витрат за навчання в середніх школах і ВУЗ-ах була несена самими трудящими».

Заведення оплат за навчання — це на ділі виключення дітей селян і робітників від високої освіти, це **запевнення можливості навчання для дітей советської аристократії**, яка мала гроші, потрібні на навчальні оплати*).

Що всі відповідальні пости в державі і економічному житті в ССРСР є обсажені партійцями, це не потребує окремого підкреслення. Але може бути цікаво, як той самий процес поступає в сателітичних державах, отже, напр., у Польщі. Адже ж там була ще початково затримана для обманення світової opinii і для приєднання поляків для «demokracji ludowej» система **більшепартійности**. Проте, вже доповідь одного з визначних польських комуністів, видана друком 1949 р., подає наступні дані**): серед голів повітових народніх рад комуністи мали 65 %, серед голів міських народніх рад 94 %, серед старостів 71 %, серед президентів міст і т. зв. «гродзких старостів» 91 %, серед начальних директорів державних заводів, які були в евіденції міністерства торгівлі і промислу — 66 %, серед членів надзірних рад 16 кооперативних централей 52 %, серед адміністраторів державних маєтків 57 %. За такого стану **керівна роль партії була абсолютною**, навіть у цій першій стадії, запевнена скрізь.

Треба вказати, що існує тенденція, щоб утримати партію не надто чисельною, що є теж деякою мірою ознакою становости. В провідній верстві має панувати строга елітарність. 1939 р. кількість членів партії в ССРСР (враз з кандидатами) виносила всего 1,3 % населення (2,477.666). Коли в Польщі в 1948 р. кількість членів партії досягла числа 1,368.759, тобто 58 % населення (в давній Польщі шляхти було близько 10 %), тоді прийшло до чистки***). Це явище вияснюють коментатори за кордоном, що воно було вислідом намагання надати партії **правдивого керівничого характеру, а не масової організації**. Критики комуністи ствердили, що наступила нездорова й безкритична погоня за кількістю з боку партійних організацій, які не хотіли дати себе перегнати ППС (тобто конкуренційній соціалістичній партії). В висліді того, затиралася керівна роль партії, як авангарду робітничої класи. Врешті, треба в зв'язку з навітненням явища вказати, що пленум ЦК Партії впровадив у Польщі, в грудні 1950 р., побіч з усуненням з рядів партії ще звичайне скреслення, яке не було взагалі карою. Ішло тільки про те, щоб позбутися з членства тих, які не мали **кваліфікацій на провід** у робітничій класі. Іншими словами: селекція в напрямі закріплення нового положення й **усуцільнення нової верстви**.

Цікаво може бути ще хіба тільки те, що при послідовнім зрості значення партії, щораз більше **слабне значення робітництва**. До влади щораз більшою мірою приходить **інтелігенція**, як уособлення нової советської провідної верстви. Так, отже, в Польщі від 1945 до 1950 р. відсоток робітників у партії змен-

*) «Е.У.», 940.

**) Доповідь на тему: «Молодь і студентство в УССР».

*) Досі дані з доповіді О. Зінкевича.

**) За: «Kultura», Numer krajowy II., стор. 33-34; обчислення відсотків мої на підставі поданих чисел.

***) Там же, стор. 50.

шився з 62,2% до 50,6%, селян точно вдвоє — з 28,2 до 14,1%, але зате сильно зріс відсоток т. зв. умовних робітників, бо з 9,6% до 28,9%.

Це діється в країні «людової демократії» тоді, як «Політичний Словник» каже*), що «поділ суспільної праці на певному ступені розвитку суспільного життя людей привів до відокремлення розумової праці від праці фізичної. Це відокремлення властиве (!) всякому клясовому суспільству. В суспільстві, поділеному на класи, фізична праця покладається на експлуатованих трудящіх класи, а духовна діяльність полишається клясам-експлуататорам. Капіталізм доводить відокремлення фізичної праці від розумової до краю. Тільки диктатура робітничого класу створює можливість знищення протилежності між розумовою і фізичною працею» (так!). Скільки теорія. Дійсність, як бачимо, іде в тому напрямі, що й більшовизм надає інтелігенції упривілейоване становище, даючи, зрештою, змогу добувати високу освіту передусім нащадкам партійців і партійних достойників.

Це упривілейоване становище інтелігенції (при рівночасно меншаючій ролі робітництва) видно хоча б з розподілу суспільного прибутку: Г. Ощипко**) цитує, що уряднича верства в ССРСР, творячи всего 17% населення, консумує 31-35% прибутку. В тому часі робітники консумують при 25% населення тільки 33% прибутку. Спеціально упосліджені є селяни (50% населення і 25% прибутку). Верства примусових робітників (її відсоткового числа не відзначено) консумує тільки 2-3% прибутку.

Ще виразніше цей процес можна студіювати на соціальному складі Верховної Ради ССРСР, отже у верховнім органі влади, відповідаючій бодай в теорії парламентові. До Верховної Ради для непознак обирається деяка кількість безпартійних, але їх відсоток постійно меншає: 1937 — 19%, 1946 — 16%, 1950 — 14%. Та це не має великого значення, бо, як сказано, ролі цих безпартійних зводиться тільки до роблення враження «демократичного» устрою.

Куди цікавіше представляється соціальний склад Ради, аналізу якого находимо в «Ost Probleme»***). Робітники, які ще в 1937 р. творили 45% і були тоді найсильнішою (бодай сповидно) групою, впали 1946 р. до 42%, а в 1950 р. до 35%! Тоді відсоток урядовців постійно зростає від 31% до 36% і 47%. Аналогічні числа для селян 24%, 22% і 18%. Вже ці числа є багатомовні, але треба додати, що тільки частина робітників і селян, членів Верховної Ради, працює ще продукційно; насправді багато з них є бувші селяни чи робітники, які в міжчасі стали держав-

ними чи партійними урядовцями. Як взяти до уваги тільки тих селян чи робітників, які працюють **надалі в продукції**, то в «Раді Союзу» Верховної Ради є на 678 депутатів тільки 69 робітників і 70 селян, тобто по 10%; 80% становлять інтелігенти. Це тоді, як, напр., в Англії фізичні робітники творять у парламенті 14%, хоч в Англії представники робітничої партії мають лише ок. 50% місць у парламенті.

Яке мале значення мають Професійні Союзи в ССРСР (які об'єднують потужну армію 28,5 мільйонів працюючих), про це свідчить факт, що вони делегували до Ради Союзу тільки 13 делегатів. Натомість 30 депутатів є високими функціонерами МВД і МГБ.

При ще точнішій аналізі виходить на яв, що всі депутати-робітники є **стахановці**, отже ті, які отримують високу заробітну платню, належать до советської еліти і ведуть життєвий стандарт, який їх дуже вирізняє від сірої маси пересічних робітників. На 70 депутатів селян 63 є **председниками колхозів**, отже добре платними сільсько-господарськими урядовцями.

Так виглядає теорія і практика. В роках «воєнного комунізму» (1917-1920) 90% депутатів було робітниками і селянами; сьогодні творять вони разом навіть не четвертину давнього стану посідання.

Ці числа є дуже вимовні і вони вповні оправдують наступну заключну думку автора (Бруно Кальнінс): «Статистика соціального складу Верховної Ради викриває так пильно зберігану комуністами тайну: в Сов. Союзі вже більше не володіють селяни і робітники. В ССРСР розвинулася нова **бюрократична верства**, яка управляє величезною країною і яка творить головну опору диктатури. Впродовж 33 років режиму ця верства основно змінилася: Бюрократія стала старша, консервативніша і більше оздоблена орденами. Вона є добре оплачена і **сильно привілейована**. Вона завдячує свою керівну роллю комуністичній деспотії і тому їй є вповні віддана. Як колись царські чиновники, так сьогодні советські урядовці творять відділену від народньої маси касту, яка є вповні зв'язана з советським режимом. Нова советська бюрократія усталізувалася і поповнюється тільки **малою мірою достомом з робітничої чи селянської класи**. Її доріст набирається здебільша вже з їх власних дітей. Так розвій соціальних стосунків, започаткований октябрською революцією 1917 р., досяг свого часового завершення у володінні **нової упривілейованої й посідаючої верстви**, що уявляє собою протиріччя до робітничих і селянських советів перших революційних років». (Всі підкреслення мої — В. Я.).

Це саме явище постійного зростання значення советської інтелігенції можна прослідити на змінах у соціальному складі студіюючої молоді. У ВУЗ-ах робітничої молоді було в роках: 1928 — 70%, 1933 — 50,3%, 1935 — 45%, 1938 — 33,9%. Аналогічні числа щодо технікумів: 1933 — 41,5%, 1935 — 31,7%, 1938 — 27,1%. Як бачимо в советській державі з кожним роком зменшується відсоток студіюючої молоді робітничого походження. Ще менший відсоток молоді селянського походження. В 1938 р. в ССРСР було у ВУЗ-ах 21,6% селян або дітей селян, 33,9%

*) Стор. 492.

**) У статті п. з. «Большевицьке безкласове суспільство — теорія і дійсність». Стаття з'явилась у журналі «Фенікс», ч. 4, 1952. Цитата із стор. 74. Автор не відзначає, до якого року стосуються цифри. Дальша аналіза викаже, що в сучасному діапазон буде ще ширший у некористь робітництва і селянства.

***)) «О.Р.» з 31. 8. 1950., ч. 35, стор. 1105 і наст. стаття: «Die Struktur der Oberschicht».

робітників або дітей робітників, 42,2% дітей службовців, спеціалістів і т. д. (2,3% інших). Доцільно заведені в 1940 р. оплати за навчання спричинилися до того, що кількість ВУЗ-ів зменшилася від 181 (початок 1940 р.) до 166 (стан 1941 р., перед війною). Кількість студіюючої молоді впала в цьому самому часі з 200.000 до 127.000. Зайве додавати, що це зменшення числа не стосувалося дітей привілейованої верстви, а тільки дітей селян і робітників*).

Ми в загальних зарисах схарактеризували керівну верству у СССР, відзначаючи ці спеціальні риси, які вказують, що вона перетворюється в стан. Ми зокрема ще відзначили, як влада (т. зв. диктатура) пролетаріату є, власне кажучи, фікцією, а насправді існує влада Партії, в якій перед веде нова советська інтелігенція. На протилежному кінці соціальної драбини стоять, тобто найнижчим упослідженням станом є модерні раби: це є в'язні, засланці до концентраційних таборів, таборів примусової праці тощо. Вони позбавлені всяких прав.

Що відрізняє цю соціальну групу від нормальних в'язнів у правових державах? Кілька чинників, а саме: їх, що так скажу, походження, їх господарська функція і їх число.

Почуття правовості вимагає, щоб про позбавлення свободи рішала тільки доведена вина. Стаття 22 кримінального кодексу СССР каже**): «На зарядження генерального прокурора можуть бути заслані соціально небезпечні особи і до цього не потрібно попереднього судового поступовання, ба навіть такі, яких невинність уже судово доведено».

Коли зважити, що соціально небезпечний, чи небажаний, чи неблагонадійний елемент передусім визначається класовим походженням (зокрема в першу добу комуністичного режиму), то з цього виразно випливає становий характер цієї верстви населення (походження!).

В демократичних державах в'язні включені в господарський процес передусім з виховних міркувань, щоб привчити їх до трудящого життя, навчити їх практичного знання і дати змогу заробити якусь суму грошей на вихід, щоб вони, опинившись поза мурами в'язниці, не станули сразу віч-на-віч з питанням голоду, який міг би пхати їх знову на дорогу злочину. Подекуди в'язні можуть бути включені ще в господарський процес з того погляду, щоб зрівноважити денною мірою видатки, пороблені державою на утримання в'язнів. В загальному господарському процесі, нормальному праці в'язнів важить мало.

Цілком інакше є в СССР. Там в'язні — це окрема — дешева й слухняна виробнича верства, яка завдяки своїй чисельності і драконській дисципліні займає поважне місце в загальній продукції.

Про це проречисто свідчить заява Молотова, який 1931 р. сказав***): «Могутні проєкти реалізуються при допомозі осіб, позбавлених волі, в цілій низці ділянок господарського життя: гостинці, залізниці, будівлі, вугільні шахти, гуті, тартаки, копальні фосфору і сірки».

Подібно в Советській Енциклопедії кажеться: «Блискучим прикладом успіху карно-виховної (!) роботи в СССР є будова балтійсько-біломорського каналу, при будові якого тисячі в'язнів були технічно вишколені».

Один з колишніх в'язнів А. Чіліба стверджує в своїй книжці: «Dix ans derriere le rideau de fer»), що «ціла деревна індустрія спирається сливе виключного на примусову роботу, і щойно примусова праця вможливила прославлене «добуття півночі» через советських конквістадорів. Моїх незнаних друзів з сусідніх камер заслано над Ногайський залив, напроти Камчатки, щоб будували вони автостраду через страшну, але багату на золото північну тайгу, яка то дорога тепер сполучує залив з рікою Колимою. Золото є молохом Східного Сибіру, якому то молохові советська влада безжалюно жертвує гека-томби робітників-рабів. На їхніх кістках збудовано вулиці і доми. Коли африканське золото окуплено потом і кров'ю негритських рабів, тоді советське золото носить пляму «освободжених робітників і селян».

Таким чином НКВД чи тепер МГБ має не тільки політично-поліційне значення, але теж господарське. Так, напр., Кравченко обраховує, що НКВД в рр. 1938-40 заробило завдяки господарському значенні концентраційних таборів 27 мільйонів рублів**). Вправді дехто з дослідників є куди обережніший і посувається навіть до твердження***), що концентраційні табори не приносять приходів, то, однак, і вони мусять признати бодай одне, що завдяки невольній робітничій силі можна використати ті багатства, які лежали б безкорисно. Так, напр., вільним робітникам треба було б платити на 80% більше, якщо вони мали б працювати у вугільних шахтах, у вугільному ревірі Печори, ніж треба було платити шахтарам Донбасу. За таких умов видобування вугілля в Печорській області не рентувалося. Інакше, однак, як застосується невольничу силу. Так само виглядає справа з видобуванням золота, яке є теж підприємством, що виключно спирається на примусовій роботі. Зрештою, вільної сили для використання багатств Сибіру взагалі іноді не можна дістати, навіть при запевненні величезних заробітків.

Таким чином розвій Сибіру є можливий тільки завдяки існуванню окремої категорії людей, позбавлених всяких прав, і, звичайно, в існуванні тієї категорії є заінтересований теперішній уряд.

Треба сказати, що працевидатність невольників є доволі значна. Дехто вказує на те, що вона є рівна працевидатності робітників на волі****). Вправді що до цього твердження можна мати поважні сумніви, взявши до уваги хоч би дуже несприятливі умови праці, незабезпечення в'язнів у відповідний одяг, їх ослаблення й виснаження, невідповідне знаряддя і

*) Цитоване на підставі «О.Р.», ч. 35 з 31. 8. 1950, стор. 1109.

**) «О.Р.» з 15. 12. 1951, ч. 50, стор. 1560, також 1556.

***)) Наум Ясни, там же стор. 1560.

****)) М. Романенко, «О.Р.» з 15. 12. 1951 р., ч. 50, стор. 1556.

*) Дані з доповіді О. Зінкевича на II. ВЛКУ.

**) Цитую за «О. Р.» 1950, ч. 35, ст. 1108.

***)) «О.Р.» ч. 35 з 31. 8. 1950, ст. 1108.

т. д. Далін для того приймає, що працевидатність в'язня мала тільки 50 % нормальної працевидатності. Проте аргументи, які наводять автори, що підкреслюють велику видатність робітників-рабів, є настільки поважні, що їм можна приписати бодай у тому зміслі переконливість, що хай навіть працевидатність не дорівнює працевидатності робітника на волі, то, однак, є не-мала, і тому з господарського погляду **вповні рентабельна**. Отже: робітники-раби працюють набагато більше годин у день, набагато більше днів у році! Відповідно до видатності праці отримують вони поживу, що при голодуванні має колосальне значення. Врешті, робітники мають виробити свої норми, а якщо їх не досягнуть, тоді наступають різні кари, отже немаловажну роль відіграє і страх.

Про правне (чи вірніше безправне) положення цих людей може свідчити своєрідна «ідеологія», яка пробивається навіть у самих таки в'язнів (звичайно, під впливом офіційної ідеології того роду експлуатації людей!). Один з колишніх співробітників Вишинського, прокурор Рогінський, що попав у неласку і був засланий на Сибір, висловлював перед товаришами недовіду таку думку*): «Як Петро Великий будував Санкт-Петербург, то тисячі найшли смерть у невських болотах. Але хто думає ще сьогодні про тих посвячених Петром Великим примусових робітників. Ледве кількох дослідників знає, що тоді діялося, а, зрештою, не турбується тим ні одна людина. Зате однак стоїть сьогодні Ленінград з тримільйонною людністю. По цім ствердженні приходить Рогінський до питання піонерської роботи в Сибірі. «Пляни для будови трансибірської залізниці від північного Уралу до Камчатки вже є розроблені. Гавані корабельні, промислові заводи будуються. Колись мільйони людей будуть переїздити цими околицями. Як усе взяти до уваги, то чи справді воно є таке важливе, що сьогодні мусять терпіти два чи три мільйони людей, і що вони помруть дещо (!) скорше, як би були вони повмирали за інших умов. Зате житиме їх діло! Наша влада, яка з таких залогень виходить, не є така слаба і малодушна, щоб мала думати про щастя одної самотньої генерації і про сповнення її фізичних бажань».

Ця цитата є настільки вимовна, що не потребує ніяких коментарів.

Хіба можемо на підставі інших джерел сказати ще, що те «незначне скорочення віку» виявлялося в жахливих цифрах. Польський офіцер К. Заморські**) якого книжка за оцінкою рецензента в «Ost Probleme» визначається науковою докладністю, стверджує наперед, що перевоження людей у Сибір мало чим відрізнялося від славетних транспортів негрів у часах розквіту торгівлі невольниками. Річна смертність на Колімі виносила майже 40-45 %. Недоживлення, жахливі морози і нещадна експлуатація, були тому причиною. Звичайно, важко припустити, щоб ці обчислення можна було приміняти до всіх концтаборів, бо тоді за 2 і 1/2 року вмирати б усі невольники-робітники. При їх величезній

кількості (про що нижче) довела б така політика до ослаблення людського потенціалу цілого СССР. Вистане, однак, коли ця смертність існувала тільки короткий час і тільки на обмеженій території, щоб усвідомити все безправне положення тієї категорії людей.

Схарактеризувавши значення найнижчої категорії людей в СССР для продукційної системи СССР і методи, якими видобувається з рабів максимум видатності, зупинимось над питанням, скільки їх є? Як значення в продукційній системі зумовлює факт, що правлячі круги є заінтересовані в утриманні тої суспільної верстви, тоді її численність говорить про те, чи явище є настільки поважне, щоб вже можна було говорити про особну суспільну верству, чи пак стан без усіяких прав.

Є зовсім зрозуміло, що питання числа невольників в СССР оточене якнайбільшою мовчазністю. Тому автори, які займаються цим питанням, доходять до різних оцінок. Коротко скажу, що оцінка вагається між 2 і 20-и мільйонами,*) а навіть більше (13 % населення!).**)

Скептики щодо надто великих чисел оправдано вказують, що 20 мільйонів це приблизно 1/3 всієї дорослої людності чоловічої статі. Коли б ми при цій таки досить астрономічній цифрі взяли й ще узагальнили відсоток смертності, про який згадано вгорі, тоді виходило б, що в концтаборах за яких 2 і 1/2 р. вмирає 20 мільйонів. Зіставлення обидвох цифр веде таки до абсурдальних консеквенцій, бо тоді за приблизно 20 років режиму — мусіла б вимерти ціла людність СССР. Тому справді треба бути обережним і щодо числа «рабів» і щодо відсотку смертності.

Дуже обережне обчислення кількості в'язнів Н. Ясного спирається на аналізі «державного пляну господарського розвитку СССР» (до речі таємного, який в часі війни дістався до рук німців), в якому то пляні є теж дані, щодо участі НКВД в загальній продукційній системі. Обчислення Ясного на підставі доволі скомплікованої методи ведуть до остаточного числа 3,500.000 в'язнів, в якому то числі не узгадано, однак, (як сам автор підкреслює) ні нелітніх ні застарих до праці осіб, ні інвалідів, і тому це число треба б збільшити до яких 4,000.000. Треба підкреслити, що плян, який аналізує Ясний, стосується 1941 р., отже був складений перед війною і не брав до уваги ні числа воєннопонених ні евентуального збільшення власних в'язнів у зв'язку з війною.

Але й обчисленням Соломона Шварца, який займає критичне становище до надто обережних (на його думку) обчислень Н. Ясного, не можна відмовити обгрунтовання. Обчислення Шварца спираються на порівнянні советських статистичних даних, які свого часу наробили в дослідницьких кругах багато шуму. Річ у тому, що советські статистики подавали кількість робітників і урядовців з родинами в рр. 1933-1939 на 34,7 %, а перепис з січня 1939 виказує їх відсоток на 49,7. Вияснення цієї диференції м. ін. у тому, що статистика за давніші роки була

*) «О. Р.» з 31. 8. 1950 р., ч. 35, стор. 1109-1110.

**) «О. Р.» з 31. VIII. 1950, ч. 35, стор. 1116.

*) «О.Р.» з 31. 8. 1950 р., ч. 35, стор. 1109-1110.

**) «О.Р.» з 31. 8. 1950 р., ч. 35, стор. 1116.

зладжена на підставі статистики праці («біжучих утотів робітничої сили») і стосувалася нормально zatrudнених у фабриках і їх родин. Статистика з січня 1939 р. спирається на загальний перепис населення, який охоплював теж і в'язнів, які були всі класифіковані як робітники (на підставі не попередньої професії, а на підставі заняття в КЦ). Знаючи загальне число робітників у 1939 р. і спираючися на оту диференцію відсотків, доходить Шварц до конклюденту, що в'язнів було в той час у Союзі менше ніж 10 мільйонів. Звичайно, треба припускати, що їх було в часи війни більше.

Отже, обережніші оцінки вказують, що в'язні tworили 2,5 — 5 %, всієї людності, і що при найобережнішій численності було їх вдвоє більше, ніж членів правлячої верхівки, отже, ніж членів Партії.

Близько до в'язнів, отже до категорії модерних невольників-рабів, стояла верства т. зв. репресованих, тобто осіб позбавлених більшості прав у зв'язку з давнішими присудами, соціальним походженням, чи спорідненістю із засудженими. Діти «класово ворожих» батьків не допущені до вищого шкільництва.*) Кількості репресованих досі не пробовано обчислити.

Яких дев'ять десятків населення це всі інші, отже, колгоспні селяни й скооперовані ремісники, робітники й урядовці. Вправді советська статистика вказує ще рубрику самостійних селян і нескооперованих ремісників, але: 1) ця група постійно меншає (від 5,6 % в рр. 1933-39 до 2,6 % в січні 1939), 2) вона насправді мало чим відрізняється від основної групи населення. Земля, яка залишилася в їхнім посіданні (ок. 1/10 десятини на родину) аж ніяк не вистачає на прожиття, і неколхозні селяни примушені шукати заробітку.

Цілком точно встановити цифру селян чи робітників важко. Робітники в статистиці вказували всуміш з інтелігенцією. Діється це тому, щоб було якнайвище число «робітничої класи». До цього ж, як знаємо, саме до цієї групи причислено в'язнів. Таким чином в рр. 1933-39 вказувано селян (і скооперованих ремісників) ще 55,5 %, а в січні 1939 мало їх вже бути тільки 46,9 %. Аналогічно числа робітників (з інтелігенцією), як ми вказали вище, 34,7 % і 49,7 %.

Але в основному, соціальне положення робітників і селян (якщо вони не належать до керівної верстви, тобто до Партії), а теж і інтелігенції мало чим різниться між собою. Адже ж усі вони включені у виробничий процес, керований централістично державою, і винагороджувані згори нормованою платнею, на висоту якої не мають аж ніякого впливу. І ось ця найбільша категорія громадян ніяким чином не підходить під поняття вільних громадян,**) бо вони не мають права міняти ні місця праці, ні місця мешкання. За самовільне залишення праці, як і за невиконання передбаченої норми або спізнання на працю, карний кодекс передбачає в'язницю або заслання до концтабору. Як зміна праці, так і вибір місця праці не вільні, а керуються адміністрацією.

Щоб можна було належно керувати приділенням праці, на те існує спеціальна система шкільництва. Є це нижчі фахові школи, про які находимо в «Е.У.»*) наступну інформацію, яка має значення для уяви про суспільну структуру. Цитую: «1946 р. було 313 фабричних шкіл і 195 залізничних і ремісничих із загальною кількістю 136.566 учнів. До шкіл цього типу набирають учнів, що закінчили початкову або неповну середню освіту, при чому ці набори провадяться не добровільно, а порядком мобілізації (підкреслення моє). Мобілізація ця охоплює велике число дітей, практично звільняючи стан упривілейованих. Школи цього типу в 1940-45 рр. закінчило в СРСР 2,250.000 (отже, можна уявити масовість явища! — В.Я.), при чому відсоток мобілізованих дітей в Україні спеціально високий. До 1950 р. річний випуск цих шкіл мав бути (стаття писана перед 1951 р. — В.Я.) доведений до 1,200.000 осіб. Школи цього типу не дають жодної загальної освіти, а тільки вузько-фахову, готуючи робітника середньої кваліфікації. Навіть рідна мова не входить у програму навчання. Учні живуть не в родині, а в інтернатах, далеко від батьківщини; українські учні потрапляють до Донбасу, але найчастіше вивозяться поза Україну (Урал, Сибір). Закінчивши школу, вони мусять працювати на тому підприємстві, куди їх спрямують. Дальша освіта для них унеможливлена чере те, що з одного боку советський закон забороняє їм покинути місце праці, а з другого боку вони не мають достатньої загальної освіти і приречена лишатися на завжди в нижчих класах» (і, звичайно, вона наражена на русифікацію, але ця проблема до теми не належить).

Якщо йде про селянську верству, то змальоване положення дуже нагадує панщину, отже, систему випрацьовану в середньовіччі, в часах станового ладу. Адже ж головною питомістю панщини було саме те, що селянин працював на чужій землі, прихід з його праці тільки в незначній відсотку припадав йому і він був «glebae adscriptus». Сьогодні не тільки селянин є «glebae adscriptus», тобто прив'язаний до свого колгоспу, але подібно «adscriptus» до своєї фабрики є робітник, до свого бюро інтелігент. колективізація — це упанщизнення селянства, а подібним упанщизненням робітництва — це соціалізація фабрик.

Ми представили чотири суспільні верстви, які вичерпують зміст соціальної структури в СРСР. Можна додати, що упривілейована державна еліта, користуючися засобами державного управління, зуміла забезпечити собі життєві вигоди. Прірва між окремими верствами далеко більша, ніж між колишніми станами, а визиск і соціальна нерівність настільки великі, що режим тримається тільки терором.

Звичайно, можна запитатися, чи це положення управне говорити про стани в СРСР. Річ у тому, що процеси, які проходять в СРСР, ще не закінчені.

*)»Е.У.«, стор. 946.

**)»Е.У.«, стор. 1144.

*)»Е.У.«, стор. 940.

Повна їх характеристика буде можлива тільки з історичної перспективи. Проте, тенденції позначилися аж **надто виразно**. Глибокі прірви між верствами, привілейованість одних і упослідження других, перші позначки дідиности **вже існують**. Вони частково вже знайшли відбиття в правових нормах, а якщо ще не знайшли відбиття в цілості, то це є аж надто зрозуміле: і давній становий лад був довго наперед нормований звичаєвим правом, заки він найшов своє повне закріплення в праві.

Немаловажним є **відчуття** прірв між поодинокими верствами, яке й відбивається вже в нормах (хай навіть обмежених до поодиноких вирізків життя). Так, напр., «Больша Сов. Енциклопедія» каже,^{*)} що «в **трудова поправних** установах панує **строга клясова дисципліна**. Тому **несоціальні елементи** не можуть користуватися **тими правами**, які **прислугують** **приналежним до робітничої кляси**»(!).

Цей самий факт можна б, зрештою, проілюструвати на анекдотичнім матеріалі, який має першорядне документарне значення. Це мало важить, що матеріал приносить таки **советський журнал**)** у формі гострої критики. Річ у тому, що **взагалі** щось подібне було **можливе**, вказує на своєрідне розуміння станових різниць. Стаття п. з. «Обриганой мундір», приносить на вступі **характеристичну паралелю між царською Росією і СССР**.

Вона починається:

«Як відомо, Іван Дмитрович Червяков, герой Чеховського оповідання п. н. «Смерть урядовця», зауважив з жахом у хвилині, коли він у театрі **не обережно чхнув**, що він при цьому **обригав лисину генерала Бризгалова**. Урядничина **оправдався** негайно, **зараз** таки з-місця. В перерві **оправдався** він удруге. Наступного дня **зголосився** він в **передпокої генерала і виправдувався** ще двічі. Проте, як він **прийшов** наступного дня, **викинуто** його, як зайвого.

Чехов писав своє оповідання 67 літ тому, але ось нещодавно трапилося 1950 р., що **товарищ Віноградов обригав** **товарища Сідорова**. Проте Віноградов не пішов до т. Сідорова, щоб висловити свій жаль, хоч Сідоров має **теж** свій **передпокій**. Отже, він не пішов туди сам, але був туди **завізваний**.

Цього разу подія трапилася не в театрі. Віноградов не чхнув у лисину т. Сідорова, але подія трапилася на річці Москва. Капітан Віноградов **провадив** **пароплав «Гаґри»** до **південної гавані**, коли **заступник керівника плавби**, Сідоров, який **находився** на **помості моторового вітрильника «Бистрий»**, **плив** у **протилежному напрямі**. Пароплав дав сигнал: «**їхати вліво**». Вітрильник не повернувся вліво, але **переїхав** **дуже близько біля пароплава**. І тоді трапилося: **Хвилі вдарили об стіпку вітрильника і, без пошани до особи, обригали одяг заступника керівника плавби, тов. Сідорова, у його власній особі**.

Ще цього самого дня **жадав** **пошкодований** **визначення від Віноградова**. Моментально було й **вирішення**: Капітан Віноградов **отримав** з **приводу по-**

Юрій Клен

МАЙЖЕ ЕЛЕГІЯ

Дивлюсь у вікна. Темний ліс,
Торкнутий подихом весняним,
Зелені пагони підніс.
І знову вітром полум'ям,
Пройнятим віддихом степів
Мені у вуха свище квітень.
Ще не дощенту я згорів,
Коли радію вітру звідтам!
І знов мої дитячі дні
Шумлять, немов весняна повінь,
І сніється яблуні рясні,
І слід від кінської підкови
На непросохлому шляху,
І знов гогочуть сиві гуси.
У кузні знов гуде міхур,
І нову дядько сивоусий
Оповідає в курені
Про давнішні свої походи...
Де дядько той? Мабуть, у дні
Револьюційної негоди
Життям наклав. А дядьків син
В голодний рік подався до міста,
Бо не мовов порожній млин,
А у квашні не стало тіста.
І у чоботях без халав
Він десь у кам'яній пустелі
Як пес у ярмарок пропав.
І зрікшись рідної оселі,
Праправнуки отих гусей,
Що плавали у верболози
І смакували вогкий глей,
Тепер марніють у колхозі,
Бо дружно криком сторожким
Не врятували України,
Як їхні давні предки Рим.
Та рік по році в море лине.
І може, розгойдавши гнів,
Колісь досвідчені нащадки
Отих змиршавілих дядьків
Ще інші наведуть порядки...

ведінки, яка вказувала на брак пошани супроти зверхника, догану. В доважок покарано його відібранням премії за переступлення 200 § правильника комунікації на внутрішніх водних дорогах СССР. Є не від речі приглянутися цьому параграфові. Він звучить:

«Ізда моторовим чи весловим човном у поблизу пароплавів. які **находяться** в руху, є строго заборонена».

Як стверджено, це не Віноградов, але Сідоров ї-хав моторовим човном. Отже, це був заступник керівника плавби, який провинився проти закону, а не капітан. Щоб, однак, рятувати честь свого обризаного уніформу, обернув Сідоров без вагання kota догори хвостом».

Стільки анекдотичного (але правдивого) матеріалу, який ілюструє, як не можна краще, стверджений у статті факт, що в Росії відроджуються стани. Він ще остільки повчальний, що саме поставлено в ньому поруч оповідання Чехова з царських часів і факт зі життя в СССР. Чи не багатомовне зіставлення? Чи воно не говорить про те саме, що й факт будування на кістках Санкт-Петербурга Петром Великим і балтійсько-біломорського каналу чи трансибірської залізниці Сталінім. Але це вже питання окреме, яке належить до інтерпретації явища, а не до його характеристики. І цьому питанню хочемо присвятити наступну статтю.

^{*)}Цитую за «О.Р.» з 31. VIII. 1950, ч. 35, стор. 1107.

^{**)}«Труд» — Москва з 22. X. 1950. Цитую за «О.Р.» з 6. I. 1951, ч. 1. стор. 24.

Проф. Г. Ващенко

СВОБОДА ЛЮДИНИ, ЯК ФІЛОСОФІЧНО—ПЕДАГОГІЧНА І ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМА

(Продовження)

Арбітралізм

Як видно з попереднього, ми відкидаємо як індетермінізм, так і абсолютний детермінізм. На нашу думку, і з філософського і педагогічного погляду єдино вірною є концепція обмеженого, або умовного детермінізму, що його професор Зелінський і проф. Лоський називають арбітралізмом.

Перш за все ми маємо ствердити свободу людини від зовнішнього світу. Зовнішні речі, як каже Лоський, «невтіскаються насильно в наше «я», а являють собою лише приводи наших внутрішніх переживань».

Тому різні люди по-різному реагують на ті ж самі явища природи. Як ілюстрацію цього твердження, Лоський наводить приклад нервового боягуза і сміливого любителя природи, що протилежним способом реагують на грім і блискавку.

Таких прикладів можна навести безліч, бо вони трапляються майже на кожному кроці нашого життя.

Але детерміністи на це можуть зауважити: люди по-різному реагують на речі і явища оточуючого нас світу перш за все в залежності від свого організму, зокрема від стану своєї нервової системи.

На це можемо зі свого боку зауважити, що фізіологічний стан людини, зокрема стан нервової системи не є причиною тих чи інших вчинків людини, а скорше приводу до них. Тому дуже часто люди, з приблизно однаковим станом здоров'я і нервової системи, різним, а іноді й протилежним способом реагують на такі ж самі зовнішні подразнення. Особливо переконують нас у цьому спостереження над поведінкою хворих у лікарнях.

Часто буває так, що людина з порушеною нервовою системою і слабким здоров'ям не виявляє у відношенні до інших хворих ні різкості, ні роздратування, тим часом, коли людина менше хвора виявляє грубість, різкість і взагалі часто губить стан рівноваги.

Так само неоднаково діють на різних людей голод і спрага. В переходах через степи й пустелі одні вояки під впливом спраги виявляють велику нетерплячку і, побачивши воду, один перед одного кидаються до неї, не думаючи про заразу; другі ж виявляють стриманість і не стануть пити брудної застоюної води. Прикладом такої стриманості, але не з мотивів гігієнічних, а чисто моральних, може бути Олександр Македонський. Історики про нього розказують, що під час походу на Індію, військо Олександра переходило через пустелю і дуже страждало від спраги. Випадково по дорозі трапилась невелика заглибина з водою. Вояки зібрали її в шолом і піднесли своєму вождеві. Але він, щоб показати приклад стриманості й терпіння, вилив воду на землю.

По-різному поведуть себе люди і під час голоду. В 1932-1933 рр., коли в Україні шалів страшний голод, навмисне організований більшовиками, траплялись випадки людодства; траплялось навіть таке, що матері їли своїх дітей, але не мало було й таких випадків, що матері все віддавали дітям, а самі вмирали голодною смертю.

Всі ці подібні до них факти доводять рішучою роллю в поведінці людини її психічних властивостей.

Душа людини не тільки може не піддаватися фізіологічним процесам, а навіть може змінювати їх. Відомо, напр., що смуток, відчай, занепад духа, призводять до занепаду здоров'я, а іноді навіть і до смерті, як це буває у випадках великого горя, переляку, а іноді навіть в наслідок несподіваної радості. І навіпаки, бувають випадки, що людина зусиллям волі, переборює хворобу або цілком підкорює собі свій організм. Разючі приклади останнього дають і давали індуські факіри, що протягом довгого часу витримували голод і після цього залишались здоровими.

Але з приводу цих фактів, що доводять повну безпідставність матеріалістичного детермінізму, можуть бути заперечення з боку представників детермінізму психологічного. Так, — скажуть вони, — людина може панувати над своїм тілом, але це не доводить, що вона є свободна, бо її поведінка залежить від її вдачі, або, як каже Шопенгауер, — від її емпіричного характеру.

Тому, щоб довести правильність нашого розуміння свободи волі, ми мусимо зупинитися над тим, який зміст треба вкладати в поняття «характер». Шопенгауер, як і багато інших учених і філософів, розуміє під характером більш-менш старі викристалізовані психічні властивості людини. Наше розуміння характеру, дещо інакше. Ми відрізняємо в людини темперамент, обдарованість, тип і характер. Темперамент визначає силу і темпи реакції людини на зовнішні і внутрішні подразнення, і є наслідком вродженості.

Обдарованість характеризує здібності людини до тої чи іншої діяльності, і також в основному дається людині від природи. Тип людини формується переважно під впливом соціального оточення.

Під характером ми розуміємо ті викристалізовані властивості людської психіки, що виробляються в неї наслідком свідомої праці над собою. Людина має від природи тої чи інший темперамент, але вона зусиллям своєї волі і систематичною працею над собою, може внести деякі зміни в свій темперамент, переборювати негативні його риси, плекати й посилювати риси позитивні. Теж саме можна сказати і про тип людини, що, як каже Лестарт, є переважно наслідком впливу на неї соціального оточення: батьків, школи й суспільства.

Людина може позитивно сприймати ці впливи, або ставитись до них негативно; може уподібнюватись до соціального оточення в своїй діяльності, поглядах, звичаях і т. інш., а може протиставляти себе оточенню, виробляти в собі власні риси, або навіть вступати в боротьбу з оточенням.

Таким чином викристалізовується особистість людини, як наслідок вияву її свободної волі. Тому можна сказати, що не кожна людина має характер, або стисліше, не кожна людина має характер однакової міри. Про одних людей кажуть, що вони безхарактерні. Це означає, що їх розвиток мав стихійний характер, що вони не працювали або мало працювали над собою. Тому вони не виробили у себе стійких рис вдачі, і легко піддаються різним впливам або своїм випадковим настроям. Навпаки, людина, що має характер, ставиться активно до різних зовнішніх впливів, одні вона засвоює, як відповідні її волі, другі заперечує, як незгідні з її волею; в своїй поведінці вона дотримується певних вироблених нею принципів і правил.

Зрозуміло, що й про таку людину можна сказати, що вона залежить від свого характеру. Але сам характер не даний їй, як щось готове, а вироблений нею свідомо на ґрунті природних нахилів, здібностей і впливів оточення. Характер є виявом свободної волі людини. Тому людина відповідає за свій характер, чи добрий чи злий. Але так само відповідає за свою безхарактерність і безхарактерна людина, бо вона не використала можливостей своєї волі.

Нарешті, маємо зазначити, що й людина, яка зусиллям волі виробила в собі стійкий характер, не є рабом останнього. Характер не є щось стабільне, а динамічне. Людина, діючи відповідно до свого виробленого нею характеру діє свідомо, себто виявляє свою волю. Крім того, характер, визначаючи певні стійкі, скристалізовані риси людини, не є в той же час чимсь абсолютно незмінним.

Типовим прикладом такої зміни можуть бути апостол Павло і князь Володимир Великий. Перший із запеклого гонителя християнства став найвірнішим апостолом Христа, а другий під впливом християнства із запеклого за своїм віруванням і поведінкою поганця став зразковим християнином.

Звичайно, що такі зміни характеру трапляються найчастіше в зв'язку з визначними подіями життя, але людина з характером не ставиться до цих подій пасивно. Вона обмірковує їх, продумує весь шлях пройденого нею життя й свідомо змінює його.

Нарешті, нам залишається ще зупинитися над т. з. супранатуральним детермінізмом.

Коли ми визнаємо, що людина в основному вільна відносно впливів зовнішнього світу, відносно фізіологічних процесів власного організму, навіть вільна відносно свого характеру, що не дається їй готовим, а формується за участю її волі, то залишається залежність її від Бога, як Абсолютної Всемогучої Сили, що все в світі предбачає і все спрямовує. Як ми бачили вище, таку науку розвивають Лютер, Кальвін та інші християнські богослови.

Тут ми вступаємо в область богослов'я і тому мусимо зупинитися на тому, як учить про волю людини Святе Письмо.

В Біблії сказано, що Бог сотворив людину по образу й подоби Своїй. Виявом образу Божого в людині є її сумління, що має спрямовувати людину на шлях добра і засуджувати її, коли вона з цього шляху звертає. Завдання людини полягає в тому, щоб наблизитися до Бога, як вічного й Абсолютного Добра, Істини й Краси та сприяти утворенню на землі Царства Божого, як перехідного ступня до вічного Царства Небесного.

Але такий шлях людини в напрямку добра і Царства Божого є нормою, моральним обов'язком, а не необхідністю, подібною до законів природи. Людина, як вільна істота, може вибрати або шлях добра або шлях зла. Саме цей останній шлях і вибрала людина в акті гріхопадіння, як вибрав його відступник від Бога, і диявол.

Гріхопадіння людини полягає в тому, що вона порушила заповідь Божу і цим стала на шлях зла: в цьому акті вона діяла вільно і через це несе відповідальність. Коли б ми визнали, що в акті гріхопадіння людина діяла з необхідності, а не як вільна істота, ми мусили б разом з тим визнати, що кінець-кінцем винним у гріхопадінні, а значить і джерелом зла є Бог, а це суперечить розумінню Бога, як Абсолютного Добра. Така ж сама ідея свободи волі людини і гріхопадіння її, як вільний вибір шляху зла лежить в основі і християнського вчення про викуплення і страждання Христа, про закон і благодать.

Первородний гріх праотців Адама і Еви став прокляттям для людства: він тяжить на всьому роді людському. Христос своїми хресними стражданнями і смертю визволив людину від прокляття гріха.

Це визволення приходить до людини як Божо благодать. Отже благодать, визволяючи людину від рабства гріха, виховує його в дусі вільного приняття через віру вчення Христа і єднання з Ним. »Метою Його, Христа, — пише Мартенсен, — є виховання людини в свободі, себто у вільному єднанні з Божеським авторитетом; істотним моментом у його виховному плані ми бачимо те, щоб людина була підготована в своєму власному вихованні; що Бог таким чином не перечить людям робити незрілі й хибні спроби в багатьох напрямках, щоб вони через це придбали досвід, який міг би їх примусити добровільно і з повним переконанням присвятити себе правді«. («Моральне богослов'я», ст. 473).

Отже, все це вкупі взяте: і аналіза різних філософічних концепцій про свободу волі, і євангельське вчення доводять, що людина є з природи вільна істота, що сама людська гідність засновується на свідомості своєї свободи.

Але разом з тим мусимо констатувати, що є певна частина правди в твердженнях детерміністів. Ми не можемо заперечувати всіх тих фактів, що їх вони наводять як доказ своєї теорії. Ми лише інакше, ніж вони, тлумачимо ці факти. Останні свідчать не про те, що людина не має свободи волі, а про те, що ця свобода відносна і обмежена.

Обмежена вона зовнішньою природою, власним тілом людини, її природними й набутими психічними властивостями, умовами суспільного життя. Лю-

дина відчуває себе безсилою перед такими грізними явищами природи, як землетруси, вибухи вулканів. Раніш вона відчувала себе безсилою перед блискавкою й повенями і тільки за нових часів навчилася боротися з ним. Не в силі вона змінити підсоння, яке безперечно має великий вплив на життя й діяльність людини.

Так само волю людини зв'язують, а іноді й зовсім паралізують, деякі хвороби й отруйні речовини, як алкоголь, опіум, і т. інш. Людина, що лежить в гарячці, не може працювати ні фізично, ні розумово, хоч може й хотіла б цього.

Людина отруєна алкоголем чи опіюмом, зовсім губить владу над собою і стає, як кажуть, «невміняємою». Щоправда, людина, як вільна істота, могла б не вживати отрут, і тому бодай морально відповідала за вчинки, які вона припустила в стані отруєності. Але ми не можемо сказати цього про людину, що її хтось отруїв без її відома.

Великою мірою залежить поведінка людини і її внутрішні переживання від успадкованих рис психіки: темпераменту й обдарованості. Холерикові доводиться вживати дуже багато зусиль, щоб стримувати свою вибуховість, а меланхолікові, — щоб підтримувати в себе бадьорий настрій.

Нарешті, ми не можемо заперечувати великого впливу на людину з боку соціального оточення: родини, знайомих, народніх традицій і т. інш.

Отже, воля людини в основі є вільна, але фактично зв'язана й обмежена. Рівень цієї обмеженості неоднаковий. Одні люди, — це переважно ті, що мають міцний, витриманий характер, — тим чи іншим способом переборюють пута, що зв'язують їх; другі, навпаки, опускають руки і віддаються на волю стихії. Про таких людей можна сказати, що вони втратили волю і стали рабами. Прикладів такого рабства можна навести багато. Це в першу чергу раби шкідливих навичок: алкоголіки, морфіністи, кокаїністи, курильщики опіюму та інш.

В хвилині просвітлення, більшість їх усвідомлюють всю ганебність своєї поведінки, але нічого не можуть вдіяти з собою, коли довголітня навичка знову потягне до отрути. До типу рабів можна зачислити також розпусників, картярів та інш.

Всі вони стали жертвами безхарактерності і шкідливих навичок. Всі вони «образ Божій багном осквернили». Щоправда, всі ці люди несуть на собі відповідальність за те, що в свій час припустили, щоб шкідлива навичка опанувала ними. Все ж таки наявність їх свідчить про обмеженість волі людини.

Але цього мало. Аморальне життя, коли воно тягнеться довший час, глибоко порушує і псує саму природу людини. У неї все більше і більше заглушується голос сумління.

Коли після першої брутальної випивки людина відчуває сором за свою поведінку, то звичний п'яниця цього вже не відчуває, а іноді, випивши, навіть пишається перед іншими.

Так само майже не відчуває докорів сумління звичний убивця і грабіжник, на совісті якого лежить сотня або більше вбивств.

Найяскравішим прикладом цього може бути Сталін. На його душі мільйони вбитих, засланих на каторгу, заморених голодом, а про те він залишається спокійним; можна думати, що йому зовсім не властиві докори сумління.

Але в аморальних людей сумління не тільки мовчить в такі моменти, коли воно повинно голосно кричати, а навіть міняє свою природу, стає перекрученим. Те, що нормальна людина визнає за зло, вони визнають за добре і навпаки. Типовий шахрай, що шахрайством нажив собі великі маєтки, в своїй душі схвалює свою поведінку і визнає за дурнів чесних людей, що уникають шахрайства, коли б воно могло їм принести якісь вигоди. Такі явища повного перекручення поглядів на мораль дуже часто трапляються саме в сучасному суспільстві. І це загрожує катастрофою, коли краща частина людства не виявить більшої енергії в боротьбі з аморальністю, що крок за кроком охоплює людство.

А, проте, як би ці люди низько не впали, для них не закрита дорога до вільного повернення на шлях добра і шляхетності. Не мало є прикладів, що гіркі п'яниці, розпусники й розпусниці ставали порядними й чесними.

(Закінчення в наступному числі)

Роман Могильницький

Про ненависть і любов

Кожній людині притаманні чуття. Чуття, побіч розуму й волі, є одною з трьох головних характеристик сфер людської духовості. Гармонійне співіснування цих трьох сфер дає у висліді духово здорову людину. Всякі браки, надмірні посилення або тільки збочення одної чи більше цих сфер, спричинюють більше або менше нездорову, хвору, чи тільки збочену, незрівноважену духовість.

Кожна людина має свою питому наснагу цих головних, питомих трьох сфер. Одночасно кожна людина має неначе певну, окреслену поемністю на зовнішні та інші впливи, що діють на поодинокі чи загалом — сфери. Всяке переобтяження, односто-

ронне розбудження і т. п. поодиноких сфер або цілості завжди потягнуть за собою заколот гармонії, а тим самим перехідне або й постійне захитання рівноваги духового здоров'я. Особливо в сфері чуття пересадні обтяження можуть доводити до важких забурень. Подразнене чуття звільняє, звичайно, великі засоби енергії. Це ж є засадничою питомою рисою живої істоти, що її реакції на всякі дії не є співмірними з законами фізики. Жива істота — це незвичайно складна, зорганізована система хитких — лямбільних рівноваг, як у ділянці фізично-тілесній, так теж духовій.

Треба ствердити, що наші слова «дух», «духовий» і т. п. справляють, як, зрештою, в більшості інших мов, великі труднощі в стисломu, науковому вислові, бо зміст цих слів загалом надто широкий, вони надто забарвлені традицією, а через це набирають вони великою мірою теж характер надто звужений і однобічний. Найкраще віддає потребу сучасної науки англійське слово «mind», якого, на жаль, нашою мовою наразі годі дослівно перекласти.

Подразнення чуття може викликати в живій істоті незвичайно сильні напруги, що шукають вирівнювання або звільнення. Чуття вимагає «відреагування», вимагає спромоги «вижитися». Найчастіше остаточне «вижиття» відбувається шляхом вольових реакцій. Якщо «відреагування» неможливе, чуттєва енергія нагромаджується та викликає в духовості одиниці забурення рівноваги. Часто потім ця спинена й перенапружена енергія поривається ігравтовними вибухами, що далеко не завжди бувають доцільними й творчими. На кожний випадок, людина з незрівноваженою сферою чуття стає найчастіше суспільно некорисною, а навіть шкідливою, доставляє контингенти різних психопатів, людей нестійких, ненадійних, слабої моралі, аж до повних кримінальних типів.

Чуття спостережене, переживане, чуття, що ввійшло вже в засяг свідомості — називаємо почуттям, а набравши духового місту — почуванням. Почуття є перехідне, це тільки спостереження певної зміни стану. Почування має вже дещо тривкий характер, певну тяглість. Пов'язані в певну суцільність почування формують постійні наставлення духовості, які окреслюємо як сентименти. Сентименти є основою, творять суть того, що окреслюємо як характер людини.

Прояви чуття, як теж його переживання, тобто почуття та почування бувають доволі різноманітні. Тому теж говоримо про різні аспекти — види чуття та його переживань. Завжди однак спостерігаємо існування двійчистості — дуалізму. Кожному почуттю, яке окреслюємо як додатне, завжди відповідає почуття в характері від'ємному.

Залежно від вроджених якостей людини, натуга чуття буває в цілості, або в поодиноких її аспектах, різного ступеня. Залежно від уяви, переживання чуття в його різних аспектах буває теж різної натуги. Які роди чуття переважають в одиниці залежить, очевидно, від уроджених, дідичних характеристик, однак, немалу роль відіграє теж минуле, переживане — тобто життєвий досвід одиниці. Багато значнішою мірою впливає, однак, минуле — життєвий досвід одиниці на формування почувань, а ще більше на формування сентиментів. Беручи до уваги незмінні дідичні завдатки одиниці, її дійсна життєва поява-фенотип є завжди вислідом взаємодіяння оточення та її істоти, що називаємо життєвим досвідом, а краще вихованням.

Виховання головню заважає на формуванні рівноваги почувань, на їх організацію в сентименти, даючи перевагу одним над другими, видаючи назовні виявно-фенотипово у багатьох відношеннях відмінну людську появу, як випала б вона без того

виховання. Це відбувається через систематичне заучування-виховування та приймання певних звичок «відреагувати» на різні подразнені аспекти суттєвої сфери засадничо шляхами додатних, навіть при переважуючому подразненні від'ємних аспектів. За догідних обставин можна вихованням навчити переформовування і зужитковування енергії теж від'ємних аспектів шляхом більше побажаних, суспільнокорисних, додатних аспектів. Однак, слід особливо пам'ятати, що поодиноким елементів чуття, поодиноким його аспектів — ніяким вихованням не можна усунути, знівечити, вбити. Можна тільки через їх уникання й неподрознювання тримати їх у приспаному, не дійовому стані. За догідних обставин ці, здавалося б, відмерлі аспекти, неоднократно виявляються і то звичайно з особливою силою.

Все завдання виховання полягає якраз на своєчасному формуванні відповідних додатних сентиментів, на їх можливо сильному утриваленню, бо в цих зорганізованих на вищому поземі чуттєвих аспектах відбувається переформовування, вирівнювання і т. п. внутрішніх напруг. Сентименти засадничо визначають спосіб реакції одиниці, а через те, якщо вони сформовані як додатні, «відреагування» навіть від'ємних почувань відбувається у виді додатних вольових чинів.

Для осягнення належних і тривких вислідів доброго виховання, тобто витворення такого укладу духовості, щоб засадничо з певністю від'ємні чуття постійно знаходили своє звільнення шляхом додатних аспектів, а тим самим були додатними вольовими чинами, є особливої ваги, щоб виховання, заучування звички належного переспрямування чуттєвих енергії відбувалися як активний, добровільний та власновільний чин вихованка. Мотивом цих вольово-активних чинів має бути задоволення від доконаного осягу — почуття самоствердження вихованка. Найбільше належить уникати стосування примусу, накидування волі виховника, бо цим викликається тільки упокорення, пристосування до сили, мімікрію, лицемірство, брехливість. Якраз такі характеристики так часто зустрічаються в адептів клерикального стану, а вже до апотеози дійшло це спотворювання духовості одиниці советським вихованням.

Добрий виховник власним доцільним захованням викликає в своїх вихованків любов до себе і прив'язання. Він не накидає, а тільки піддає натяки та ідеї, думки, осуди, а далі — вольові поштовхи. Він побуджує обережно їх почування, а разом легкими натяками напроваджує їх на вибір додатних почувань та на їх «вижиття» засадничо додатними чинами з власної охоти і власної ініціативи. Таким чином вихованок активно, самочинно, з власної волі привчається керувати своїм чуттям, розумом та волею, а поштовхом до цього стає додатне переживання почуття любови, довір'я і прив'язання до свого правозору, приятеля-виховника. Має це своє значення не тільки в стосунку до молоді, але й не меншою мірою теж до дорослих громадян. Суспільне життя вимагає постійного пристосовування членів громади до потреб все більше

ускладненого співжиття, а це вимагає безперервного виховання одиниці. Звичайно, перебирають це завдання суспільно-громадські установи, але першою мірою — це завдання держави, національно-державного проводу.

Виховання під примусом, накинене насильством — є тільки тресурою, але ніколи справжнім вихованням. Тресура діє тільки так довго, доки існує натиск. Тому теж більшість наших висновків та оцінок із звіринної психології, здобуваних досвідами, укладами на людський лад, ставлячи звіря в скrajне неприродне оточення, так мало дають спромоги дійсно глибше запізнатися зі звіринною духовістю. Поневолена людина, що, зрештою, є сформована на волі, заки стане невольником, як це досадно спостерігається в концтаборах та тюрмах, це людина безчинна, затуркана, обезволена, часто до непізнання змінюється. Поскільки мусить змінюватися духовість звірини, коли її утворює дослідник у клітку, стайню, загороду чи подібну тюрму-концтабір та відбере їй всяку спроможність користати зі своїх природних здібностей і навченого на волі знання. Що ж тоді говорити про тих нещасних звірів, що стали домашніми або загалом родяться в неволі? Вони не мають навіть підставового, природного, їм притомого виховання. Спостереження звірів у природі, як це ще можливе в Африці, показує, що в них існує, безперечно дуже точно окреслене, порозуміння, збірні, далеко складніші за «інстиктові», чини, поділ ролі у стаді тощо. Все те, чого ми навчаємо звірів, це дійсно тільки тресура, поверхове заучення певних чинностей під примусом або привабленням солодощів. Але тому, що ті нагресовані чинності не мають жодного відношення до дійсного життя звірів, вони безоглядно чужі цілому укладові їх духовості і тому ніколи не вступають як активний додаток до їх життєвого досвіду. Отже, тресура не формує вищих духових вартостей звіра. Натомість цікаво спостерігати, як у природі молоде звіря систематично привчається та виховується своїми батьками до життєвих завдань. Виховання, напр., льва триває біля п'яти років. Школу ловів починає молодий лев при кінці другого року життя і тільки ступнево приділяють йому старші поодинокі ролі під час ловів. Цікаво спостерігати дисципліну й поділ завдань у стадах слонів та просто несамовиту інтелігентність старого слона при зводжуванні на манівці мисливого. Ці природні, властиві, завчені, виховані батьками здібності залишаються органічною частиною духовості даного звіра і в рамках своїх потреб і спроможности звір ці свої якості активно використовує. Натомість витресовані уміння звір негайно занеухе та забуває, як тільки не стає примусу або перекупства ласощами.

Виховання формує людину вільною, яка з власної волі, на підставі власних додатних переживань і осудів вибирає додатні чини.

Вживаю зовсім свідомо, зрештою, закинену форму вольний а не вільний, бо натиск ставлю на вольовий зміст цього слова, а не на зміст, якого звично вкладаємо в слово «свобода». Зрештою, і це наше слово походить від «бдіти» своє, а цим самим озна-

чає вольово розпоряджатися, дбати про своє. Якраз цікаво ствердити, що в нас, слов'ян, властиво, немає відповідника латинському «libertas», що відноситься більше до безконтрольності, безнадзорності й упорядкованості. Це слово може споріднене з «libido», а тим самим з імпульсивною, анархічною, свавільною частиною нашої духовості. Не можу лінгвістично прослідити спорідненість цих двох слів, однак, якщо цей мій натяк слушний, маємо черговий доказ вищості людини слов'янської духовості над західною, бо виходило б, що наше прастаре розуміння волі-свободи від найдавніших часів оберте було на розумінні їх, як вияву суспільної додатної вольовості одиниці, до чого додумалася на Заході щойно пізня демократія. Зрештою, вічевий устрій старої України, брак абсолютизму, деспотизму, всезагальне право зброї в княжій Україні, все це видатно свідчить, що мій погляд не відхиляється від правди. Вольність людини — члена збірноти — це ніяке право на сваволі. Вольності, свобода — це право, якраз право одиниці власною волею вибирати шляхи свого життя в рамках суспільних норм-законів. Воля — це поширений закон — «No-blesse oblige». Тільки вольово вартісна людина може бути вправді вольною, тільки людина з додатною волею може в рамках теж найбільше складної суспільности бути вправді вольною, а не невольником, що б'ється об стіни законів власної спільноти.

Теж і ця обставина спричинює те, що не може бути компромісів у засадничих справах — права на самостійне життя поодиноких народів, зцонайменше тих народів, що такого права, такого життя бажають і за них борються. Тільки в рамках вольної держави вольного народу, одиниця може виховуватися і бути дійсно вольною в староукраїнському розумінні. Не «libertas», а волі хочемо, за неї боремося і боротися аж до перемоги будемо. Існування вольної людини можливе тільки при здоровій, зрівноваженій її духовості. Де з природи дійсних традицій, національних, расових і інших різниць не може бути рівності й гармонії в суспільстві, не може виховатися й гармонійно виростати духововихована людина. Тому всякі примусові багатонаціональні конгломерати є в самій засаді неморальними. Не диво теж, що з надер старої нашої духовості наш народ видвигнув якраз під цю пору гасло: «Воля народам, воля людині!» у відміну від усіх, що більше правничо сповидно узасаднених, тим більше туманних, нещирих і облудних гасел дотогочасних творців світового ладу, якими зводять на манівці народні маси, що стихійно шукають виходу з безнастанного імпапу.

Тому теж грубо помилялися й досі помиляються ті наші провідники-ідеологи, що метою нашого національного змагу ставлять, може тільки технічно, на першому місці боротьбу з комунізмом, большевизмом чи іншими «ізмами», замість виразно й одночасно вияснювати нашим масам, що боротьба йде засадничо і по суті виключно за скинення чужого, під цю пору вже тільки московського ярма, проти панування чужого й ворожого нам московсь-

кого народу в його масі і індивідуально, незалежно від суспільно-політичного устрою, від одиниці в кермі цього ж московського народу. Колись, зручно нам накинений поляками блахман, що, мовляв, боротьба поміж нашим і польським народами йшла за релігійні справи, а не за грубе, безоглядне й нищівне панування поляків над нами і нашою землею, цей блахман, що й досі страшить теж по українських історичних працях, безперечно набагато опізнив порушення національних сил на відсіч польської агресії. Так само блахман інтернаціоналізму, комунізму, більшовизму, всесвітньої революції тощо на довгі роки так затулюючи видюнок нашим провідникам, що одні пішли на мотузку москвинів «будувати земний рай пролетарів», а другі, борючись з цими примарами, ще більше заплутали масам властиву дійсність, полишаючи в тіні властиву прапричину народнього лихоліття, а саме — брутальне панування чужого, ворожого, московського «Ваньки». Замість боротьби за волю, присвйчував змаг за посідання десятини, варстату, крамнички. Безперечно, шкурницькі мотиви завжди відіграють чи малу роль у житті одиниць, особливо суспільно менше-вартісних. Спонукою до винаходів, творів мистецтва, посвяти для суспільного добра, до вирощування великих організаторів-провідників — ніколи не є нажива. Спонукою до взнеслих чинів — є завжди почуття самоствердження, самовияву, а ніколи жадоба наживи. Безперечно, люди жадібні наживи теж неодноразово доконують великих діл, як, напр., у капіталістичному світі великі промисловці, купці тощо. Але понад жадобою наживи завжди панує в їх духовості гін самовияву, гін до увидатнення себе, дарма, що шляхом їх є матеріальний зріст. По суті — за посідання десятини, за крамничку чи фабричку, за дрібноміщанські блага не пориваються маси до смертної боротьби, кладучи гекатомби жертв у поті і крові. Так, маса бажає «panem et circenses», але за них голови не кладе. На смертний бій, на певну смерть без вагання йде як звір, так і людина — тільки в обороні волі.

Добре вихована, культурна людина навчається з власної волі, з власної спонуки-охоти опановувати свої почування. Така культурна людина не затрачує рівноваги ані в обличчі особливого успіху, ані нещастя. Найкращим прикладом є досконалий «self-control» британця, що від довгих сторіч був вольною людиною, а тому навчився бути опанованим не за страх, а з власної волі, навчений цього мистецтва в шляхотному спортовому змаганні. Це не значить, що культурна людина почувань не має, або вони в неї ослаблені. Не значить це теж у жодному випадку, що культурна людина не має від'ємних почувань. Ні, культурна людина їх тільки зайво не виладоує і не «розпускає». Самоопанування належить до найвищих осягів людської духовості. Цю чесноту плекало справжнє лицарство. Цього вимагала від своїх добірних членів церква. Самоопанування — це познати маєстату, справжнього аристократизму. Це познати сили волі й розуму та їх повна гармонія з чуттєвою сферою. Людина самоопанована — це повна людина. Тому теж змаг за здобуття

цієї чесноти відбувається в усіх суспільностях від найдавніших починів збірного життя, тільки способи осягнення цього ідеалу людини бували на протязі історії різні.

Серед людських почувань любов виступає як особливо важливий впливовий аспект чуття. Христос любов поставив у підстави свого навчання. У новітніх часах, радше в тілесному, звуженому й пересадному, радше елементарному уйманні Фрейд (Freud) поставив у підставу психоаналізи думку, наче негативом любові є почуття ненависти. Мусимо погодитися, що оба ці аспекти чуття є однаково природними складниками нашої чуттєвої сфери. Як кожний негатив, почуття ненависти не належить якраз до творчих, конструктивних проявів, тому назагал змагаємо це наше почуття по спроможі обмежувати. Чим більше в людини наголошена її чуттєва сфера, чим менше її минуле дало нагоду до переваги додатних аспектів, чим примітивніше, більше неправильно й непостійно формувалися її сентименти, тим менше буде її духовість зорганізована, зрівноважена, опанована, надійна, стійка, тим більше її поява та її чини забарвлені будуть чуттям. Залежно від переваги поодиноких аспектів у вихованих сентиментах, усе життя людини буде носити їх п'ятно.

Наше життя, як членів поневоленого народу, відколиски ставить нас в особливе положення відносно почуття ненависти. Є певні дані, що духовий стан матері під час ношення відбивається на психіці дитини. Великий вплив на немовля в ранній дитячий вік має духовий стан матері та взагалі батьків. Тому ніяк не можна легковажити духового стану українських матерей, що так всезагально й постійно наражені на переважкі переживання у зв'язку з нашим станом поневолення. Вже тільки ті факти вистачають, щоб духовість українця була обтяжена в напрямку розстрою духової гармонії, а через те ставала вражливіша на дальші обтяження, особливо чуттєвої сфери.

Почуття ненависти найчастіше розбуджується, як наслідок почуття кривди. Посилюється воно свідомістю браку винагороди за терпіння, хоч би у виді будь-якого відплатного чину. Звичайно, життя українця проходить у таких обставинах, що навіть за сам найслабший вияв невдоволення з покривдження приходить додатково розплачуватися — терпіти. «Вжиття» у відплатному чині з правила не можливе. Також наше виховання — звичайно, в чужій, а щонайменше гнобителем далекоюсяжно опанованій та контрольованій школі та інших суспільно-громадських установах, навіть у церкві, як за царських часів, але не менше за Польщі на Поліссі і Волині, — все наше життя від найранішої молодости, можна сказати без пересади стоїть під натиском насильства, примусу й упокорення. Всі ці обставини спричинюють те, що українці навчаються самоопанування не як чесноти, а засадничо як засобу пристосування до насильства, як мімікрії, затаєння, упокорення, лецимірства, і тільки у випадках дійсно сильних від уродження характерів — як засобу зачаювання.

Тому це наше «самоопанування» є в більшості проявом приглушування, здушування, загамовування наших почувань, а не їх звільнення, «відреагування» за добровільним вибором кращих, додатніх аспектів. Тому, звичайно, ці наші заглушувані чуття нагромаджуються, викликають великі внутрішні напруги, постійну боротьбу в нашій духовості, без вигляду на додатню, задовільну розв'язку. Це нагромадження наслідків від'ємних переживань без звільнення, це загамовання «вижиття» почувань ступнево все більше збочує нашу духовість у бік переваги чуття над обома іншими аспектами. Тому теж чужинці спостерігають у нас емотивний тип, де переважає чуття над розвагою і волею.

Але треба справді подивляти виїмкову тужавість нашої конституції (духової), що мимо багатосторічної неволі особливо жорстокого характеру, ми в засади залишилися народом радше погідним, народом стійких і завзятих борців, добірних вояків, організаторів, чимало твердих характерів, мистців, людьми глибокого вичуття права і справедливості, та при всіх наших політичних розбіжностях — будівничими, конструктивістами.

Це тим більше дивне, бо ж під напором переможних гнобителів, наша виховна система навіть там, де вона не перебуває безпосередньо під їх натиском, вже просто за інерцією, за доволітньою нашою вкоріненою звичкою, іде по лінії дефетистичного християнства. Це наше «християнство», що так характеристично появляється в деяких критиків, є безпосереднім наслідком затурканого, рабської духовості маленьких «душ», що ради спокою готові відпекуватися навіть самих себе.

Видається мені, що тут належить особливий поклін українській матері, яка своєю саможертвеною любов'ю, своїм непереможним змаганням за родинне гніздо, за його родинне тепло, закладає в ранньому віці кожного з нас так тверді підстави, що пізніші напори жорстокої невилічливої дійсності, всіх розкладових і нищівних впливів, якими гнобителі намагаються підкорити і розкласти українську духовість, переважною більшістю відбиваються й спливають по крицевій моральній ослоні, якою українська мати засобляє на життєвий шлях своє «чадо».

Але ж бо незвільнені, «невідреаговані», загамовані чуття ніколи не пропадають. Нагромаджені роками, може — як хто хоче — поколіннями, бо існує безперечно теж збірна духовість, прориваються вони часом несподівано, особливо в слабших характерів в обставинах послабленого страху, послабленого натиску або й жальового підйому і тоді, звичайно, ці прориви бувають далеко недоцільні. Звичайно, це буває розпачлива реакція. В нашій дійсності є фактом, що в нас переважають від'ємні переживання, забарвлюють вони часто нашу духовість негативністю, виключаючи пасивність, нерішучість, похопність, злосливість, і чимало інших некорисних якостей, що неоднократно вибиваються на яв серед наших людей.

Догідним тереном для вияву цих від'ємних рис нашого характеру буває для наших людей якраз

наше рідне, українське середовище, наші суспільно-політичні організації, преса тощо. Немає тут цензури (за виїмком партійної), немає поліції, суддів, тюрем, концтаборів та всіх інших «благ», якими так щедро обдаровують, якими «виховують» нас до «самоопанування» і т. п., до підлеглості, підданчої покорі — наші гнобителі. Тут на вольному, рідному терені, наша людина розперізується, розладовується. Невгамована зовнішнім натиском «відреаговує» свої нагромаджені й наболілі напруги.

Тому то в нас таке видатне й часте насилання нетерпимості, доктринерства, партійної завзятості, неуступчивості, амбітництва, вибухів взаємної ненависті за найблагші, звичайно зовсім несуттєві незгідності, розходження в поглядах, за мними урази та невшанування. Заразом виступає дійсне арогантське невшанування других земляків, похопність осудів, готовість усюди і завжди добачувати зраду, беззастанне вигукуювання «тримай злодія», та нахил до паніки, настороженість, підозрілість, нестійкість у постановах, брак послідовності, готовість до демагогії, а понад усе — нахил до «wishfull thinking» — думання за власним бажанням. Виступає пересадна осторожність, якої праджерелом є тхорячість, що часто чергується з вибухами чванькуватості. Самопевні й категоричні виступи під анонімами-псевдами чергуються з повним браком елементарної суспільної відваги виступати одверто, мужньо, навіть у рамках нашої незначної суспільної контролю. Понад усе увидатнюється заздрість. Заздрість за посідання, заздрість за суспільне становище, заздрість за осяги другого, за його працездатність, доконані чини, заздрість, здається часами, просто з любови до цього «мистецтва». У цих людей змагання йде не за те, щоб вибитися працею вище того, кому заздять, а за стягнення його до позему своєї нікчемності. Тому інсинуації, лайки, а навіть скритий призов «татарів».

Постійно гноблена і упокорювана людина замикається часто в собі, снуючи мрійливі системи, де її нікчемність замінюється в героїзм, її — навіть найменші чини — набирають колосальних розмірів і поскільки нікчемне її дійсне становище та поява в реальному житті, тим багатше вона розростається перед собою в своєму мрійництві. Це спричинює, що багато наших мірнот — сірих хлібоз'їдів — уважаючи себе за вирішальних людей у долі народу, не спроможні уступити зі слухно чи ні, раз здобутих становищ і в усьому добачують зазіхання на їх, особливим покликанням наділені, ролі, і всякі їх почини, що не знаходять ентузіастичного прийняття, що натрапляють на здоровий опір, викликають у них неспівмірне почуття урази, непризнання, невшанування. Тому, що на рідному терені немає реального і переможного натиску, тому що такі люди звикли рахуватися тільки з реальною, брутальною силою, а ніколи з моральним вичуттям, ці типи людей особливо відбиваються в своїх ресентиментах на рідному терені. Ці мними невшанування, урази, найчастіше куди більше заважають на наших національних «розпрях», як дійсні розходження в поглядах на справи чи тільки способи їх додатнього

наладнання. Це запліччя всяких кучубейщин і іншої кирині, дарма, що ті «уражені» люди наводять часто масу бутафорного, буцімто ідейного і т. п. оправдання. Часто вони видвигают прерізні аргументи свого поступовання для заспокоєння власного сумління, якщо вони не конче морально в підставах зовсім розкладені. Вони дають себе поривати своїм незрівноваженим сентиментам і самообманом, заглушують виклики сумління, що, мовляв, вони теж за щось борються, теж до чогось вартісного змагають. Дуже часто — це люди слабкої волі, з послабленими моральними гамульцями, люди імпульсивні, незрівноважені, підлеглі хвилям настрою, а зарозом амбітники. Всі такі люди дійсно «уражені», але, звичайно, «уражені» вони не первісно на рідному терені, а уражені від коліски середовищем невільничого існування, в якому вони зросли. Це саме і є представники всіх діапазонів всяких малоросів, кравченків, гулаїв, «поржондних русинів», «малополян» ген аж до всяких щирих поклонників інтернаціоналів, «братерств» та «тверезих, реальних» політиків.

Це теж пояснює, для чого так вельми багато в нашому внутрішньо-національному житті людей «непохитних, твердих» характерів, безкомпромісових клікових завязців, партійних, але не всезагальних національних патріотів. Це пояснює, для чого так часто виступає в нас кириництво, постійне розбиття, чому в нас до апотеози доведено заперечення всякого компромісу поміж собою у всенациональних справах, для чого постійно відроджування засади: «Якщо не на мій лад, хай краще не буде». Маніяцька засада максималізму — все, або ніщо — на внутрі-національному полі, а зарозом так мало людей з рівною спиною, твердими карками, з характером — по відношенні до чужинців, а вже особливо по відношенні до наших гнобителів.

Якраз факт, що ми надто «розважні» по відношенні до наших гнобителів, так дуже «гуманні» по відношенні до наших ворогів, ми так нікчемні, безличні, безкомпромісові, аподиктичні, легковажні й ненависницькі по відношенні до власних земляків, до наших національних справ. Ті самі люди, що вдєсатеро гнуть перед чужим «планом», що кожне картання, кожному наругу зноситимуть з покірною й підслесливою усмішкою від переможного чужого «пана», ці самі люди не терплять найменшої замітки, найменшого напівнення з боку своїх. Там перед чужим, він — ніщо, тут — серед своїх — він усе!

Спостерігання показує, що чим більше «завзята» людина в нашому внутрішньо-національному житті, тим менше буває в неї гідности супроти чужих, а головне — ворогів. Натомість дійсно жертівні, віддані, гідні, тверді і т. п. у поставі супроти ворога виказують багато такту, зрівноваження, жичливости і вирозуміння серед свого власного суспільства.

Сьогодні, щоб приподобатися «сильним світу цього», тим чи іншим «комітетам» чи урядам, ми пішли шляхом певного вихолощення нашої духовости, заявляючи готовість «чуту не лобизатися» з нашими катами. На всі лади і на всякі нотки навипередки співаємо про нашу любов до всіх і вся. Тільки, бо-

ронь Боже, не посміймо одгризатися у бік ворожих собак, що не тільки безнастанно брешуть на нас, але й дошкульно кусають. Читаючи нашу пресу, часами відживають у мене почуття, несмак і обридження, яких зазнав я, примушуючи себе читати аж три томи, задрукованих одним із наших чоловічих письменників, щоб переконати читача, що Мазепа був імпотентом.

Мавпуємо сумнівної вартости «зручність» інших політиків. Це така первісна, нескладна гра в піджмурки, що в дійсності ніколи ніякого реального значення в міжнародніх зносинах не має, хіба у випадках «політики» провідників малих, малорозвинених, несамостійних народів-сателітів, яких «провідники» є ставленниками панівного народу. Вільні народи мають завжди такі уряди, яких самі бажають. То ж найвища пора усунути баламутство, що, мовляв, Гітлер у Німеччині дійшов до влади якимось шахрайством чи насильством. Канцлером став він у найбільш демократичний спосіб. Його вибрав німецький народ у час, коли влада була в руках якраз його противників. Це саме відноситься до Муссоліні, Леніна, Сталіна й інших. Московський народ вибрав своїх нових диктаторів так, як вибирав у минулому завжди лише деспотів на царів. Деклярації про «приязнь» народів — це тільки хробачки для наївних простаків, що з бігом обставин вибиваються на чолові місця несамостійних збірнот, звичайно висунути сильним властивим господарем даної країни і народу.

Кого ми сподіваємося приєднати, чи взагалі переконати серед москвинів, поляків чи взагалі народів з подібним до нас наставленням? Чи ублагав хто коли лихваря? Чи можемо сподіватися, що залицанням переконаємо загарбників, щоб вони зреклися загарбаного добра? Якщо зустрічаємо подекуди, напр., серед поляків одиниці, що виключно у власному інтересі дещо більше застановляються над їх до нас відношенням, то це наслідок тільки твердої нашої до них постави за останню війну, а також переходу польського народу в ідентичне положення, в якому знаходиться наш нарід, та свідомість, що тепер мало надій на чуда, самому сил таки не вистачає. Але слід тільки річево читати статті всяких лободовських і інших «культураків», щоб переконатися, що яблука не падають далеко від яблуні. Тільки читати й слухати річево без того, ноторійного в нас, «wishfull thinking» та без вкладення в чужі слова власного, бажаного змісту. Пощо ж баламутити своїх і так доволі всякими «братерствами», інтернаціоналізмами, гуманітаризмами, марксизмами і іншими «ізмами» збаламучених земляків.

На цьому тлі докочуються наші «реальні, досвідчені» політики, як ось УНРада, до помахування хвостиками перед, буцім то всесильними «комітетами», можливо навіть у найкращій самообманній вірі, що вони роблять «політику». Ще інші переспівують «християнство» на найтонших нотках, не розуміючи, що багатий радо витрачає й великі кошти на гостину іншого, але теж багатого, а одночасно тому багачеві не під силу стає подати кусок хліба голодному. Як досі ми — ці бідаки-голодранці, нам

немає місця при столі ситих. Співом і благанням, покорою і приподобуванням, розпинанням на нашу «Liebessucht» (любезність), нашу готовість кохатися навіть з нашими відвічними й найбільшими ворогами, — нам певно не відчинити дверей заборонених теремів. Тож усі наші соціалісти, марксисти, інтернаціоналісти і т. п. навіть у цих збіговиськах прерізних простачків та ошуканців ніколи не доперлися в своїх «товаришів» з-поміж москалів та поляків далі, як під їх столи. Без здобуття власного місця, без переконання вольного світу про нашу справжню тверду й непохитну волю самому рішати про свою долю, про наше безоглядне рішення за всяку ціну відшукати волю, ніде й ніколи й серед нікого ніяких приятелів не знайдемо. Стара засада, що холопові не місце серед вольних, залишається безоглядно й надалі важною в міжнародних відносинах. Без повного суверенного почуття в самому народі, суверенітету ніхто й ніколи за нами не визнає. Найперше визволення духове, усамостійнення, відшукання гідності й почуття вольності в нас самих, а щойно тоді можемо здобути признання нашого права на волю серед чужих.

У міжнародних відносинах куди важніше позискати холодного, купецького, вирахованого виразного спільника, що у власному інтересі якраз нас вибирає для спільного змагання проти ворога, який йому теж загрожує, як усяке приятельство з ласки. Якщо нас сьогодні вже спостерегли, то це вислід того, що під час минулої війни ми показали здорові «зуби», без яких на ніщо здаються всякі голосіння й квиління. Нікому нашої «любоби» не потрібно, міжнародне життя — це торговий базар, на якому є місце тільки продажній «любобі», ціна якої нам відома.

Заки бити поклони, треба остаточно собі усвідомити, що ніде й ніколи жоден народ не воював, не воює і не буде воювати за чужі інтереси. Якщо нас спостережуть — учинять це у власному інтересі і з власних розрахунків. Якщо стануть нам помагати — буде це тільки намагання нашими силами себе підкріпити, а за всяку «поміч» скажуть теж заплатити. Чим більше твереза буде наша політика, тим менше поклонятимемося примарам, фетишам і облудним гаслам, тим ясніше будемо оцінювати наше і міжнародне становище, та тим швидше визнають за нами становище спільника в міжнародній грі.

Може найвища пора пригадати слова, що мали куди менше за сучасну пору оправдання, а так поривали маси в 1917–18 рр.: «...ставайте гнані і голодні...» та «ніхто нічого нам не допоможе...» Слова горді й тверді, слова блюзнірські, але позбавлені ілюзії, слова відверті, ясні, гомінкі. Байдуже за їх авторство, за їх надужиття, байдуже, що якраз нїми Москва задурманила й наново поневолила народи. Це може одинокий, хоч напевно не намірений — чесний поступок Москви, що тепер цього гімну відреклася, що післала його в забуття, найправдоподібніше відчуваючи, що назриває час, коли поневолені нею маси пригадають і розгадають дійсний зміст цієї бойової, вольностевої пісні. Нам, і якраз нам, ще все поневоленням москвинами, слід добре вдуматися в

духа і зміст цих десперативних, блюзнірських, цинічних, але правдивих і виразних слів. Нам справді ніхто й нічого не допоможе, якщо самі собі не допоможемо та без всяких сподівань і надій, за нашою Лесею, не тільки сподіватися, але й змагатися будемо, якщо перестанемо себе обманювати міражами міжнародних «приятельств», а остаточно не тільки собі, але й іншим заборонимо голословити брехню, що нам хтобудь якубудь ласку чинити буде, якщо остаточно добре обрахувавши, світ пожичатиме нам зброю та інші бойові матеріали.

Я не проповідую безтямне гаркання у безвість. Сильні послуговуються мовою для приховання своїх думок, почувань та затій. Але не можна плазунство, легковірність, розгублення та інтернаціональну «любоб» ставити в підстави політики, а ще менше в підстави виховання свого власного народу. Всеобіймаюча «християнська» любов, особливо любов до ворогів, це для нас під цю пору найкращий шлях до остаточного спрощення й знівечення того, що звикли цінити люди гідні, як любов. Любов є завжди перебірлива, селективна, індивідуальна, самолюбна, виключальна, вибаглива і стисло прив'язана до свого предмета.

Не вільно нам ще й тут — певною мірою — у вільному світі поглиблювати і так надмірно серед нас поширену патологію нашої розгубленої духовості. Найперше виховаймо духово вольного українця. Такого духового дійсно вольного українця признає не тільки байдужий, але й той ворожий світ.

Голосільникам із «всесвітнім болем» (Weltschmerzen), «розважним» політикам, виховникам і провідникам, мабуть, невідомо, як заломлювалися на допитах наших в'язнів польські поліційні «собаки» та навіть кати такої школи, як звироднілі чи власним пеклом залякані енкаведисти і то не тільки українського походження.

Не забуду дивних вражень, які викликав у мене 1928 р. старенький професор історії бережанської гімназії, глибокий польський патріот, ендек, виховник Ридза Сміглого і чимало польських провідних людей. Йому представлено молодого українця, що якраз повернув з-за границі, де пробув він більшу частину свого виховання. Молодому українцеві було неприємно, що він ніяк не був спроможний першому вітатися. Старий професор завжди його випереджував і дивно сердечно вітав. Аж ненадіждо розв'язка цієї загадки прийшла якраз перед будинком команди поліції. Старець затримав молодого українця, схопив його руки обіруч і зворушенням голом став говорити: «Який я радий, що вас бачу. Який я радий вас зустрічати. Всі українці ходять пригноблені, пригорблені, наче прокрадаються вулицями. А ви, ви просто йдете. Відразу видно вольну людину. Як дуже я вам вдячний за це».

Вольна людина — однаково — кохає і ненавидить. Вона не соромиться своїх почувань. Вона теж їх не боїться. Коли їх приховує — чинить це з власної волі, а ніколи за страх. Якщо ховає їх перед ворогом, чинить це з розрахунком кращого удару в противника.

К. Подолянин

3 МИНУЛИХ ЛІТ

Прихильники М. П. Драгоманова заповідливо й невтомно працюють над поширенням слави та утриваленням культу цього «великого європейця», як давніше висловився Михайло Рудницький в «Ділі», а тепер проф. Філіп Е. Мослі в збірнику УВАН (M. Drahomanov: A Symposium and Selected Writings).

Цілий ряд часописів можна тепер без перебільшення назвати храмами слави М. П. Драгоманова, де невисипучі жерці кадять перед своїм ідолом... До таких храмів належать такі пресові органи, як скрентонська «Народня Воля» (М. Стахів, Т. Кобзей, Ст. Ріпецький), ульмівські «Українські Вісті» (С. Голубенко, С. Гордієнко, Ю. Косач), небіжка «Наше Життя» (Б. Крупницький, В. і П. Феденки), «Сучасна Україна» (Б. Подоляк), «Вісті» гулаївського руху, вайнбаумівське «Новое Русское Слово» (П. Берлін, А. С. Андрієнко, Полтавець) та «Східняк» (С. Лапко, Ю. Косач), чухновсько-фельдмохінські «Обзор» та «На Переломе» (Н. Ульянов), паризький «Русский Демократ» (С. Мельгунов), «Новый Журнал» (Сталь-Гольштейн) та ще «Америка» й «Свобода» (з В. Дорошенком), «Громадський Голос» (з Ю. Косачем), «Прометей» та інші. Словом, всіх не згадати й не перелічити... Та які ж незабутні прізвища! Мимохиті насуваються, не то наполеонівські слова — про сорок століть, що вирячилися з височини цих пірамід, не то шатобріянівські — про гармонію бозконечности...

Нарешті, УВАН видала й собі англійською мовою збірник на пошану М. Драгоманова, де поруч з кількома недбало-поверховими спробами традиційного славослов'я тих чи інших виявів діяльності цієї особи, вміщено і кілька перекладів політичних статей і дві фольклористичні нотатки пера М. П. Драгоманова.

Як довідуємося з дуже захопленої рецензії С. Р. в «Народній Волі», переклад «Програму Громаді», 1880 р., дуже відбігає від оригіналу. Можна припускати, що інші переклади мало відбігають від цього. Отже, другими словами: ми не гарантовані від знаних редакційних змін у перекладах! І це в академічному виданні! Уміщена в цій збірці розвідка Матвія Стахова про вплив Драгоманова на українську політику, нагадує розтягнену популярну статтю в партійній соціалістично-радикальній пресі. Автор, правда, в своїй «Народній волі» зазначив, що редакція драгоманівського збірника дуже вкоротила та покалічила його статтю, але загального характеру та стилю праці Стахова, мабуть, ніхто не порушив. Сподіваємося, що п. М. Стахів знайде можливість оголосити свою працю деінде в повному вигляді. Але й тоді вона мало що додасть до теперішньої популярно-апологетичної літератури про Драгоманова до брошурок Довбищенка, Іл. Свенціцького, М. ченка-Кістяковського, братів Могілянських, на-Лозинського, до писань московською мовою Хатрешті, Г. Лазаревського і т. д.

Перші п'ять розділів праці Стахова трактують переважно про шляхи українського відродження 19-го століття.

Розділ 6-ий цієї праці: «Драгоманов та українська партійна ситема» обговорює впливи цієї особи на Галичину. Це примушує нас пригадати, в яких намірах Драгоманов «взявся за Галичину».

У жовтні 1872 р. Драгоманов писав до свого Петербурзького шефа з «Вестника Європи» проф. Стасюлевича, вживаючи в своєму листі симптоматичних русифікаторських зворотів та згірливих вихваток проти українців. На його погляд, тоді настав був дуже придатний момент для «направлення піднімаючої опять свою главу гідри українофільства к более раціональному поведенію, чем бившее до 1863 года. Особенно полезно било би привести в гармонию галицкое українофільство с нашим общім «порядочним людям в Россіи ліберальним направлением». Мне по временам кажется, что Провіденіє предназначило мне положить адін із камней для такой связи».

Дещо пізніше, в січні 1863 року, Драгоманов знову пише до Стасюлевича навіть про приєднання Галичини до Росії та про «здоровое обрусение галичан». «Со временем, кагда Чермая Русь возвратится под сень родних орлов, помянут і нас с Вами. Пусть он («Вестник Европы») делает дело «здорового абрусения галичан». (Лемке: «Стасюлевич і его современники в их переписке», Спб., 1913, т. V, ст. 134-243).

Так само з Флоренції дня 7-го травня 1873 року, Драгоманов писав до Мелітона Бучинського:

«Треба нам взяти девізом Горчаковське: *La Russie se recueille!*...» Не кидаю надії, що такий централізм, який я бороню на цей час, є вірною констатировкою факту і добрий фундамент для самозбирання: «*La Russie se recueille*».

Отже, «українець» Драгоманов прагне такого централістичного всеросійського самозбирання, як і канцлер російської імперії, князь Горчаков: «*La Russie se recueille*». Це старе, від Івана Калити, гасло Московії.

Приблизно те саме він писав Бучинському ще 17-го січня 1872 р.:

«Я щирый уніоніст т. є. федераліст, а не сепаратист, ні у політичній, ні у культурній» («Переписка Драгоманова з Бучинським», Львів, 1910 р., ст. 77, 313).

До іншого видатного тодішнього галицького українця, Володимира Навроцького, Драгоманов писав 21 січня 1873 р.: «Ми в Росії все таки дома, свої». («За сто літ», К. 1828, т. I.).

Однорумець Драгоманова в його «уніоністичних» ідеях, Іван Рудченко, в листі до Драгоманова, 21-го березня 1873 р., писав: «Ви как уніат політичеській, умственный і нравственный, трактуете малорусскій вопрос с общерусской точки зренія». (Лотоцький: «До світогляду старого українофільства», (збірник «3 минулого», Варшава, 1938, т. I.).

Рудченко дуже енергійно підтримував драгоманівську акцію «реалізації галицьких народовців че-

рез обрусеніє». Вучинський в листі до Драгоманова, з 17-го березня, скаржився: «З жалем побачив я, що теорія общерусскости після, думав я, торічних похоронів, воскресла і лагодиться з Вами і Рудченком виплисти на поверхню дискусії» («Переписка Драгоманова з Бучинським», ст. 292).

Ол. Лотоцький про Рудченка й Драгоманова висловився досить влучно, хоч і з нотками пізнього одчаю в голосі: «Міліони перевертнів — «малороссов»», ці жертви яничарської політики «обрусенія» були одночасно в інтелігентніших своїх верхах жертвами тої ідейної течії, яку впроваджував та своїм авторитетом підтримував Драгоманов. На неясний та нетривкий тоді світогляд національно безплідних українців не могли не впливати та не розкладали їх іще в більшій мірі оті гасла «загальнолюдської» та «общеруської» нехиті до всякого «сепаратизму», «партикуляризму», які в цей переломовий час вбивав Драгоманов у голови своїх adeptів. (Лотоцький: «З минулого», т. I, ст. 57.).

Але ще 60 років перед Лотоцьким писав Володимир Навроцький у статті «Наша теперішня постать» у Львівській «Правді», 1878 р., чч. 17-18: «Драгоманов обзивався до нас не в ім'я України, не як земляк, він обзивався до нас в ім'я російського прогресу. Україна, земляцтво, патріотизм український — стояли (у Драгоманова) на такім заднім пляні, що їх видко не було, не то що. Це все виглядало йому як страшна застояність, недалеко обскурантизм, — хоч мов на збитки нам народовцям, підписувався українцем... Розводити у нас прогрес на основі російської культури — була страшна фікція з його сторони». (Див. також І. Вітанович: «В. Навроцький, перший український економіст у Галичині», Львів, 1934., В-во «Кооперативний Шлях».)

На підставі всіх цих свідчень тогочасних діячів, а з них, на першому місці, свідчень самого Драгоманова, мусимо переконалися, що він ще на початку 70-х років минулого століття мав вести акцію «реалізації галицьких українців через обрусеніє», прагнучи зробити їх менш романтичними (націоналістичними), шляхом ширення московської літератури й зокрема писань московських радикалів, щоб закласти в Галичині підвалини для створення там місцевої філії того, що він у листі до Київської Громади р. 1886 з гордістю називав по-німецьки «руссіше фрайцінніге партай». Він хотів перемалювати, поширене тоді в Галичині чорне цареславне московфільство на червоне й привести Галичину під один знаменник з Росією.

Спочатку він діяв дуже відверто й необережно. Крім того мав нещастя зустріти двох дуже проникливих та інтелігентних молодих українців, Володимира Навроцького і Мелітона Бучинського. Вони дуже швидко розкусили модерне поступово-червоне московфільство Драгоманова, а тому цим разом із «реалізації галичан через обрусеніє» нічого не вийшло.

Але трохи згодом до драгоманівського берега приєднало Павлика, значно менше зрячого, це поперше, а подруге — Драгоманов по першій невдачі почав приховувати свої довгі московські пазури за українську маску.

Тому так порівнюючи пізно утворилася в Галичині Радикальна Партія, бо аж через 15 років по перших невдалих спробах, перший з'їзд якої відбувся аж у жовтні 1890 року у Львові.

Якщо через 5 років ця партія, 1895 р., змінила програму та внесла до неї постулат самостійности України, то це, в кожному разі, не можна пояснювати впливом Драгоманова. Навпаки, це сталося всупереч його впливам.

Павлик та інші, що були тоді урядовими експонентами драгоманівської лінії й відповідали особисто перед Драгомановим, який стало тероризував своє ближче оточення своїми листами, був дуже заскочений внеском про самостійність України. Він намагався довести, що цієї справи не можна вирішати тут, а лише в Києві і т. п. У Києві ж тоді був наступник Драгоманова Микола Ковалевський. Павлик, що завжди сам у душі був навіть гарячим самостійником, боявся протестів та розносу, коли вже не від самого Драгоманова, то від його наступника, про якого Ол. Лотоцький висловився коротко, але вичерпуюче, що він був більше революціонер, як українець. Зрештою, українською мовою М. Ковалевський не володів.

Згадуючи далі надзвичайно поверхово про безперечно видатний вплив Драгоманова на дві наддніпрянські партії — соціал-федералістів та соціал-революціонерів, М. Стахів чомусь цілковито промовчує рідні впливи драгоманівщини в рядах українських соціал-демократів, які лише про людське око бундючно звали себе марксистами, а в дійсності були найчистішої води драгоманівцями. Чи читав хто з них «Капітал» Маркса? Напевно, ані один. А от драгоманівські брошури та памфлети, були щоденною стравою наших есдеків. Сам провідник соціал-демократів, Микола Порш, був ревним драгоманівцем. Такі видатні есдеки старшої дати, як Крохмаль, Кавун, Канівець, теж український есдек Довбищенко, невтомно видавали брошури про Драгоманова (рр. 1913, 1919.), а 1920-го року, через большевицький совнарком й Державне Видавництво України (ДВУ), видали в Харкові не гірший від цього стахівсько-ветухівського свій збірник на пошану Драгоманова, з нагоди 25-ліття з дня його смерті.

Взагалі петербурзька група українських соціал-демократів, під час свого існування у рр. 1905-1907, була під впливом та доглядом драгоманівського учня, проф. К. Арабажіна, який надзвичайно дбайливо підтримував «священний драгоманівський вогонь» у далекому Петербурзі. Такі петербурзькі есдеки, як Вич, Іс. Мазепа, В. Садовський, Панас Феденко та інші, завдячують своє драгоманівство скоріше впливам науки Арабажіна, як своїй власній винахідливості чи дотепності, якої в них, власне, дуже тяжко дошукатися. Празький есдек Бочковський був теж видатний драгоманівець, про що свідчить хоч би й те, що драгоманівські числа «Украинской Жизни» не могли освятитися без його статей.

Після виходу яскраво-драгоманівських праць Іс. Мазепи: «Підстави нашого відродження» та «Україна в огні і бурі революції», в яких так виразно видно прихильність Арабажіна, не може вже бути жодного сумніву, щодо визначної ролі, яку відіграла ця

зловісна та злобно-ненависницька постать, запаморочена драгоманівством двох генерацій української марксістської інтелігенції в Петербурзі, де вона була завжди дуже численна, як на тодішні відносини. Багато з них потім за революції займали керуючі місця в урядах у Києві, Кам'янці, Катеринодарі й усюди вони «задрагоманено» пленталися в хвості подій...

Так само — цілковито незаторкнена багатюща тема про впливи Драгоманова на деякі московські партії, зокрема на формацію партії кадетів, конституціоналістів-демократів, інакше на партію народної свободи, свого часу таку впливову, поширену та популярну.

Визначний член центрального комітету цієї партії, проф. Іван Граве, що не раз зустрічався з Драгомановим за кордоном та уважав себе його учнем, урочисто проголосив Драгоманова «родоначальником партії Народной Свободы» («Свобода и Культура», Петербург, 15 мая 1906, № 7, ст. 513).

Ще видатніша постать з цієї партії, проф. П. Б. Струве, у своїх спогадах підкреслює, що за студентських часів «я уже бил усердным читателем произведений Драгоманова». Згодом, відійшовши від марксизму й ставши лібералом, він надавав Драгоманову «большое значение в истории русской политической мысли». (П. Струве: «Как я стал марксистом», «Русская Жизнь», С. Франціско, 23 апреля, 1948. Також англійською мовою у «Славонік Ревью», Лондон, 1934.).

Ще перед виходом першого тому «Сочинений» Драгоманова у Парижі 1906 р. П. Струве додав таке широкі, загальне окреслення його історичної ролі для Росії:

«Драгоманов — перший з російських публіцистів дав російській демократії широку й ясну політичну програму. Він перший різко й виразно вияснив російському громадянству зміст і значення конституційних порядків, особливо ж прав особи й основ самоуправління». («Освобождение», Штутгарт, 1905, № 72.).

Богдан Кістяковський умістив у 1905 році, під псевдонімом «Українець» (за прикладом свого шефа — Драгоманова), статтю тоді в незвичайно популярнім журналі «Освобождение» під назвою «Русские общественные партии и украинцы», рекордово підлабузницьку, в якій читаємо таке:

«Лише твори Драгоманова можуть нам допомогти знайти дійсно раціональні політичні програми, раціональну політичну тактику. Тут є на часі вказати на те, що Драгоманов завжди перестерігав перед зайвим протиставленням нас, українців, великоросам... Ми повинні пишатися близькістю до культури, яка безперечно матиме світове значення... Навпаки, ґрунтуючись на нашій близькості до цієї більш ґрандіозної культури, ми збільшуємо свої засоби... Досить, коли ми переймемося немилосердною ненавистю до російського самодержавія, головного спричинника наших нещасть. Російська ж радикальна та опозиційна суспільність — наш найбільший приятель» («Освобождение», 26 сентября 1905., № 77, с. 469-470.).

Треба мати на увазі, що в тій добі революційного піднесення, «Освобождение» користувалося величезною популярністю та надзвичайним авторитетом. Тому слід гадати, що в результаті спільної акції Струве-Кістяковський, під прапором Драгоманова, дуже значна кількість українців пристала до кадетської партії. Отже, якраз при допомозі авторитету Драгоманова. Пан Стахів — навпаки, скаржиться, що лише забуттям заповітів Драгоманова можна пояснити масову приналежність українців до московських партій.

До московських кадетів належав також і рекордовий драгоманівець, проф. Богдан Кістяковський, що протягом довшого часу був близькою особою до Струве. Паризьке видання «Сочинений» Драгоманова вийшло з передмовою першого й за редакцією другого.

Нарешті, сам довголітній лідер кадетської партії, проф. П. Мілюков у своїх спогадах, які в роках 1938-39 час від часу вкраплювались у його безконечну статтю про імперську амальгаму в паризькій газеті «Последние Новости», згадує про зустріч та знайомство, яке швидко перейшло в приятельвання, не зважаючи на значну відстань у роках, із Драгомановим улітку 1894 р. в Парижі. Зустрічі ці відбувалися скоріш усього в Сталь-Гольштейнів, великих приятелів Драгоманова, на «Ваграмці», як тоді називали помешкання Сталів на Avenue de Wagram. Згадуючи про це знайомство через 45 років, Мілюков з повним здивуванням навіть пояснює, що така швидка дружба зумовлена однаковим поглядом та переконань у нього з Драгомановим. Дещо пізніше йому довелося перебрати по смерті Драгоманова його катедру в Софії. Слід гадати, що й «Босфор та Дарданели» Мілюков рівно ж перебрав у спадщину по Драгоманову. У своїй праці «Национальный Вопрос», Прага, 1925 р., у найтяжчій та найнебезпечнішій для обстоювання московського імперіалізму хвилині, на сторінках цієї книги Мілюков знаходить для себе рятунок... звичайно, в цитаті з творів Драгоманова.

У кількох дрібніших московських партіях також можна простежити деякі, хоч і менші, як в кадетській, сліди впливів Драгоманова в партійних програмах та знайти присутність драгоманівців у цих партіях. От, наприклад, у народно-соціалістичній партії, проф. Одинець, паризький емігрант, який недавно вмер у Казані, проявив надзвичайно велику ознайомленість та пошану перед творами Драгоманова в своїх статтях та рецензіях на сторінках паризького журналу «Современные Записки». За Центральної Ради Одинець був міністром великоруських справ. А офіціоз цього міністерства — «Русский Голос», дуже часто містив статті драгоманівця Мих. Могилянського, що по припиненні кадетської центральної газети «Речь», тимчасово перенісся до Києва і тут він, на спілку з Б. Манджосом, накидався на Сергія Єфремова за зраду драгоманівських ідеалів федерації з Москвою. Особливо несамоовито розпиналися Манджос з Могилянським уже за гетьмана.

Аж, нарешті, у відповідь на настирливу федеративно-драгоманівську писанину «Русского Голоса» з

Мих. Могилянським, за спиною якого ховалася ціла кадетська партія з її народньо-соціалістичними сателітами, відомий український журналіст Піснячевський, був примушений зазначити: «Коли рідні Пилипи з конопель, як ось Мих. Могилянський, жалібно підтягують казанським сиротам «Русскаво Голосу», то мені хочеться щиро порадити рідним «невігласам»: Пилипи, поховайтесь в коноплі! Кожен день з писання російських каракатиць ми переко-нуємось, що пишеться «федералізм», а читається «баранячий ріг». («Відродження» ч. 156, Київ, 10 жовтня 1918.).

На превеликий жаль, Могилянські та Кістяковські тоді не в стані були зрозуміти такої простої справи, що солоденька драгоманівська федерація, це обман, фальш, брехня, самообман, що «з реалізації федерації» завжди вийде «баранячий ріг».

Так само й тепер, новітні могилянсько-кістяківські — М. Стахів, В. Дорошенко, С. Драгоманов, І. Лисяк, розпочинаючи публікацію драгоманівського збірника федералістичну пропаганду, не розуміють своєї власної двозначної ролі, цілком подібно до тієї, яку супроти України грав у «Речі» Мілокова та «Русском Голосе» Одинця — Могилянський, а в «Освобожденії» у Струве в Штутгарті 1905 року, грав Ї. Кістяковський, старанно приписуючи наново для Струве федералістичні рецепти з старих шпаргалів Драгоманова.

Велике зрозуміння програми Драгоманова 1884 року проявив давній московський народний соціаліст, проф. С. Мельгунов. Він кількакратно на сторінках своїх збірників «Русский Демократ» (зокрема в ч. 23, 1949 р.) зазначив, що вони приймають за свій федеративний обласницький проект Драгоманова з 1884 року. Вдурге про це Мельгунов нагадує в «Русском Демократе» 1950 р. (ч. I., ст. 26-27).

Коли ми пригадаємо собі, що писав Франко про цей ославлений драгоманівський проект 1884 р., то нам стане ясным, чому саме його так сподобав собі Мельгунов. Франко писав, що Драгоманов «не поважився покласти національний принцип основою ідеальної російської конституції, а силкувався замаскувати принципом обласних автономій, хоч відома йому конституційна практика в Австрії могла йому дати аж надто добре пізнати, що значить автономія області (територіяльної цілості) нерівнозначна з автономією національності».

Пишучи ці рядки, Франко без сумніву мав на увазі Галичину, що в Австрії тоді користувалася надзвичайно широкою автономією, яка українцям, однак, не приносила жодної користі, бо вся влада належала полякам, що гнобили українців. Це писав Франко у своїй, на жаль, дуже мало знаній, критичній студії про Драгоманова п. н. «Суспільно-політичні погляди Драгоманова». («ЛНВ», 1906, кн. 8., серпень).

Ще раніше Франко рівнож піддав знищуючій критиці цю драгоманивську »Вільну Спілку«:

»Драгоманов у своїм вірші «Гей, українець просить не багато!», старанно уникає всякого вислову, що міг би зраджувати якийсь «український сепаратизм», і для ухилення всякого непорозуміння говорить виразно «про краєву і людську свободу», про

те, що пізніше в «Вільній Спілці», було висвітлене терміном «свобода личности и автономия областей», з промовчанням автономії національностей і з перспективою, що одноплісна національно Україна розлетілася б на кілька «автономних» територій, де з різних випадкових причин український елемент мав би утруднену боротьбу за своє існування тим більше, що абстрактний термін «свобода особи, мови, друку» і т. д., зовсім ще не дає інституцій потрібних для культурного розвитку на національному ґрунті, а натомість дає тисячні способи сильнішому душити слабшого, як бачимо, Драгоманов зложив у тім віршованім політичнім трактаті справді свою «profession de foi» навіть із такими характеристичними для нього зворотами, як «краева і людська свобода», термін, яким він ще й геґель пізніше, в програмі «Вільної Спілки», силкувався не то транскрипувати, не то обминути ідею повної національної незалежності України. Не менше характеристичною для Драгоманова була назва зараз на чолі апострофи до «русина московського», що «ми не зломим з тобою союзу», хоч той «русин московський» ніколи не вважав свої відносини до України якимсь союзом і, значить, ніколи його не держував. (Франко: «Михайло Старицький», «ЛНВ», травень, 1902, ст. 60, 62, 63).

П. Стахів, на жаль, ухилився від такої багатотомної теми, як впливи Драгоманова на московські політичні та суспільні кола, начебто справді впливи цієї особи обмежилися вузькою територією між такими пунктами, як Коломия (Павлик) та Кобеляки (В. і Д. Дорошенки). Але це цілком безпідставне і навіть тенденційне звужування. Ми вже бачили, завдяки Іс. Мазепі, що через проф. Арабажіна впливи Драгоманова загниздилися серед колоній українських марксистів у Петербурзі. Але крім того, був там ще один ревний пропагандист драгоманівського культу, академік Овсянніко-Куліковський, що в 70-х роках їздив на побачення з Драгомановим у Женеви, та який ціле своє життя був під його впливом. Деякий час він не то вагався, не то підроблявся під українця (його розвідка про національне питання, «Украинский Вестник», 1906), але пізніше остаточно отаборився серед москалів. У своїх спогадах, виданих по його смерті, цей професор так окреслює Драгоманова: «Ні в якому сенсі він не був сепаратистом й нічогоісінко не було в нім «мазепинського». Він стояв за цілість і єдність Росії, високо цинив общерусскую культуру і не відкидав ані державного, ані культурного значення «общерусского» літературного «Языка». («Воспоминания», Петербург, 1923, с. 140-141).

Цей професор присвячує своїм розмовам та побаченням з Драгомановим дуже багато місця, але здається, наведених нами слів досить для того, щоб зрозуміти, чому панове — Граве, Мілюков, Струве й досі неназвані нами особисті, переважно паризькі, знайомі Драгоманова, з московських чи змосковщених кіл, як Сталь-Гольштейн, Ольденбурги, Вернадський та інші, що ним так захоплювалися та так з ним приятелювали. Це все належало разом із Драгомановим до тієї самої верстви ліберальних московських великодержавників. Для розкладу укра-

їнської національної свідомості, Драгоманов чіпляв, коли треба, маску українця. Але менше для «дурних хахлів». У своєму ж товаристві «русских людей», до яких належали безперечно дуже численні люди типу «папа турок, мама грек, а я русский человек», як Овсяніков (і сам Драгоманов), він цієї маски не потребував носити.

До речі, на людей, не зачеплених «русской культурой», він особливого вражіння ніколи не робив. Скоріше — навпаки. Це ми вже бачили на прикладі Навроцького та Бучинського. Франко теж дуже добре знав справжню ціну Драгоманову і, мабуть, дуже скоро побачив його наскрізь... Може лише запізно одержав можливість розкрити уста, бо лиха доля прибила його замолоду, через нещасливий процес 1878 року, до драгоманівського берега...

Хтось із польських мемуаристів розповідав у своїх спогадах про те, як під час частих традиційних зібрань різнонаціональної еміграції в Женеві, де мало не на кожних зборах конче мусів виступати з бессервісесерськими промовами Драгоманов, сеньйор польської еміграції д-р Врублевскі, незмінно кидав у спину починаючого промову Драгоманова згрідливу та дуже влучну характеристику цього останнього: «Паламар...»

Скарги Стахова на те, що над Дніпром впливи Драгоманова були значно слабші аніж у Галичині, не відповідають дійсності. А теревені про те, що нове покоління діячів, що появилось на арені на початку цього століття, «ледве знало Драгоманова», це дуже оригінальний винахід самого Стахова. Бо саме це покоління було прямо отруєне драгоманівщиною.

Можна на пальцях однієї руки перерахувати тих, кого не зачепили впливи Драгоманова. До таких нечисленних білих круків, крім Міхновського й Донцова, належали есдеки Дмитро Антонович, радикал-демократ О. Лотоцький, рано вмерлий хемік М. П. Вікул, може, ще В. Віднов, але ніхто з них, крім Донцова, не виступав прилюдно з критикою проти загально прийнятого культу Драгоманова.

Так само безпідставні заперечення Стахова, що через фатальний брак впливів Драгоманова так багато українців перебувало в рядах московських партій. Але ж саме через читання гостро антиукраїнських «Чудацьких Думок», українці національно-зневірювались та горнулися під прапори московських партій.

Вплив Драгоманова на утворення москвофільської соціал-демократичної «Спілки» (мало не «Вільної Спілки») стоїть поза всяким сумнівом. Роля затятого драгоманівця Тучанського в утворенні цієї групи, аж надто впадає в очі.

В самій московсько-большевицькій партії згадати хоч би такого Скрипника, про чию «Конституцію СССР» 1923 р., львівське «Діло», свого часу, писало, що на ній відбилось драгоманівство її творця.

Дуже численні ліберальні українці під впливом творів Драгоманова, двічі виданих Богданом Кістяковським у Парижі 1905-1906 рр. та у Москві р. 1908, саме завдяки цій лектурі лавами сунули до кадет-

ської партії. У Києві до неї належали м. і. Н. П. Василенко, В. П. Науменко, Полторацький, Григорович-Берський, Чолганський, Уляницький, Штейнгель; у Полтаві — Присецький, Мшанецький; Кухаренко в Костромі, Чубинський в Ярославі, Могиланський в Петербурзі... Всіх згадати не можливо.

До успіху кадетської партії серед українців чи малою мірою спричинилися й статті Б. Кістяковського на сторінках закордонного, але дуже впливового «Освобождения». Зрештою, партія кадетів саме й була та «руссіше фрайзінніге партай», яку планував Драгоманов ще в 70-х та 89-х роках XIX століття. Не даремно проф. Граве відразу по заснованні партії кадетів назвав Драгоманова «родоначальником» цієї партії. Тим більше, що на сторінках преси цієї партії так часто й прихильно говорилось про Драгоманова та його ідеї. Ми вже згадали раніше, проф. Граве просто проголосив Драгоманова за «родоначальника» цієї партії.

А на сторінках центрального щоденника партії кадетів, петербурзької «Речи», невтомно «подвізався» ретельний та моторний драгоманівець Мих. Могиланський. Петербурзький дуже впливовий місячник — «Вестник Європи», близький до кадетської партії, загально вважався від десятиліть цитаделю плекання культу Драгоманова. Але, мабуть, ще більшою мірою драгоманівці користувалися гостинністю не менше впливового московського журналу «Русская Мисль». Там дуже часто містила свої статті С.Ф. Русова, пізніше й М. Могиланський, аж, нарешті, під впливом драгоманівців Ол. Саліковського, Струве утворив на сторінках «Русской Мислі» цілий відділ під щиро-драгоманівською назвою «Пісьма о національностях і областях». Чого ви ще більше хочете?

Так само був надзвичайно гостинний і народно-соціалістичний місячник С. Мельгунова «Голос Минувшого» й дуже радо містив статті драгоманівців О. Саліковського та інших.

Славетне старо-народницьке петербурзьке «Русское Богатство» В. Г. Короленка, так само було притулком для статей Сергія Єфремова та Олександра Шульгина. На сторінках цього журналу р. 1913 М. Грушевський полемізував із знаним жидівським соціалістичним теоретиком Медемом на тему національно-персональної автономії. Ясна річ, що в усіх своїх статтях по цих журналах драгоманівці не забували й ширити ідеї свого шефа та співати йому славу...

У книзі однієї дуже поважної особи знаходимо таке підтвердження тут поданих відомостей: «С. А. Єфремов, А. Ф. Саліковський, А. Я. Шульгин писали в «Русском Богатстве». (Арнольд Марголін: Україна і політика Антанти, Берлін, 1922, с. 53.).

Бурцевське «Былое» також містило дуже багато, переважно архівних матеріалів про Драгоманова, статтю С. Русової про нього, «Автобіографію». (1906, № 8, Август) й інші. А дещо пізніше книга Яковлева-Богучарського: «Із історії політичної боротьби 70-х и 80-х годов» (Москва, 1912.) головним чином спричинилася до того, що Драгоманов раптом, на яких два роки, опинився в центрі уваги москов-

ської преси, зокрема грубих журналів, які навипередки, один перед другим, намагалися друкувати спогади давніх женеvських емігрантів про «Вольное Слово» Драгоманова та таємничу «Добровольную охрану» чи «Священную Дружину», що, конкуруючи з жандармами, і собі фінансувала женеvську пресу. (Див. В. Засулич: «Вольное Слово і еміграція», «Современник», 1913, № 6; Белокопский: «Земское Движение», 2-го изд. 1914; Шишманов: «Коституционный проект Шувалова, В. Европы», 1913. № 8; Дейч: «Рев. Движение в освещении жандармов» і багато інш). Драгоманівці — Хатченко (Кістяковський: «Страницы прошлого») та С. Єфремов з М. Поршем та кожен цінували про ізоляцію українських читачів від цих ревелій про таємниці драгоманівської редакційної скарбниці. Для цієї мети вони мали до диспозиції «Літ. Науковий Вістник» (Порш), «Раду» (С. Єфремов), «Украинскую Жизнь» (Б. Кістяковський) широко використовуваними ними в інтересах (чиїх??) затушовування історичної правди. Кістяковський мав до диспозиції ще й «Русскую Мисль» Струве.

Коли ж у Львові в рр. 1906-8 Франко видав листи Драгоманова з дуже негативною оцінкою ролі останнього в передмові до першого тому, то на сторінках марксіvського «Образования» (1908, № 10, октябрь) один з українських марксистів умістив дуже довгу й збентежену статтю з приводу такого незвичайного та несподіваного явища...

Ні, все це свідчить про те, що на Наддніпрянщині Драгоманов справді користувався незвичайно широкою популярністю. Що тогочасні діячі були не гірше Стахова з Лисяком знайомі з «Сочиненіями» цієї особи, це також цілком очевидно. Інше питання, чи вистачає для наших національних інтересів того «знання», яке мають Стахови та Лисяки чи мали Русова, Могилянський, Кістяковський та Саліковський?...

Нарешті, це все свідчить про те, що за традицією Драгоманова, ідучи до широко відчинених брам поступових московських часописів, драгоманівці не відокремлювалися, а «зливалися» з москалями. До цього власне й стремів Драгоманов, якого Стахів цілком безпідставно підозрює в бажанні відокремлювати українців в окремі політичні партії від москалів.

Дуже численним проповідям Драгоманова про потребу окремих українських партій не слід надавати особливої уваги. Перш за все тому, що за пляном його це мали бути москвофільські партії. А подруге тому, що вся ця пропаганда була роблена на перекір київській «Громаді», яка обмежувалася культурницькою працею й під впливом московських репресій уникала політики. А потрете тому, що він хотів стримувати молодь від революції.

У роках 1905-14 на Наддніпрянській Україні існувала українська преса, що, на превеликий жаль, майже вся без винятку була під впливом модерно-москвофільських ідей Драгоманова.

Київський щоденник «Громадська Думка», пізніше «Рад», був у руках видавця Є. Чикаленка та публіциста Сергія Єфремова.

Київський щомісячник «Нова Громада» (1906) містив захоплені статті С. Єфремова й ін. про Драгоманова. Одна з них п. н. «Політична спадщина Драгоманова» викликала сувору відповідь з боку Франка, що відповів на безкритичну саламаху Єфремова, присвятивши їй мало не половину своєї статті в «ЛНВ» (1906, VIII.) п. з. «Суспільно-політичні погляди Драгоманова». Так само й петербурзький соціал-демократичний місячник «Вільна Україна» був під впливом драгоманівців — Арабажіна й Порша (1906 р.).

Модерністичний місячник «Українська Хата» (1907-14) редагували Сріблянський (Микита Шаповал) та П. Богацький, обидва драгоманівці. Лише в останніх передвоєнних роках журнал, під впливом самостійницьких настроїв студентства, містить також статті Донцова.

«Літературно-Науковий Вістник» за редагуванням М. Грушевського (1907-14) став журналом «старих». Спочатку його пробували «відмолоджувати» драмами та романами Винниченка, але ця порнографія нарешті довела до того, що обурені читачі почали масово завертати журнал. Сам Грушевський ставився тоді невиразно-стримано до Драгоманова, але більше, мабуть, з особистих чи може з престижових причин. Та в кожному разі критики модерно-москвофільських ідей пророка з Женеви в «ЛНВ» за Грушевського не було, хоч саме тоді вона була дуже на часі, більше того, була вимогою часу. Натомість бачимо там виступ М. Порша в обороні, захитаної глосною дискусією про «Добровольную Охрану», репутації Драгоманова у рр. 1912-13... Порівнюючи з світлим часом редагування цього журналу Франком, доба Грушевського є не лише присмеркова, але навіть темна. За сплинення розвитку української політичної думки по революції 1905 р., першою мірою несе відповідальність М. Грушевський значно більше, як Чикаленко. Ці два українські пресові «лорди» занадто боялися кожної нової думки й не давали вивітрити західнім женеvським ідейкам Драгоманова.

Впливовий київський місячник «Наша Школа» був у руках давніх адораторів Драгоманова, як Русова й ін.

Марксіvський тижневичок «Слово» теж дихав драгоманівським духом. (Вал. Садовський).

Московський місячник: «Украинская Жизнь», також був цитаделю драгоманівства, першою мірою таки москвофільського (Селіковський, Хатченко-Кістяковський і навіть празький О. Бочковский).

Зрештою, й «Украинская Жизнь» містила гостропротимосковські публіцистичні виступи Донцова, але на її сторінках вони губилися серед справді імпульсанти маси писемних вправ драгоманівців. В одній тодішній статті Донцова: «Русский Либерализм і українское движеніе», Донцов писав: «Віра українців у російський визвольний рух була міцніша, мабуть, ніж віра некрасовського мужика у свого пана: «Вот приедет барин, барин нас рассудит...» («У. Ж.», 1912, № 4-6). Донцов бив на сполох, звертав увагу на безпідставність цих виплеканих Драгомановим сподівань та віри в російський лібералізм.

Драгоманівцеві Порш осторює в «ЛНВ» твердження Донцова: «Стаття вельми цікава, хоч і дуже спірна. Закидаючи українському громадянству віру в прихильність російського лібералізму до української справи, шановний автор, після аналізу сучасного російського лібералізму та його неминучої еволюції, приходить до того висновку, що майбутня Росія змушена буде порозумітися з поляками та що результати цієї згоди не лишаться без значення для українців» («ЛНУ», 1919, XI, листопад, ст. 397). Отак воно й сталося, через 8 років у Ризі Москва порозумілася з Польщею коштом України.

В дальшій своїй розвідці: «Русскій імперіалізм і українство», Донцов писав: «Від часів Драгоманова і до цього часу головна й найвизначніша частина політичної програми українства цілковито тотожна з програмою російського визвольного руху... Драгоманов намагався вбрати українські національні вимоги в загальноросійський мундир, радячи, напр., змагатися за автономію «на ґрунті не національному, а на державно-адміністративнім». («Укр. Жизнь», 1913, № 2, ст. 27). Донцов тоді провадив на шпальтах преси — «Укр. Студент», «Укр. Хата», «Дзвін», «Укр. Жизнь», «Дзєннік Петербурзькі» боротьбу за розгортання сепаратистичної проблеми. Геть від Росії — доки є ще час!... Тоді другий драгоманівець, Валентин Садовський, на це дуже «розважно» відповів: «Основний і найважливіший аргумент Донцова про неможливість для російського поступового громадянства зайняти сприяюче становище в українській справі і неможливість через це української спільної з ним акції, є рішуче недоведений. А між тим це твердження є рішуче для всієї аргументації; тільки доказавши, що становище українства в Росії і при теперішньому і при можливому в будуччині відношенні громадянських сил, є безвиглядне, можна думати про сепаратистичну програму». (В. Садовський: «Спроби нової національної програми», «Дзвін», Київ, 1913, XII, грудень, ст. 501-02).

Драгоманівці-есдеки — Садовські і Порші, не дали розторопити скрижалів драгоманівських заповітів й лишилися при «старій програмі», проявом чого було те, що вони виключили (чи завісили в правах) Донцова з партії... А р. 1917 ми бачимо цього Порша в ролі військового міністра Центральної Ради, який згідно з заповідями Драгоманова, в грудні 1917 р., демобілізує українську армію... А трохи згодом, в січні, мало не відмовляє післанцеві з-під Крут видати запас набоїв, бо «пан генсекретар військових справ не мають часу — вони ще не обідали...».

Тоді ж, ще перед першою світовою війною, Донцов видав на тему конечности відриву від Росії брошуру: «З приводу однієї ересі», (К. 1914). Її також наші драгоманівські амфітріони «взяли на багнети». Хоч один рецензент, на сторінках «Української Житні», мелянхолійно визнав: «В реальній дійсності більше фактів промовляє за автором (Донцовим) і проти нас...».

Крім згаданих численних «храмів» слави М. П. Драгоманова, було ледве кілька малопоширених та

невпливових часописів, які трималися осторонь від галасливих та метушливих драгоманівських майданів і вулиць.

До таких належав петербурзький самостійницький «Український Студент», властиво, скорше не періодичний збірник, ред. Олександром Ковалевським, інколи з виступами Донцова все на ту саму тему — геть від Москви.

Селянський «Сніп» Миколи Міхновського теж тримався з боку від загального ярмаркового драгоманівського голосу. Але Міхновський співав славу іншій великості — М. Грушевському. Згодом, в роки революції, цей останній чорною невдячністю відплатив за це Міхновському...

Соціал-демократичний місячник «Дзвін» за короткий час свого існування (1912 — червень 1914), коливався між сепаратизмом Донцова, статті якого деякий час містилися переважно в порядку дискусії та між драгоманізмом Валентина Садовського й Левинського. Зрештою, і московська «Українська Жизнь» містила дуже гострі, як і завжди, проти-московські виступи Донцова. Але остаточно «Дзвін» залишився «кляси́ком» драгоманізму з Садовським.

У петербурзьких спогадах Лотоцького читаємо, що в останні роки перед першою світовою війною Ол. Шульгин в університетським гуртку українознавства займався студіюванням творів Драгоманова та пропагував ті самі студії й по інших школах... «Високошкільний гурток українознавства студіює Драгоманова політичний максимум, на який погоджувався гурток українознавства, це — досліджування політичного світогляду Драгоманова...» «Читалися реферати про Драгоманова, як ученого й політика, взагалі Драгоманову присвячували реферати в Петербурзі майже щороку». («Сторінка Минулого», том II, Варшава, 1932, ст. 69, 113, 323). Напевно те саме діялося й по інших менших та більших осередках зкупчення української інтелігенції, лише не знайшлося інших мемуаристів, крім Лотоцького, щоб це зберегти для нащадків.

Рухливе видавництво «Криниця» в Києві в ті роки заповідливо перевидавало найголовніші проти-українські памфлети Драгоманова, як «Шевченко, українофіли та соціалізм» та інші.

Дуже дивно, що шановний пан М. Стахів це все вперто ігнорує. Все ж сподіваємося, що на майбутнє він обмежить свої досліди про спасенність впливів Драгоманова краще знаними йому межами королівства Галиції та Льодомерії.

У київських книгарнях у рр. 1905-14 було повно всіляких видань Драгоманова — жєневських, київських, львівських, паризьких, московських, казанських — яких тільки хочете. З-поза скла вікон — зловісна борода та зловірожі очі, з-під грізно насуплених брів, лякали малих відвідувачів українських книгарень, яких інколи батьки приводили з собою, особливо провінціями. Перед вікнами на вулиці можна було почути й таке:

— Тату, ти ж казав, що це українська книгарня,

а чого ж тут цей лихий бородатий москаль у вікні?

— Та цить, який це москаль!

— Ну то кацап.

— І не кацап. Це ж наш українець.
— А чому він такий бородатий. То ж москалі бородаті.

— Відчепися!

— Тату, ти ж кажеш, що то москалі бородаті, а цей теж бородатий. Який же це українець?

Або:

— Мамо, а звідки оцей кацап отут узвся?

Мабуть, сама парадна, хоч і програмово до «Вільної Спілки» з москалями пристосована, москвофільська борода Драгоманова збуджувала дитячу чуйність й викликала таке відштовхуюче враження. Зразок того, що П. Струве назвав тоді «національним отталківанієм...» Бо, напр., Нечуй-Левицький на обгортках «Баби Палажки» з маленькою малопомітною борідкою здавався якимсь здавна знайомим дідушем з села чи передмістя. На портретах Шевченка, Коцюбинського, Франка з приємністю спочивало втомлене око. А рожевий Грушевський, з портрета Труша, здавався навмисне привітним, а золота борода здавалася не справжньою, а прицепленою.

Те саме було й у крамниці «Київської Старини», і в Череповецького, і в Самоненка, і в «Криниці» й почасти у Л. та Вл. Ідзіковських... На пустельній Безаківській, широчезній Фундуклівській та на велелюдному Хрещатику... Всюди вас вітала давно набридла старомосковська приказна «метьолка», щоб її розірвало.

Отже, можна уважати баєчки п. Стахова про упадок впливів чи просто недостачу ознайомленості з женецькими ідеями Драгоманова понад Дніпром в ХХ ст. — за виссані шановним доктором із пальця.

А його твердження про те, що «дозрівання партій та їх членів часто прибирало на Наддніпрянській Україні форму повороту до Драгоманова» (ст. 60) — вимагає спростування й малого доповнення.

Один такий випадок справді відомий. Але трапився він не там, де каже п. Стахів, а таки в самій справжній Льодомерії. Професор Степан Томашів-

ський, колишній представник Західної Української Республіки на паризькій мировій конференції в рр. 1919-1920, що у співробітництві з ще кількома такими, як він сам, членами драгоманівського ордену, штовхнув Українську Галицьку Армію в листопаді 1919 р. на капітуляцію перед денікінською грабь-армією, з пошани перед, ще самим Драгомановим, уросною «солідною» Росією. (Т. зв., на жаргоні драгоманівських змовників — «престойною Россеею», яку мала для них заступити грабь-армія).

Цей професор справді 1925 року кинув у Львові клич: «Назад до Драгоманова!». Він же почав у Львові видавати двотижневий журнал під назвою: «Політика».

У статті Томашівського: «Драгоманов і молодь», читаємо такі, за виразом В. Дорошенка, спасенні думки:

«В моменті глибокої кризи національної думки, коли найновіша верства української молоді шукає своїм думкам і змаганням нового шляху, коли піднімаємо клич: «Назад до Драгоманова!», чей же добре буде пригадати дещо з його думок про завдання молоді, зокрема про її відношення до політики. («Політика», 1925, ч. 3)

У статті цього ж автора: «Драгоманов і Галичина», читаємо: «Ще й сьогодні українське громадянство у національно-політичній самовихованню не може нічого розумнішого почати, як пізнати краще політичні думки Драгоманова». («Політика», 1925, ч. 5-6).

Про такі явища, як оце з Томашівським, один уважний спостерігач українського життя, проф. Ол. Лотоцький, при всій обережності, давно вже визнав, що лихо полягає в тім, «що драгоманівські ідеї — ідеї певного етапу політичної думки — так і заковтєні в деяких одбочинах українського політичного світогляду, подекуди костеніють і досі». («Сторінки Минулого», т. II, ст. 306).

(Далі буде)

М.

3 НАГОДИ ЮВІЛЕЮ КНИГИ ДЕ КЮСТІНА (Продовження)

У листах де Кюстіна до його німецького приятеля, письменника Фарнгагена фон Ензе, знаходимо деякі цікаві згадки про книжку маркіза.

Ще довго перед появою книги написав маркіз до Ензе 31 липня 1841 року з Евіяну в Савої, що він вирушає за три тижні на десять місяців до Італії, «після чого хочу повернутись до Парижу, щоб надрукувати мою Росію».

Дня 7 березня 1843 р., він пише з Парижа до Ензе:

«Моя Росія появиться за півтора чи два місяці. Боюсь за неї. Це така одноманітна країна, що потрібно мати більше хисту, ніж я визнаю за собою, щоб не нудити читача, примушуючи його мандрувати там протягом чотирьох томів. Шкодую, що я накинув на себе подібне завдання. Тема постачає багато важких міркувань, але мало описів. Це жаліве, бо який читач не уважає себе більшим філософом від свого автора?»

Лист з Біберіху в Нассау, 9 липня 1843 р., до Ензе передає атмосферу великого, хоч багатьма оспорюваного успіху книги:

«Коли доводиться писати 90 листів про те саме та відповідати тим самим критикам відмінними висловами, хоч завжди тими самими доказами, то ви зрозумієте, мій шановний та видатний друже, що це приятелі завдають прикрість, а байдужі поправляють справу. Ці останні мають право бути незносними, і вони цим користуються. Вони принесли мені успіх, якого я не очікував, та до якого я зовсім не звик. Декілька ворогів закидають мені невдячність: «Бути так добре прийнятим і говорити так кепсько про людей!» Я відповідаю, що якщо б я був кепсько прийнятим, то був би ще менш вільним. Це приводить до висновку, що слід бути цілком неприйнятим, щоб дозволити собі на відвертість. Це безглуздя. Велике число людей признає мені рацію та

підтримує те, що слід назвати моєю сміливістю. Я не потребую жодної підтримки для того, щоб висловлювати те, що вважаю за правду. Книга, хоч у чотирьох томах, виправдана за два місяці. Я вже змушений турбуватися другим виданням, в якому зроблю багато поправок. Кілька витинків і переносів, щоб уникнути, оскільки можливо, повторень, які викликаються жанром подорожі. Системою книги є правда навіть у формі. Я міг би зробити трактат про деспотизм, відокремлено від подорожі. Стиль, однак, був би менш жвавим. Описи без міркувань показали би занадто сухими й трактат став би нудним та важким, позбавленим різноманітності, яку надають міркуванням описи. Коротко, я зробив те, що міг. Сподіюсь, що ви вже давно дістали ваш примірник. Я переслав вам один з перших, які я міг видерти від мого книгара, що вражений швидкістю продажу, не мав змоги піти на зустріч домаганням усіх покупців. В Парижі було повно москалів, що напосілись кричати як орли, чи скоріше герготити наче гуси. Можете собі уявити, що то за шум учинився!!! Вони примусили всіх читати мою книгу. Корейф переклав багато уривків з коректурних відбитків й вони мають бути видрукувані в однім часописі в Липську, якого я не міг дістати. Я продав один примірник коректурних відбиток одному англійському книгареві, який мав видати повний переклад у Лондоні в той самий час, коли оригінал поступив у продаж у Парижі. Політичні міркування лякають літературні журнали у Франції, однак, «*Journal des Debats*» поважно обговорюватиме книгу. П. Перне, чий історію ви побачите у 4-му томі і який є тепер редактором «*Revue independante*», написав мені, що запевнить мені справжнє визнання, але моя книга така католицька, а його журнал такий революційний, а найбільш такий антихристиянський, що я гадаю, що політичні міркування переважають над його почуттями.

Від шести місяців я живу в самотньому місці, що його я потребував у висліді моєї втоми. Мені неясно пишуть, що успіх все росте в Парижі, але цей успіх першої хвилини мене ніяк не задовольє. Ця блискуча курява швидко спадає додолу й не перешкоджає забуттю. Я хотів би знати про враження від книги за кордоном, а найбільше в Петербурзі. Чи ви маєте якусь можливість сповістити мене про це? Потрібно бути дотепним, щоб судити про книгу, чия форма є постійно в суперечності до змісту: форма є легка, розпорошена, зміст є поважний. Це вже досягнення із сторони читача, якому на протязі чотирьох томів кажеться: «Даю вам мої ідеї, розгляньтесь у моїй книзі». Я досяг цього. спочатку через те, що я бавив паризьку суспільність, яка нічого більше не вимагає. Але пізніше прийде черга на критику».

В наступному листі до Ензе з того самого Біберіху, з дня 27 липня, Кюстін багато пише про свою книгу, відповідаючи на критичні зауваження про неї, які йому надіслав Ензе. Дуже важливі рядки знаходимо в постскріпті у листі до Ензе з дня 7 серпня 1893 р. Там читаємо: «У хвилині, як я запечатував мого листа, я одержав повідомлення з Парижу, в якому мене сповіщають, що мій твір є

причиною неласки, усунення та заслання до віддалених провінцій Росії баронки Фредерикс, сестри Ігнатія Гуровського та близької приятельки цесарєвої, як також про заслання на Сибір Адама Гуровського та про багато інших окремих переслідувань, що ними імператор не побоявся жорстоко справдити суворість моїх спостережень. Як він читав мою книгу, він не відчув, що в ній було значно більше моєї інтуїції в тому, що йому здавалося образливим, ніж розшуків і пояснень зібраних із усних переказів? Я значно більше вражений тим, що я відгадую, ніж тим, що мені кажуть і мені доводять та доводять світові, що я відгадав цілком правдиво. Якщо це має бути доброю політикою, то нехай живе кепська! — Ви є в стані знати правду про ці особисті помсти. Будь ласка, витягніть мене з непевности, якщо можете. Ніщо не завдасть мені більшої прикrostи, як почуття, що я спричинився до справжнього нещастя, в надії, ой леле! занадто розпливчастій принести неокреслене добро. Навіщо здалась російська поліція, коли їм не відомо про те, що я не бачив майже нікого в Росії, крім двору під час великих прийнять, що я жодним способом не комунікувавсь з Адамом Гуровським, ані листовно, ані особисто. Ту сумну новинку принесли поляки через Париж. Маю надію, що вона є фальшивою.

Ось Балзак покликаний мене спростувати. Це є початок війни, але я не хочу її провадити. Моїм наміром було піднести перший крик. Другі придуть згодом, щоб провадити напад далі. З мене досить, що я їх остеріг».

У листі до Ензе, з 20 січня 1844 року, з Парижу Кюстін м. ін. пише: «Я боявся друкувати перше видання, щоб книга не впала, як камінь у воду. Я побоювався звинного мовчання людей, що на них я нападав і тепер їхній незручний гнів переступас всі мої сподівання...».

Так само в листі з Парижу, 24 лютого 1844 року, він пише: «Моє друге видання, завдяки спростуванням москалів, було розхоплене неначе чудом». Поруч з цим він відмічає знову діяльність російського посольства в Парижі, яке мало великий вплив на тодішні паризькі часописи, чи щонайменше на більшість з них. Так само, як це твориться і тепер. З цієї нагоди Кюстін пише кілька рядків про всюдисущість московських пазурів: «Що за потужність та яка політика! Коли царі засядуть у Візантії й удаватимуть, що хочуть трактувати з Римом, світ скаже, що я сказав правду, кидючи першим криком на сполох! Між іншим, невигодами волі друку є те, що країни, в яких вона панує, без контролю стають ареною, де гроші ворожих держав нацьковують газети, що стають відкритими трибунами для баламутів, які діють в інтересах чужини. Між зловживанням, свободою і деспотизмом, що станеться з Європою?».

«Слід жалкувати, що листів Фарнгагена (до Кюстіна) майже цілковито немає» — пише Людміла Ассінг, видавець листів Кюстіна до Фарнгагена, та племінниця останнього*).

*) *Rettres du Marquis A. de Custine a Varnhagen d'Euse et Rahel Vainhagen d'Euse. Bruxelles. 1870, p. VI.*

Але з листів Кюстіна видно, що його німецький приятель не згоджувався з його поглядами на Росію й частіше писав про це Кюстінові. Зрештою, цей приятель сам у Росії ніколи не був і знав про неї лише із «своїх студій».

XIX

В кінці свого «резюме з подорожі» Кюстін досить докладно розповідає про свою зустріч з Чаадаєвим, не називаючи його, зрозуміла річ, по імені.

Швейцарський вчений, А. Шельтінг вважає, що: «Так Кюстін не лише виніс на форум Європи самий випадок з Чаадаєвим, як приклад пануючої в Росії неволі для сумління і думання, але також виклав перед широкою громадськістю Західної Європи та поставив там до обговорення історичні і релігійно-філософські думки Чаадаєва про духовно-культурну відмінність Росії від Західної Європи. Він оцим зробив саме те, чого завжди бажав собі Чаадаєв».

Таким чином, завдяки книзі Кюстіна «всеросійський скандал», що стався в жовтні 1836 року у висліді надрукування московського перекладу «Філософічного листа» Чаадаєва в журналі «Телескоп» Надєждіна — розрісся в скандал всеєвропейський. . .

Французький католицький дослідник, Шарль Кене, перший звернув увагу, що філософія історії Чаадаєва, зокрема у сфері протиставлення Росії до Європи, так би мовити, у вигляді книги Кюстіна «Росія в 1839 р.», що видана в Парижі, 1873 р., появилася тоді втретє. (Перший раз Чаадаєв виклав свої погляди у формі рукописного листа французькою мовою, 1829 р., вдруге перший філософічний лист появилася в жовтні 1836 р., у перекладі на московську мову в журналі «Телескоп» у Москві). Але цим разом дістала вона загальноєвропейський відгук. (Шельтінг, ст. 64).

По появі книги де Кюстіна негайно закричав тогочасний петербурзький уряд, для якого, за висловом Шельтінга: «аж ніяк не було байдуже, що думає закордон про нього та керовану ним країну. Зокрема, цей уряд не був байдужий супроти поглядів впливових письменників».

Як пише Шельтінг, перші відповіді появились у Парижі та походили від урядово для того призначених агентів з російської дипломатичної служби. Як об Толстой, який мав за завдання стежити за кордоном за появою книжок про Росію, написав ще того ж самого року аж дві брошури французькою мовою. Слід припускати, що ці взірці толстовської прози не багато промовляли до тодішніх західноєвропейських читачів Кюстіна. Через це, ще один урядовець місії петербурзького уряду в Парижі, поляк та католик, Ксаверій Лабенський, написав того ж року «Слово про твір п. де Кюстіна» французькою мовою. Це «Слово» вийшло другим виданням ще раз через два роки та було видане в перекладах на німецьку і англійську мови. Так само урядовий публіцист Палкіна, Н. Греч, написав московською мовою спростування, яке, крім того, видали у французькому і німецькому перекладах. Урядовець московської місії в Мюнхені, Теодор Тютчев, змосковщений нащадок флорентійських патріциїв Сіуссі, також і собі приєднався до цього толстовського

фонду чи пак «толстовського хору» французькою брошурою п. н. «Лист до п. д-ра Кольба» (1844), що спочатку був уміщений на сторінках часопису «Augsburger Allgemeine Zeitung». З усієї цієї урядової прози до читання надавалася лише брошура одинокого Лабенського, що, до речі, ніколи не був фаховим прозаїком, бо до того часу займався виключно віршованими вправами французькою мовою та видав чотири збірки чи томи французьких віршів власного виробу.

Крім цих московських шпигунів, Як об Толстой був аж занадто явний шпигун, а ексцелент Греч стояв у безпосереднім зв'язку з третім відділом Палкінської канцелярії (Лемке: Ніколаєвські жандарми і література, ст. 143-150) та інших представників петербурзького урядового світу, Толстому пощастило змобілізувати на фронт проти Кюстіна одного напівемігранта, Івана Головіна, ліберального публіциста, що від довшого часу мешкав у Парижі. Толстой доніс на Головіна шефові жандармів Бенкендорфу й Головін дістав наказ повернутися до Росії. Щоб добитись скасування цього наказу, Головін також написав спростування на книгу Кюстіна, видане французькою мовою 1843 року. (Лемке, 555-572, Анненков: «Літ. Воспоминания», 1909, ст. 305).

Шельтінг вважає, що ця енергійна урядова літературна пропаганда була викликана міркуваннями престижевого та кредитового характеру. Чужоземні кредитові установи уважно стежили за внутрішнім становищем у Росії та за всіма ознаками незадоволення, можливої революції або загостреної реакції, що могли б зменшити кредитоздатність російського уряду. Цілком природно в Петербурзі намагалися всіма засобами боротися проти впливу творів, подібних до листів де Кюстіна. Як подає знаний тогочасний критик, Сент Бев, петербурзькі урядові кола мали намір впрягти до цієї справи ще не когонебудь, а самого Оноре де Бальзака. Але не можна цілком певно встановити, чи справді Бальзака уряд Палкіна впустив тоді до Росії, як це твердить Сент Бев, на те, щоб зробити з нього «урядового заперечувача п. де Кюстіна». Проте, здається, дипломатична місія в Парижі натякнула міністерству закордонних справ в Петербурзі, що слід використати велике грошеве запотребування Бальзака, що подорожував тоді по Росії (він залишив палкінський райх в жовтні 1843 р.) в напрямі заперечення де Кюстіна. У відповідному зверненні місії до міністерства читаємо: «Приходячи на поміч потребам п. де Бальзака в грошах, було б, мабуть, можливим використати перо цього автора, що ще зберігає певну популярність тут, як також в Європі взагалі, щоб спонукати його написати заперечення ворожого та наклепницького твору п. де Кюстіна». (Al. V. Schelting: Russland und Europa, с. 337-339, Alfred Dumaine: Le Marquis de Custine et la Russie, La Revue de Paris, 1922, 1 Fevrier, p. 496-497; J. W. Bienstock: Dostoievski et Balzac, Mercure de France, 1924, 1 Decembre, p. 420; Charles Quenet: Tchaadaev et les lettres philosophiques, Paris, 1931, p. 298).

Зрештою, натяки на спроби притягнення москалями Бальзака до виступів проти Кюстіна знахо-

димо і в листах останнього до Фарнгагена фон Ензе, на превеликий жаль, на згаданих та не використаних навіть в таких капітальних працях, як Кене та Шельтінга.

У листах Кюстіна до Фарнгагена фон Ензе знаходимо й мальовничу згадку про появу петербурзького шпигуна Греча в Парижі: «Брошура п. М. Греча, перекладена на французьку мову, щойно вийшла. Цей персонаж був дивно анонсований у Парижі. На дверях усіх, бодай трохи знаних осіб, причеплено було картки з іменем Греча, та нижче: «Великий російський шпигун». Він скаржиться на цей наклеп, але спробуйте знайти винного! Було багато сміху, а в цій країні сміх завжди є зброєю». З листа Кюстіна до Фарнгагена Ф. Ензе з Парижу, 20. січня 1844 р. *Lettres du Marquis de Custine a d'Ense*, р. 472).

XX

В своєму листі з дня 9 липня 1843 р. до Фарнгагена Кюстін запитував: «Я хотів би знати вражіння від книги за кордоном, а головню в Петербурзі. Чи ви маєте яку можливість повідомити мене про це?».

На жаль, листи Фарнгагена до Кюстіна до нас не дійшли, тому і відповідь його на ці запити невідома. Але певну відповідь на ці питання знаходимо натомість у книзі Мих. Лемке «Нікалаєвські жандарми і література 1826-1855». (Изд. второе С. В. Бутина, С. Петербург, 1909, Ст. 141-152).

Лемке, скориставшись нагодою ліберального подуву за короткого урядування міністра внутрішніх справ кн. Святополк-Мирського, одержав 1904 р. дозвіл переглянути архів третього відділу канцелярії його величності, і знайшов там листування в справі книги Кюстіна. Давмо, отже, слово цьому дослідникові. Лемке пише:

«На початку 1843 року в Парижі вийшла книга маркіза де Кюстіна — «*La Russie en 1839*», в якій автор, аристократ, консерватор та великий католик, змалював Росію такою, якою він її побачив під час свого побуту там протягом кількох місяців 1839 р. Маркіз вирушив до Росії, щоб знайти там аргументи проти конституційного правління, а повернувся до Франції сторонником конституції... Навряд, чи яка інша книга про Росію, видана за Ніколая I-го в Європі, так прославилася і так роззлостила російського царя та його двораків. Кюстін промовляє дуже спокійно, з поважними доказами, а тому заперечувати його тяжко. Я не спинятимусь на переказі цілого змісту його книги, а наведу лише кілька рисок, запозичуючи їх з розвідки п. Тарле (С. Тарле: «Самодержавіє Ніколая I-го і французькое общественное мненіє», Білое, 1906 р., чч. 9 та 10).

Вже з перших днів перебування в Петербурзі, Кюстін зрозумів, що «російський уряд — це стан облоги, який став нормальним станом суспільності». «Російський спосіб правління — це абсолютна монархія, прикороочувана вбивством». Усе пригноблене, боязко тулиться, все понуре, все мовчазне, все сліпо кориться невидимій палці. «Тупа і залізна дисципліна касарні скувала всіх та все». «Я неначебно бачу тінь смерті, що нависла над цією частиною світу». «Я міркую над цими подіями (заслання не-

покірних селян цілими селами на Сибір — М. Л.) та про силу інших жорстокостей, більше або менше таємних, які щоденно доконуються в глибині цієї величезної імперії, де віддалі однаково сприяють заколотам та репресії, то я починаю ненавидіти країну, уряд, усе населення. Непоборно важке почуття охоплює мене і я думаю лише про те, як би втекти». Ніколай I заявив Кюстінові: «Деспотизм ще існує в Росії, бо він складає істоту мого правління, але він є в згоді з генієм нації». Як маркіз довідався про ставлення Ніколая I-го до дітей декабристів, він створив для себе свій остаточний погляд на нього: «Немає більше хитань, немає більше непевности, для мене суд над імператором Ніколаєм, нарешті, відбувся. Він — людина твердої вдачі та волі, й це конечно, щоб стати в'язничним доглядачем третини земної кулі. Але в нього немає великодушности, про це мені добре свідчить ужиток, що його він робить із своєї влади...».

Щоб знати, як поставилася до книги Кюстіна поступова частина суспільства, послухаймо, що сказав про неї Герцен:

«Без сумніву, що це найцікавіша та розумна книга, з написаних чужинцями про Росію. Є помилки, є багато поверхового, але є справжній хист мандрівника, спостерігача, глибокий зір, що вміє схопити образи, що вміє по кількох зразках відгадати масу. Найліпше схопив він штучність, що вражає на кожному кроці, та вихваляння тими сторонами європейського життя, які в нас тільки й є на те, що на показ. Є вислови вражаючої влучности: «*un empire de facades... La Russie est policee non civilisee*» та ін. Він глибоко відгадав вдачу суспільности, змалюючи іронію та смуток, пригнобленість та сваволлю. Він оцінив народню вдачу — це велике досягнення... Тяжезний вплив цієї книги на росіянина: голова хилиється додолу й опадають руки; і боляче через те, що відчуваєш правду, і прикро, що чужий доторкнувся до болючого місця, і даруєш йому за багато речей, а найбільше за любов до народу» (А. І. Герцен: «Сочиненія», изд. Павленкова, VI, 88-89).

Анненков писав, що в Росії, «хоч книга була суворо заборонена, одначе. її всюди читали» («Лит. Воспомініня»).

До цих даних Лемке-Тарле додамо, що сам редактор «Москвитянина», московський професор — історик М. П. Погодін занотував тоді у своєму щоденнику: «Прочитав цілу книгу Кюстіна. В ній багато жакливої правди про Росію. За змалювання вчинків деспотизму, для нас непомітних, я готовий до землі клонитись перед автором».

Так само й фрейліна петербурзького двору та дружина тверського губернатора, приятелька Пушкіна та Гоголя, відома Смірнова-Россетті, прочитавши книгу Кюстіна, писала з Баден-Бадену до Жуковського, що також своїм звичаєм перебував десь у «своєї» Німеччині: «Ай да матушка Росія... Кюстін прав...».

Але дамо знову слово панові Лемке: «Зрозуміло, так міг поставитись до книги лише невеличкий гурток. Величезна частина тих, що мали можливість

довідатись про неї, обурювались, не згадуючи вже про Ніколая, що, прочитавши, кинув її на підлогу й сказав: «Моя провина, навіщо я розмовляв з цим негідником!... Та що цікаве, обурювались не за брехню, якої не бачили, але за правду, висловлену так просто чужинцем. Жуковський казав, що «Нападати потрібно не на книгу, бо в ній багато правди, а на Кюстіна». Тютчев, що написав з приводу книги окрему брошуру, в якій гостро висловився про Кюстіна, не міг, однак, не визнати, що боронити Росію можуть лише люди, що через надмір ретельності можуть поквалитись піднести парасолу, щоб закрити від денної спеки верх Монтблянку!...»

Далі Лемке починає, нарешті, використовувати листування з таємно-жандармського архіву: «Звичайно, уряд дивився на справу інакше (як Тютчев) та подбав випустити силу різноманітних спростувань. Вже Яков Толстой написав два: під псевдом Яковлева та друге за своїм графським підписом. Він перший сповістив жандарма Дубельта про вихід книги. Йому доручили відповісти, як він сам уважатиме за відповідне. Потім старший радник міністерства закордонних справ Лабенський випустив книгу, видану в Парижі двічі французькою мовою, в Берліні німецькою та в Лондоні — англійською.

Приклав свою руку до оборони Росії й Нік. Ів. Греч, славетний побратим Булгарина. Про це я й хочу розповісти, докладно використовуючи дуже цікаву (архівну) «справу».

31-го липня, 1843 р., ексцеленція Греч пише з Гайдельбергу до Дубельта велике щирошпигунське послання, де м. ін. читаємо: «Найліпші наміри та вчинки нашого уряду підпадають тут кривим пересудам та злословним зауваженням часописів. Складають та поширюють їх, здебільшого, жиди хрещені та нехрещені, які запосіли німецькими журналами. Вони зlostяється на Росію переважно через те, що митниця на суходільнім кордоні Пруссії не перепускає їхньої контрабанди. Я переконався, що це головна причина злоби та ненависти супроти Росії».

Далі Греч одразу переходить до книги Кюстіна, маючи на увазі добре заробити на її спростуванні.

«З книг про Росію, що вийшли останніми часами, найогиднішим твором є книга падлюки маркіза де Кюстіна. Гідне зауваження, що вона у Франції не викликала майже жодного вражіння... (Все це нісентниця А. Ів. Тургенєв рішуче зазначав: «Книгу читає ціла Європа», «Остафевський Архів князей Вяземських», IV, 256. — прим. М. Лемке) з тієї причини, що в безлічі щоденно нових книг усе в Парижі губиться. Рідко яка книга проживе там три тижні: все тоне в безодні забуття. Але тут, у Німеччині, ще книгу довбають та передовбють, говорячи: чому її не спростовуєте».

Дальші рядки з цього листа Греча, який безперечно становить верх московського епістолярного мистецтва XIX ст. (як листи Грозного до Курбського загальноно вважаються вершком московського лицемірства XVI ст.) наводимо незрівняною мовою первотвору:

«Ваше превосходітельство! Заставьте за себя вечное Бога молить! Испросите мне позволение розобрать

эту книгу: я напишу разбор ейо как можно основательнее и хладнокровнее; бес труда и маленшей нятяжки докажу я, что все приводимие Кюстиним Факти и дела суть суцная ложь... ради Бога, разрешите, не посрамлю земли руския... Что не станет в уме и таланте, то достанет пламенная моя любовь к государю и атечеству!».

Праця кипіла... 24-го серпня хитренький змоскалізований чех Греч пише Дубельтові: «Не очікуючи відповіді Вашої на лист з 31-го липня, я кинувся до розгляду книги Кюстіна, довершив його й долучаю при цьому...»

22-го вересня Дубельт відповів Гречові, що він читав Бенкендорфові Гречів архитвір та що Бенкендорф щиро дякує ексцеленції та повертає рукопис протикюстінської грамоти, яку потрібно «отпечатать особними брошюрами на немецком і французском языках для распространения за границею сколь возможна в большем числе экземпляров».

Саме в день відіслання цього листа, була одержана від Греча пропозиція писати проти католицтва в Росії, та взагалі створити під його ще наглядом, звичайно, добре оплаченим, кадр письменників для оборони Росії. Дубельт відповів Гречові 25 вересня, що його шеф, Бенкендорф, цілком схвалює намір спростувати книги та статті проти Росії. Добре було б, коли б і інші літератори — але самі по собі стежили за цим та спростовували. Але шукати таких письменників та мати їх під своїм впливом не личить гідності петербурзького уряду. Вибравши таких агентів, як у Парижі Толстой та в Німеччині барон Швейцер, уряд зробив усе, що можна було зробити...».

Лемке додає, що уряд, очевидно, уважав, що нема пощо утримувати за платню зграю агентів-літератів. Замовлені з Росії примірники книги Кюстіна наказано було повернути назад за кордон.

8-го жовтня Греч пише до Дубельта з Парижу: «І так я успел усердним трудом своїм угодить поштенному графу! І так может быть усердіє майо будет пріятно Государю нашему Атцу і Благодетелю!». Далі Греч дає до зрозуміння, які витрати він має з перекладом та друком антикюстінської грамоти. Нарешті, він сповіщає, що знайшов «хорошаво чело века», що за «хороші» гроші готовий продовжити протикюстінську акцію ще далі. Це драматург Оже, що давніше замолоду був три роки юнкером в гвардії в Росії, яку через грошові труднощі мусів кинути... Оже «помнить і сердечно любіт Россеею. Прочітав книгу Кюстіна, он весною поривался в Россеею, чтобы там на месте ізаблічить падлеца. Ми затеваем с ним написать воевиль: «Voyage en Russie» і виставить Кюстіна на посмеяние всему Паріжу. Сoderжатель театра «de la porfe Saint Martin» беріются дать ету пйесу, но і тут нужно будет подмазать: Паріж хуже нашево ніжнево земскаво суда, бес денек нічево не сделаеш. Помогіте, а я рад стараться, і маркіза виставить пред всем светом, как он таво стоїт...».

Лемке про це широке плянування Греча висловив такий погляд: «Греч мав, як бачимо, апетит дуже великий. Досить було згоди на заперечення Кюстіна,

щоби в практичній голові Ніколая Івановича вже виріс широкий плян — проживати за кордоном для своєї та його родини приємностей, не витрачаючи власних грошенят. Його розрахунки, однак, зустріла невдача. Він не догупався, що уряд Палкіна був до кінця деспотичний. Він чекав від своїх підданих підлих послуг цілком за дурно, знаючи, що кому треба вислужуватись, той і так вислужиться. Бували й винятки, ми їх бачили і ще побачимо, але не так то вже часто. Як ми вже зазначили, платилося не дуже то щед्रो. Ткнути 2,000–3,000 рублів папірцями, а підлости потрібно накоїти стільки, що на ціле життя себе заплямиш...

На ці грошові літанії комерційного москало-чеха Дубельт відповів 29-го жовтня. Він сповістив, що Бенкендорф згоджується з наміром Греча надрукувати розправу проти Кюстіна в «Альгемайне Цайтунг» (Авгсбург), хоч Греч виразно писав, що ця газета зробить це лише за гроші: «Па нераспалаженію негодяев — здатель к Россіи не магу сделать сего иначе, как заплатив за напечатаніе. Пазволите ли ви сделать ету сдержку на счйот казни?», але граф зовсім не дає згоди, щоб уряд робив на цю річ якісь витрати. Що торкається брошури французькою мовою, то можна її надрукувати, якщо від продажу повернуться витрачені грошики.

4-го листопада 1843 р., Греч просив Дубельта підтримати французького письменника Оже (Aucher)*), що хоче написати водевіль, придбанням для Росії 250 примірників по 10 франків (тоді вони були ще чогось варті), та надіслав передмову, яку Оже написав до майбутньої своєї комедії. Бенкендорф довів це прохання до Палкіна й одержав наказ зараз його задовольнити. По трьох днях III Відділ одержав «Оборону» Греча проти Кюстіна в німецькому перекладі Коцеби, що вийшла в Гайдельберзі, дещо пізніше надійшло й французьке видання з Парижу, а, нарешті, й з Брюсселю.

На radoщах того ж таки 9-го листопада, Дубельт писав Гречові, що Бенкендорф вже мав нагоду передати листи Греча й відповідь Греча на книгу Кюстіна та її передмову Оже: «Государь всьо читал і всім бил доволен»... «Ви не поверіте, мой почтенный Николай Иванович, как я всегда доволен, когда магу дать Вам атвет увадлетварительнай. Л. Дубельт».

Можна сказати, це був день, коли слава таємного радника Н. І. Греча стояла найвище на петербурзьких небесах... Але от раптово і зненацька зчинилась шуря-бура.

18-го листопада Дубельт знову пише до Греча: «У ч. 321 французького журналу, витинка з якого прилучена до цього, граф Бенкендорф із здивуванням прочитав про те, що Вашій Ексцеленції доручено скласти спростування на твір маркиза Кюстіна, та що Ви вже взяли до цієї праці, та що матеріали для цього Ви одержуєте з урядового джерела, що складене вами заперечення було передане п. Ко-

цебі для перекладу на німецьку мову та, що згодом воно буде видане й французькою мовою.

Такі подробиці Його Блискучість не може пояснити нічим іншим, як нерозважною нескромністю Вашої Ексцеленції, та з цього робить висновок, як мало він може мати до Вас довір'я та до чого приводить самолюбство і чванливість осіб, що через побут в оточенні, повинні були б усі свої вчинки загортати відповідною обережністю.

Це слова графа. Але я, з його дозволу, написав у тому самому сенсі, проте, в злагіднених зворотах...»

Можна собі уявити, яких то саме «незлагіднених зворотів» уживає Бенкендорф на адресу неfortunного Кюстіно-борця.

Лист цей ще мандрував у торбах гонців, як Греч 13 листопада знову пропонував Дубельтові свої послуги щодо систематичного опрокидування закордонних творів.

25-го листопада Дубельт відповів, що Бенкендорф дуже зимно поставився до гречівських пропозицій і, нарешті, граф висловився, що він нічого не добивався від Греча, який сам запропонував спростувати Кюстіна, отже, Греч сам мусів бачити, що переважатиме — плюси чи мінуси, прибутки чи видатки. Зрештою, Бенкендорф дав би згоду на покриття видатків, але як ціла справа з походом проти Кюстіна стала з вини Греча через газети відомою, то нехай Греч «робить як хоче та як знає й зі мною припинить усяке про цю справу листування».

Все ще не одержавши грізної відповіді з 18-го листопада, Греч звертається до Дубельта надіслати йому грошенят, бо від продажу своєї книги проти Кюстіна йому повернуться гроші не так швидко.

Чергового дня Греч просив вшанувати перекладчика пана Коцебу камерюнкерською гідністю за переклад на німецьку мову відповіді на твір де Кюстіна.

Але от Греч, нарешті, одержав листа з припиненням дипломатичних зносин... 6-го грудня Греч відповідає жалісним белькотінням, в якому, крім слів, нічого немає. Ясна річ, що оголошення таємниці не трапилося би, якщо б, через честилибівість, він не балакав про що не слід.

Дубельт відповів 19-го грудня 1843 р. що Бенкендорф подбає про камерюнкерство для невтомного працівника в поході на Кюстіна, п. фон Коцебу.

У січні 1844 року приїхав до Петербургу драматисець Оже, зустрівся кількакратно з Бенкендорфом, але потім раптово їхні взаємини урвалися. Принайменше на одній з його цидулок є резолюція, Дубельтовою рукою: «граф наказав ніяких справ з ним не мати!!».

Бенкендорф просив міністра закордонних справ Несселброде подякувати дбайливому Коцебу. Палкін зарядив виплатити йому річне утримання.

Дубельт повідомив Греча про винагороду для фон Коцебу. Греч цього чекав, щоб 29 березня скласти Дубельтові подяку за уважне ставлення до його представлення. Далі він зручно перескакує на себе самого й висловлює надії, що колись, може, й не лише на перекладчика, але й на автора виправи на Кюстіна, буде знову звернена увага. Це висловлене

*) Гіполіт Оже (1797–1881) був свого роду французьким Булгаріним. Під ім'ям Сент-Гіполіт фабрикував романи п. н. Марфа, Воріс Годунов, Іван IV, а під ім. Жеро — драми: Авдотья, Пер ле Гран, і т. п.

в таких неперевершено рептильних висловах, що варто ці рядки навести в незрівняно солодкій мові первотвору:

»Із внімання, оказанаво переводчіку маєй книшкі, заключаю, что і сочинитель еяа когда-нібудь абратіт на себя вніманіє сваімі усерднімі і посільнімі трудамі, і в сей слабостной надежде, пітающей меня уже несколько лет пріятными цветами, предвестнікамиі плодов, честь імею пребить с істинним високопочітанієм і душевною преданностіо Вашею превасхадительства фсепакорнейшій слуга. Н. Греч«.

До цих гречівських вправ у московській елоквенції М. Лемке зазначив, що з активів не видно чи дочекав-

ся Греч якихось плодів більш істотних, як квіти, на яких спочивали видавці «Северной Пчели», врятовані Третім Відділом від всякої конкуренції. Бенкендорф міг відмовитися від звороту видатків Греча на похід проти Кюстіна, але Греч мав цілком »забезпечене існування», бо справді був одним з видавців урядової монопольної петербурзької газети »Северная Пчела«, яка щороку приносила своїм власникам Гречові та Булгаринові чималі прибутки. Ці палкінські Еренбурги були багаті люди...

(далі буде)

П. Марунчак

Перші дні німецько-большевицької війни

На передодні другої світової війни, московський терор на українських землях не уставав ні на хвилину. Селянин, робітник чи інтелігент, лягаючи вночі спати, нераз мав приготовано в торбині пару білизни та жменю чорних, як земля, сухарів. А в думках прощався з своїми дітьми, бо не був певний, чи не в останнє дивиться на них, чи ця ніч не принесе йому сподіваних »гостей«. Кожний сподівався, що однієї ночі на порозі його хати з'являться енкаведисти, запхають його до »чорного ворона« і раз на завжди пропаде з його очей рідна хата, родина і все оточення, а по ньому й сліду не залишиться і ніхто ніколи не знатиме, де спочиває його грішне тіло.

Саме в той час, як грім з ясного неба, блискавкою пронеслась вістка: війна. Партія і »любимий« Сталін зчинили крик: Фашистівська Німеччина порушила мир і напала на Советський Союз.

Німецькі війська йшли в Україну майже без спротиву. Заскочені московські »доблесні герої«, руйнуючи або забираючи з України все, що попало їм під руки, втікали на схід.

В той час, я працював у перевозному кінопідприємстві в м. Сікурани, Чернівецької області, що обслуговувала села цього ж району. Директором цього перевозного кінопідприємства був Мельниченко, кіномеханік Рижак, родом з-над Дону, а шофером я. Ми роз'їздили по селах та показували селянам кінофільми про »щасливе і радісне життя« під »опікою старшого брата«. Часто бували в таких селах, як Біловусівка, Романківці, Непоротів та інші.

Коли виникла війна, зараз другого дня всіх чоловіків від 18 до 65 літ мобілізували до війська, а між ними також мого директора, кіномеханіка, та інших працівників. Їх родини, приблизно до тижня часу, переїхали автами на станцію Окниця, де вантажились до вагонів і перевозились через Дністер до Могилева.

Я лишився не мобілізований. З мого авта викинули кіноапаратуру і примістили цінності »Радянського банку«. Всіх нас шоферів було п'ять, а авт було шість, одного шофера бракувало. Ми стояли в саді районного виконкому. Наші начальники при-

готовлялись утікати, навантажуючи на авто сало, масло, яйця, муку, крупи і т. п.

Всі чекали на наказ, коли треба втікати. Десь о год. 1-ій ночі голова райвиконкому, з мавзером через плечі, дав розпорядження: »Німці недалеко, негайно від'їжджаємо, бо інакше попадемо їм у руки«. Ми мерщій вскочили до кабін авт. Загули мотори і ми вихром понеслися на Могилів. На 11-ту годину ранком ми вже були в Могилеві. Переїхавши через міст на Дністрі, ми зупинились, а начальники пішли за дальшими розпорядженнями. Пройшло з дві години поки вони вернулися в підхмеленому стані й сказали, що німців відбито з великими для них страдами, і можемо спокійно вертатися назад до Сікуран. Вертаючи назад через міст, вартові пропустили нас щойно на телефонічне розпорядження. Над вечір ми були знову в Сікуранах. Мешканці міста вже не були нам такі раді, як перед тим, коли ми втікали. На вечерю шофери одержали по чвертці горілки і по пацці цигарок у нагороду за »добру їзду«.

Від автомашин не можна було ні на крок відходити. Даючи такий наказ, голова райвиконкому, з походження москаль, поклав руку на кобуру мавзера й сказав: »А то каждаво, каторий нарушіт мой наказ, сам стрелять буду... Понятно!?« Авже ж що »понятно«, такі накази не вперше доводилось чути, — промайнуло в моїй голові.

Ми чекали, не опускаючи ні на хвилину автомашин. Раптом десь о годині 11-тій ночі прийшов наказ: »Тікаємо, ми в оточенні«. Ми кинулись до кабін. Виявилось, що знову одного шофера нема, втік, не побоявшись грізного наказу. Наскоро псуємо залишене авто, щоб не дісталось у доброму стані німцям. Разом зі мною їхав Семенів, родом з Божидарівки. Його жінка працювала бухгалтером у нашому кінопідприємстві. Він сказав мені, що ми вертались до Сікуран тому, щоб знищити там млин і олійню.

Втікали ми через Романківці й напроти Старої Ушиці переправлялись пороном через Дністер. На переправі був зроблений кірат з дерева, який крутили жінки. Були дощеві дні, жінки ховались у мокрій глині, змочені до нитки дощем, виглядали дуже втомлено. Дивлячись на цю »техніку«, яку большевики створили за рабські роки п'ятирічок,

мені нагадувались знуцання, які я бачив на Уралі. На спецпосольку під горою Благодать, українці-переселенці гинули від важкої праці, від голоду й холоду, а в трьох кілометрах від них, у м. Кушва, москалі та вагули жили спокійно та ще й молились своєму Богові в церкві, яка стояла нічим не пошкоджена. (Вагули — місцеве населення міста Кушва. Коли вперше приїхала туди експедиція на чолі з інж. Благодатським для розшуків земних багатств, вагули повбивали всіх членів експедиції, а тіло Благодатського привалили великим каменем на горі, яка тепер і носить назву гора Благодать. Цей злочин я бачив у Кушвинському музею).

Приїхавши до Старої Ушиці, ми отримали доручення їхати до Нової Ушиці. Погода була погана, майже кожного дня падав дощ. По глейкуватому шляху, наші автомашини годинами «буксували» на одному місці. Наше начальство, на наказ голови райвиконкому, носило під колеса різний хмиз та солону, ми тиснули на гузик, даючи «більше газу», а ново-ушицька глина, під рев моторів, летіла з-під коліс вгору, як стрільна скорострілу.

Аж на другий день ми добились до Нової Ушиці. Не в'їхали ще в центр міста, як наші авта, крім того, яким я керував, забрали для війська, а тих, що на них їхали — відправили до военкомату. Голова райвиконкому кричав, лаявся, показував свої документи, але це нічого не помагало. Йому сказали, хай приміститься біля банкових цінностей, а коли приїде до Києва, там справа налагодиться. Тепер голова сидів біля мене в кабіні. Частуючи мене цигарками, постійно відганяв: «Как би немножко паскарей схать, нажмай сільніе на гас!» Я дійсно «тиснув на газ», машина неслась вихром. Головні шляхи були переповнені відступаючими червоноармійцями. Танки, гармати та автомашини в чотири ряди стояли нерухомо на шляхах, а німецькі літаки раз-по-раз обстрілювали їх із скорострілів.

Ми їхали майже весь час селами, вузькими піщаними шляхами, від Бердичева аж до Вінниці. Села були напівмертві, бо всіх чоловіків від 18 до 65 років мобілізували до війська, а жінок «добровільно» (в примусовому порядку) забрали копати окопи. Залишились старці та каліки. Відступаючи, москалі забирали весь скот, разом з пастухами. По полі валялись порозбирані трактори та інший господарський реманент. По деяких колгоспах ще «господарили» москалі, які, в свій час, були прислані з Московщини для «скріплення колгоспів». Тепер вони були дійсними їх «господарями».

З Вінниці автострадою, без жодних перешкод, ми приїхали до Києва. У Києві наш голова райвиконкому десь щез, а директор Сікурянського державного банку, родом з Пирятина, пішов з присутніми до державного банку, де мав здати банкові цінності. За годину вони повернулись, про щось дискутуючи. Як пізніше я довідався, вони здали до банку гроші, а облігації і документи треба було везти до Саратова над Волгою. Ніхто з нас не хотів їхати в таку далеку дорогу, а що гірше не хотілось покидати рідного Києва.

Я пішов оглядати Київ. Спустившись вниз Хрещатиком, який красується в зелені, впадала в очі вбогість. Діти і жінки бродили, забитими відступаючими військами, вулицями. Ніде не видно було ні одної цілої церкви. Тепер я нагадував собі мій побут у Москві, як переїздив через неї, їдучи з Уралу на Донбас. Коли відвідував мавзолей Леніна, під самою стіною Кремля на Червоній площі, я бачив великий цілий, упорядкований собор. Знаючи, що в Україні всі церкви були зруйновані й закриті, я був дуже здивований, що під мурами самого Кремля стоїть собор. Ще більше був заскочений, коли, зблизившись до собору, я побачив що в ньому повно людей, які в білий день спокійно, без страху моляться Богу. Я не відважився зайти в середину, бо, порівнюючи з дійсністю в Україні, мені здавалося, що це навмисне полишено отут, біля самого Кремля, церкву, щоб ловити в ній тих, хто вірить у Бога. Далі відвідав я розкішний зоологічний город, ботанічний сад і «метро», що було на укінченні. Було видно, що Москва жила в достатках, не знала ні тих страхіть терору, ні голоду, що були в Україні. Тільки за один рік часу, коли я перебував у Басарабії, я бачив, як випорожнювались магазини з мануфактурою, аж доки вони не стали порожні й закриті.

Простоявши в Києві днів п'ять, шостого дня ми переправились через Дніпро і поїхали на Полтаву. На шляху ми зустрічали великі череди худоби, яку москалі забирали з України в Московщину. На залізничних рейках з воловою швидкістю котились сотні товарних вагонів з усяким добром, забраним з України. На нафтових складах струмками текла нафта, бензина та олива. А в той же самий час по селах ми бачили, як селяни, не маючи нафти, світили дерев'яними скалками.

Ми приїхали до Лубень. Директор банку хотів їхати до рідного йому Пирятина, а Семенів захворів на малярію і пішов до лікарні. Ми звернулись до директора Лубенського банку, щоб він прийняв наші банкові цінності, в нагороду за що ми полишимо йому нашу автомашину. Десь за тиждень, Лубенський банк отримав наказ евакуватися і тоді ми віддали йому наше авто і банкові цінності, а самі розійшлись, хто куди.

Не маючи куди їхати, бо на захід їхати було заборонено, поговоривши з Семеновим, якого я відвідував у лікарні, я з радістю погодився, на його пропозицію, їхати до Божедарівки, де мали знаходитись його жінка і мати. Увечері, всівши на товарний потяг, що був нагруджений цукром, я поїхав на Полтаву. На одному з вагонів-платформ їхало біля тридцять наших дівчат. Від них я довідався, що вони їдуть з концтабору з-під Києва. Хто був засуджений на термін до одного року, того звільнили тому кілька днів. Хто був засуджений на довший термін, той залишився і невідомо, що з ним сталося.

Так я заїхав до Харкова. Тут пішов на залізничний двірць, щоб дістати щось поїсти. Але на двірці взагалі нічого не було з харчів. Випивши теплої води, я всів на потяг і поїхав на Дніпропетровське — Орел. А звідти — на П'ятихатки. З Орла до Божедарівки є біля 10-15 кіл. Сковчивши на ходу з потягу,

маючи адресу Семенових, я легко їх віднайшов. Жили вони в одній кімнаті: мати, жінка Семенова і дитина. Прийняли мене огородиною, без хліба, бо хліба в них взагалі не було. Я розповів їм, де залишився в лікарні Семенів і, розглянувшись у їх недостатках, попрощався та рішився іти до военкомату, бо іншого виходу не було. У Божедарівському военкоматі я показав свої документи і розказав про нашу евакуацію. Тоді мені доручили автомашину марки ГАЗ-а і послали вивозити зерно з хутора «Красний» до Божедарівського пункту заготзерна. Після того, я возив пшеницю від молотілки до зернових засіків Божедарівського елеватора, звідки навантажували до вагонів і відправляли в Московщину.

Нашим начальником був партієць. Він давав нам розпорядок, що робити, а накази його були такі: «Нищити все, щоб нічого не залишилось». Увечері, коли стемніло, він наказував перевертати всі вулики з бджолами, різати свиней та навантажувати борошном і крупами підводи. Скот, який ще залишався, вигонити в чистий степ на призволяще.

Врешті, нас 18 чоловік, які ще залишилися в селі на триста дворів, забрали як останніх. Молоді дівчата і бездітні жінки були силою забрані до копання окопів, чоловіки — змобілізовані. По хатах залишилися тільки каліки й старці.

Разом із світанком ми виїхали з села. Транспорт мав п'ять возів запряжених по три коні. Їхали ми поволі, з частими перервами на обід, вечерю та нічліг. Наш транспорт був призначений до Каменська. Цих приблизно 50 кіл. дороги ми їхали протягом цілого тижня. Селяни, мовчки дивились один на другого, ніби відгадуючи одні других думки. Наш комендант цілої колони насуплено сидів на возі, не промовивши до нікого ні слова. Останнього дня нашої подорожі, коли до Каменська лишилось 10 кіл., ми зупинились на обід, він кудись щез, не сказавши нікому жодного слова. Пообідавши, ми мили котли, коли це раптом із горба над'їхало авто з 6-ма енкаведистами, озброєними автоматичною зброєю і гранатами, в супроводі нашого коменданта. Під'їхавши до нас, дали команду на струнко і поставили нас в одному шереду, ставши з автоматами напроти нас.

«То ви на германца ждьоте, с... сини?» — з лайкою, криком і погрозами накинувся на нас старший енкаведист. Селяни стояли мовчки, білі як стіна, не зважаючи промовити слова. Розуміючи московську мову, я сказав: «Товаришу начальник, це він винуватий, — показуючи на коменданта — він утік і лишив нас самих у степу». Начальник НКВД покликав мене до себе і сказав показати документи. Я мав їх повно: з Чернівців, Сікурян, Києва та Лубень. Мене заарештовано, а селянам наказано, щоб негайно, за пів години, вони були в м. Каменську.

Мене посадили в авто і привезли до залізничного будинку біля Каменська. Під час допиту обшукали мене та забрали все, що я мав зі собою і випустили на подвір'я, спостерігаючи за мною. Була спека, вересневє сонце клонило мене до сну. Я ліг на траву і заснув. Та зараз, штовхаючи ногою, розбудив мене вартовий і сказав іти до начальника. Я пішов, але

мене знову випровадили на подвір'я. Саме тоді проїздили підводи тих селян, з якими я їхав. Я помахав рукою, вони відклонились, але заговорити боялись. Я знову ляг на траву, щоб заснути, та й цим разом штовханець чоботом вартового не дав мені заснути. Так тягнулось з чотири години. Коли сонце котилось на обрій до заходу, мене знову покликали до начальника. Начальник, рябуватий москаль, ще раз переглянув мої документи і запитав, як я з Лубень попав до Божедарівки. Я розказав, тоді він віддав мені мої документи і сказав, щоб я ішов до своїх супутників-селян. Я подякував і попросив у нього закурити. Москалі люблять, коли в них чогось просити. Прийшовши на місце переправи на Дніпрі, застав селян, які, якраз у черзі до порону, вечеряли. Побачивши мене, радо привітали та розпитували, як поводитись зі мною в НКВД. Я рішився кинути селяні мандрувати далі. Кликав з собою ще мого приятеля Д., але він не хотів іти. Попрощавшись із селянами, я подався на залізничний двірць.

На двірці була така суматоха, що ніхто нічого не знав. У сторону П'ятихаток їхали товарові потяги з військом, а на верху вагонів були прикріплені кулемети «Максими». Я запитав джурного, куди вони їдуть, він відповів, що в П'ятихатках німці зробили десант. Тепер я вже не хотів іти далі на схід. Смеркалось, я вийшов на вулицю і пішов на захід. Проліз дірою заводську стіну і вийшов у відкритий степ. Далі, майже в темноті, віднайшов я шлях і пішов на захід сонця. І раптом, у стоячих на степу копах, щось зашелестіло. Я присів, думаючи, що це якась степова дич. Але, крім шелесту, почувся тихий шепіт і брязкіт якогось посуду. «Може це німецький десант», — подумав я і рачки поліз до кіп. Розгорнув снопи і прикрився ними. Довго лежав непорушно, а, врешті, кріпко заснув. Коли прокинувся, почув довкола себе голоси. Як виявилось, це були червоноармійці, які також вставали з нічлігу. Недалеко видно було будинки якогось радгоспу і я подався туди. На подвір'ї була криниця, а біля неї вартовий. Я хотів напиться води, але вартовий не допустив мене до криниці. Виніс відро з водою десь з 20 метрів від криниці і сказав пити, пояснюючи мені, що є розпорядок, щоб нікого до криниці не пускати, щоб хто не затруїв води. Я розпитав у нього про найближче село або місто. Він показав рукою на гору, і сказав: «Там є якесь місто, але я не знаю чи в ньому хтонебудь є».

Я подякував йому і пустився шляхом до міста. Пройшовши з кілометр, потрапив на протитанкові укріплення. Шлях, який вів до міста, був замінований. У лейтенанта, по національності грузина, я став питати, як мені дістатися до найближчого военкомату. На це він мені відповів: «Когда твой пойдёт там, — показуючи на місто — там ні адін власть нету». «Хіба ж там уже німці?» — запитав я. «Нет, не немци, москале труси і збежалі, а твой пускай їдот і сам увідіт». Він показав мені стежку, якою можна було пройти багно і я пішов у місто Криничани. На всіх урядових будинках висіли написи: «Не работаем у віду евакуації». Я пішов аж на край міста і зайшов до крайньої хати попросити чогось

їсти. Стара, 70-тилітня жінка, сумно похитала головою й тихо промовила: «Нема, сину, нема нічого, сама живлюся напівсирим бур'яном. Від нас усе забрали, а людей силою вигнали. Я не пішла, бо хочу помирати на своїй землі...»

Я вийшов з хати і пішов далі шляхом. Здалека побачив валку якогось війська. Не надумавшись, я скочив в кукурудзу і, притаївшись, лежав. То відступали червоноармійці, обдерті, голодні й без зброї. Раз-по-разу чути було вигуки: «Паднімайся! Паскарей!» Лежачи в кукурудзі, я бачив знесилений вигляд відступаючих червоноармійців. Мені також хотілось дуже їсти, я смоктав з бадилля кукурудзи солодкий сік, а відступаючим солдатам і цього не можна було.

Десь надвечір шлях опустів. Тільки я виліз з кукурудзи і став розглядатись, як напроти мене надбіг напівроздягнутий чоловік і крикнув: «Тікайте, там німці». Прикидаючись, що я кривий на ногу, став його просити, щоб поміг мені. Та він кивнув мені рукою і побіг до Криничан. Я пішов далі. Переночувавши в селі, другого дня ранком, я пройшов пару кілометрів і зустрів перші передові німецькі частини, які, свіжі й ситі, їхали на мотоциклетах з закованими рукавами. Довкола було видно палаючі скирти збіжжя. Советські літаки кидали запальні бомби на лани і череди скоту, щоб знищити всі запаси, які ще лишилися в Україні.

В Божедарівці був зруйнований склад збіжжя, в П'ятихатках большевики понищили всі необхідні споруди й машини. Старі жінки й каліки спасали останки ще незнищеного москалями збіжжя, а їх обличчя всміхались надією, що вже прийшов кінець московському пануванню.

†
17 вересня 1953 року по довгій і тяжкій недужі помер у Мюнхені полковник

МИКОЛА ВАЛЬТЕР-ПЕНІНСЬКИЙ

народжений 22 квітня 1900 р. в Катеринодарі, учасник визвольних змагань козацького народу, великий приятель українського народу, член Військової Комісії АБН від Козацького Національно-Визвольного Руху, активний співробітник українських організацій на чужині. Співробітник «АБН-Кореспонденц», «Українського Самостійника», «Авангарду» і інших видань. Зокрема співробітник «Визвольного Шляху» (Яків Щупляк, полк. М. Чорноморець). З жалем і смутком прийняло українське громадянство цю болючу втрату.

В. Й. П.

Я йшов від Каменська до Кам'янець-Подільська через Божедарівку, П'ятихатки, Тальне, Київської області. Перший злочин гітлерівської Німеччини я побачив у м. Умані, де 45 000 українців сиділо в німецькому полоні. В них не було над головою жодного даху, довкола стояли німецькі кулемети. Полонені були призначені на загибель. Їм не давали ні харчів, ні води. Їли сире бурячиння, а деколи буряки. Воду пили з калабань, спали в болоті. Селяни з довколишніх сіл просили, щоб їм дозволено заопікуватися полоненими під німецьким наглядом, але дарма. Гітлерівські окупанти, наслідували московських, робили з українським народом те саме, що Москва. З Умані я пішов на Бар, Старо-Константинів, Проскурів і всюди були ще сліди страхіть, заподіяних українському народові москалями.

П о ж е р т в и

«Визвольний Фонд»

На христинях, 20. 9. 53. Марії, донечки П-ва Сметанюків, в Ковентрі, з ініціативи п. І. Гуцуляка, присутні гості склали на «Визвольний Фонд»: Гуцуляк І. — 1 ф., Сметанюк В. — 1 ф., Хемич Г. — 7 ш., Фасоляк М. — 10 ш., Гриньків М. — 10 ш., Матвійський В. — 10 ш., Мельничук М. — 10 ш., Демчук Л. — 2 ф., Богдан — 5 ш., Мицидей О. — 10 ш., Костів О. — 10 ш., Заяць П. — 4 ш., Костюк М. — 10 ш.

З нагоди вінчання П-ва Дзіни і Михайла Хімовичів дня 15-го серпня 1953 року, в Локербі (Шотландія), з ініціативи пп. Теофіла Солтиса і Дмитра Дудишина, присутні гості склали на «Визв. Фонд»: М. Хімович — 10 ш., Дзіна Хімович — 10 ш., Т. Солтис — 5 ш., Д. Дудисин — 10 ш., П. Стрільців — 2 ш. 6 п., С. Федорець — 4 ш., М. Гринішак — 5 ш., Е. Шервак — 5 ш., С. Стрілець — 5 ш., І. Банах — 2 ш., В. Губка — 2 ш., В. Тріщ — 7 ш., А. Карпінський — 5 ш., О. Бучковський — 5 ш., М. Богуш — 2 ш. 6 п., С. Галабура — 2 ш., Р. Ганусяк — 4 ш. 6 п., Д. Слезюк — 5 ш., Д. Голобовський — 4 ш., І. Кікта — 5 ш., І. Керн — 2 ш. 6 п., М. Швед — 5 ш., І. Бордак — 10 ш., М. Януш — 5 ш., М. Николайчук — 2 ш. 6 п., Б. Вендорф (поляк) — 2 ш. 6 п., І. Заєвнік (поляк) — 2 ш. 6 п.

З нагоди весілля П-ва Дори і Миколи Швидків у Единбурзі, гості склали на В. Ф.: П-во Дора і Микола Швидків — 1 ф., Ільків М. — 1 ф., Фецишин М. — 1 ф., Панчак П. — 1 ф., Стасюк В. — 10 ш., Рак І. — 10 ш., Ф. Іван — 10 ш., П-во Катерина і Степан Загоробенські — 15 ш., Анна і Маркіян III. — 10 ш., Г. Іван — 5 ш., Пінський В. — 5 ш., Василів В. — 5 ш., Кузьо — 2 ш. 6 п., Борецький В. — 2 ш. 6 п.

З нагоди вінчання П-ва Т. і М. Остапів у м. Рочдейлі, з ініціативи п. В. Кіндрат, присутні гості склали на В. Ф. — 4 ф. 13 ш. 6 п.

З нагоди вінчання П-ва В. і Д. Пундів у Гейбден Брідж, з ініціативи п. Горобового гості склали на «В. Ф.»: І. Пунда — 10 ш., І. Хлопась — 10 ш., С. Бабухівський — 10 ш., В. Пунда — 5 ш., І. Горбовий — 5 ш., А. Кріль — 5 ш., В. Мигдаль — 5 ш., В. Дзюбак — 5 ш., В. Фендор — 5 ш., І. Замойський — 6 ш., С. Мельник — 3 ш.

З нагоди хрищення Стефи, донечки П-ва Любасів, в м. Галіфаксі, з ініціативи п. Хомечка, присутні гості склали на «В. Ф.»: П-во Любас — 10 ш., М. Ю. — 5 ш., М. Кравець — 5 ш., Гр. Хомечко — 5 ш., О. Кульчицький — 2 ш. 6 п., І. Гнап — 2 ш. 6 п.

З нагоди вінчання П-ва Вовків у м. Ліде, з ініціативи п. І. Зварич, присутні гості склали на «В. Ф.» — 2 ф. 7 ш. 11 п.

З нагоди вінчання П-ва Стефанії і Омелька Ковальчиків в м. Брадфорд, гості склали на «В. Ф.» — 10 ф. 12 ш.

З нагоди вінчання П-ва Анни і Степана Диких у м. Станглей, біля Брадфорду, з ініціативи п. М. Шевчука, присутні гості склали на «В. Ф.» — 6 ф. 10 ш.

З нагоди хрищення Мирона, сина П-ва Татарин (9. 8. 53.) в м. Ольдгам, з ініціативи п. М. Ярцького, гості склали на «В. Ф.» — 2 ф. 11 ш. 6 п.

З нагоди хрищення Марії, дочки П-ва Петришин, в м. Глоссоп, з ініціативи п. І. Петришин, гості склали на «В. Ф.» — 2 ф. 7 ш. 6 п.

З нагоди уродин Іри, донечки П-ва Легких у м. Міддлетон, з ініціативи п. Д. Литвина, присутні гості склали на «В. Ф.» — 2 ф. 8 ш. 4 п.

Увага!

УКРАЇНЦІ! — Пам'ятайте, що одним з наших обов'язків за кордоном — є ознайомлювати чужинців про Україну, її нарід і його героїчну боротьбу за з визвольною боротьбою України. Інформуйте світ свою суверенну державність. У цьому вам допоможуть англomовні видання: книжки, брошури і журнали. Тому постарайтеся, щоб кожний Ваш друг чи приятель з англomовного світу познайомився з такими книжками і брошурами:

- 1) "Convention of Delegates of the Resistance Movements of the Anti-Bolshevik Nations". By John F. Stewart — price 6 d.;
- 2) "Red Russia and the Independence Movements in the U.S.S.R.". By John F. Stewart — price 1 s.;
- 3) "The Russian Danger—Europe's only Defence". By Jaroslav Stetzko — price 6 d.;
- 4) "The Workers in Soviet Russia". By John F. Stewart;
- 5) "The Strength and Weakness of Red Russia". (Congress of Delegates of Independence Movements within the U.S.S.R. held in Edinburgh), Introduction by John F. Stewart — price 6 d.;
- 6) "The Sick Man of Europe", by Professor Lew Shankowsky, Introduction by John F. Stewart — price 6 d.;
- 7) "Will there be a Revolution in the Soviet Union?" Data gathered from Original Documents of the National Underground Movement in Ukraine. Introduction by John F. Stewart — price 6 d.;
- 8) "Ukrainian Resistance and its Leader", Introduction by John F. Stewart — price 6 d.;
- 9) "U.P.A.". The Story of the Ukrainian Insurgent Army and the Ukrainian Red Cross. Introduction by John F. Stewart — price 6 d.;

З нагоди хрищення Романа, сінка П-ва Бугринців (26. 7. 53) в м. Міддлтон, з ініціативи п. І. Легкого, гості склали на »В. Ф.« — 1 ф. 3 ш. 6 п.

З нагоди заручин п. М. Голубінки і п-ни Марії Хлус дня 1. 8. 1953 р., в м. Бедфорд, з ініціативи п. В. Гуменюка, присутні гості склали на »В. Ф.«: М. Голубінка — 5 ш., П-на Марія Хлус — 5 ш., І. Починайко — 5 ш., В. Гуменюк — 5 ш., М. Прихідний — 10 ш., М. Слободян — 5 ш., С. Х. (білорус) — 3 ш., М. Калим — 5 ш., Ф. Яремчук — 5 ш., Пані С. Яремчук — 5 ш., Г. Сова — 10 ш.

На Фонд УПА

З нагоди вінчання П-ва Лазор у Пітерборо, з ініціативи п. Шипшури, присутні гості склали добровільні датки на Фонд УПА:

М. Семців — 10 ш., В. Мицько — 10 ш., М. Лазор — 10 ш., Ю. Кріль — 10 ш., Марія Семців — 5 ш., С. І. Васиньків — 5 ш., П. Васиньків — 2 ш. 6 п. Сидор — 5 ш., Д. Шепшур — 5 ш., В. Сабораї — 5 ш.,

З нагоди уродин Марії Герелюк, у м. Ковентри, з ініціативи п. С. Рибак, гості склали на Фонд УПА — 6 ф. 13 ш.

З нагоди вінчання П-ва Вовків у м. Ліде, з ініціативи п. С. Бочана, присутні гості склали на хворих воєнків УПА — 2 ф. 7 ш. 10 п.

Виправлення помилок

В ч. 8 »В. Ш.«, за місяць червень, в листі пожертв на В. Ф., випадково написано »В. Голя — 10 ш.«, а треба »В. Годя — 10 ш.«.

В ч. 7 (70) помилково подано, що п. Панчак жертвував на »В.Ф.« — 6 ф. 6 ш., а має бути: З ініціативи п. Панчака в Единбурзі присутні гості на спільний Свят-вечері склали — 6 ф. 6 ш.

ВСІМ ЖЕРТВОДАВЦЯМ СКЛАДАЄМО ЩИРУ ПОДЯКУ

Фін. Реф. ЗЧ ОУН

Увага!

- 10) "Ukrainian Liberation in Modern Times", by Oleh Martowych, introduction by John F. Stewart. This is a short story of the Ukrainian national liberation movement covering the period from Hetman Bohdan Khmelnytsky till Ukrainian Insurgent Army U.P.A. 176 pages, 11 pictures — price 6 s.;
- 11) "Ukraine", by John F. Stewart — price 4 d.;
- 12) "Russia the Suppressor of Nation" — price 6 d.;
- 13) "The International Position of Ukraine". Its Legal Claims to Independence. By John F. Stewart — price 4 d.;
- 14) "The Struggle of Ukraine for Freedom". It's importance for a free world. Introduction by John F. Stewart — price 2 s.;
- 15) "How to Localize and Win the War Against Russia" by Jaroslav Stetzko. Introduction by John F. Stewart — price 1 s.;
- 16) "Fraudulent Russian Propaganda Exposed", by J. F. Stewart — price 6 d.;
- 17) "Crime of Moscow in Wynnysia". Introduction by John F. Stewart — price 5 s.;
- 18) "The Myth of Russian Invincibility"—The importance of Psychological Warfare. By Major-General J. F. C. Fuller. Introduction by John F. Stewart — price 1 s.;
- 19) "National Problems in the U.S.S.R." by Oleh R. Martovych, with introduction by J. F. Stewart and the foreword written by Major-General I. F. C. Fuller, C.B., C.B.E., D.S.O. An Ethnographic Chart is included. Price—5 s.
- 20) Russian World Ambition and World Peace—Hitler's fatal blunder; Britain opportunity by Roman Pnytsky and introduction by J. F. Stewart. Price —2 s.

Замовлення просимо висилати до:

Велика Британія:

Ukrainian Publishers Ltd.
237 Liverpool Rd., London, N. 1.

Канада:

Mr. W. Makar, 140 Bathurst St., Toronto, Ont.

США:

Mr. St. Czuma,
734 E. 9th St., New York 9, N. Y.

Австралія:

Mr. O. Moroz,
99 Victoria St., Potts Point, N.S.W.

Німеччина:

A.B.N.-Korrespondence, München 33, P.F. 70.

*****
ЧИТАЙТЕ! ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ЖУРНАЛ ПОЛІТИЧНОЇ САТИРИ І ГУМОРУ

» М І Т Л А «

який вже третій рік виходить в Аргентині
Заторкує проблеми цілої української спільноти.
Співробітники в усіх скупченнях нашої еміграції.
Кожне число багато ілюстроване.

Жадайте показових примірників для себе і своїх друзів.

Річна передплата — 10 шілінгів, 1 прим. 1 шіл.
Голосіть на кольпортерів, даємо 20 % опушту.

Висилайте замовлення і передплату на адресу:

Ukrainian Booksellers (for "Mitla")

49 Linden Gardens

Notting Hill Gate

London, W. 2.

Йде осінь і зима! Йдуть довгі і непривітні вечори!
Хто »Мітлу« читає, той смутку не знає!

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

І ПОШИРЮЙТЕ:

»УКРАЇНЕЦЬ-ЧАС«

Український незалежний тижневик, що приносить вістки про визвольну боротьбу українського народу в Україні, широко наświetлює політичні, робітничо-професійні, суспільно-громадські й інші проблеми українського життя та приносить багато цікавих статей і матеріалів.

Адреса: "L'UKRAINIAN"

26, rue de Montholn, Paris (9), France.

* * *

»ВІСНИК«

Орган Організації Оборони Чотирьох Свобід України. Приносить багато цінних статей на політичні, ідеологічні та суспільно-громадські теми.

Адреса: "VISNYK"

P. O. Box 304, Cooper Str.,
New York 3 N. Y. U.S.A.

* * *

АВАНГАРД

Орган Центрального Комітету Спілки Української Молоді

Цікавий, національно-виховний журнал для української молоді на чужині.
Адреса Ред. і Адм.:

Ukrainian Youth Ass'n
49, Linden Gardens
London, W. 2
Gr. Britain

* * *

»UKRAINIAN OBSERVER«

Єдиний в Європі український англомовний місячник, що інформує світ про українську визвольну боротьбу, про політичні, економічні і культурні проблеми українського народу та боронить позицій Українського Визвольного Руху.

Адреса: "UKRAINIAN OBSERVER"

237 Liverpool Rd.,
London, N. 1. Great Britain

* * *

»АБН-КОРЕСПОНДЕНЦ«

Орган Антибольшевицького Б'юро Народів. Виходить англійською, французькою і німецькою мовами. Приносить найактуальніші інформації і статті про проблеми поневолення Росією народів.

Адреса: "A.B.N.-KORRESPONDENCE"

München 2,
Dachauerstr. 9/II Germany

* * *

В найближчих днях »УКРАЇНСЬКА В-ЧА СПІЛКА« у Лондоні видає книжку Лева Т. Орлигори п. з.

»БУДНІ НАШОЇ ЕПОХИ«

Книжка має прихильну оцінку кількох наших визначних критиків і вчених. Ось деякі з них:

»Будні нашої епохи« точно зображують усе те, що в ССРСР в 1937 - 40 рр. (а почасти й за 20 років) унайрізноманітніших шарах суспільства діялося. Літературне оформлення книги Лева Т. Орлигори свіже й оригінальне». (Проф. д-р В. Державин)

»Перевага її («Буднів нашої епохи») над іншими книгами, що досі появились у світі в тому, що вона дає не фрагментарне, а широке полотно злочинного комуністично-російського панування». (Проф. д-р В. Ващенко).

У справі замовлень просимо звертатись на адресу »Української В-чої Спілки«.

Вже появилася в продажу нова книжка
Д. Донцова

»ТУТА ЗА ГЕРОЇЧНИМ«

Постаті та ідеї літературної України

Видання СУМ-у, Лондон 1953 р.

Замовлення просимо слати на адресу:

Ukrainian Youth Association
49, Linden Gardens, London, W. 2.

* * *

Заходом Головної Управи СБУ появилася документарна книжка

О. Калинника, п. з.

»ЩО НЕСЕ З СОБОЮ КОМУНІЗМ?«

В книзі подано багато таємних документів про страхіття й методи советського панування.

Замовляти можна через Крайові Осередки СБУ або в Німеччині на адресу:

Iwan Haluschka
München 2,
Dachauerstrasse 9/II
Germany

Ціна: у Великобританії — 5 ш., в США і Канаді — 1,5 дол.